

CEP ÜNİVERSİTESİ

Çingeneler

NICOLE MARTINEZ

CEP ÜNİVERSİTESİ

Çingeneler

Les Tsiganes

NICOLE MARTINEZ
Montpellier III Üniversitesi Öğretim Üyesi

Çeviren
ŞEHSUVAR AKTAŞ

İletişim Yayınları • PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE

İletişim Yayınları • PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE

CEP ÜNİVERSİTESİ

İletişim Yayıncılık A.Ş. adına sahibi: Murat Belge
Genel Yayın Yönetmeni: Fahri Aral
Yayın Yönetmeni: Erkan Kayılı
Yayın Danışmanı: Ahmet İnsel

Yayın Kurulu:

Fahri Aral, Murat Belge, Tanıl Bora, Murat Gültekingil,
Ahmet İnsel, Erkan Kayılı, Ümit Kıvanç
Tuğrul Paşaoğlu, Mete Tunçay

Görsel Tasarım: Ümit Kıvanç
Kapak İllüstrasyonu: Gürcan Özkan
Dizgi: Maraton Dizgievi
Sayfa Düzeni: Hüsnü Abbas
Baskı: Şefik Matbaası (iç) / Ayhan Matbaası (kapak)
İletişim Yayıncılık A.Ş. • Cep Üniversitesi 79 • ISBN 975-470-234-9
1. Basım: İletişim Yayınları, Haziran 1992.
Kasım 1986 tarihli 1. baskısından çevrilmiştir.
© Que sais-je? Presses Universitaires de France, 1986
108, Boulevard Sain-Germain, 75006, Paris - France
© İletişim Yayıncılık A.Ş., 1992
Klodfarer Cad. İletişim Han No.7 34400
Cağaloğlu İstanbul, Tel. 516 22 60 - 61 - 62

Önsöz

Günümüzde bilgi bir yandan en önemli değer haline gelirken diğer yandan da artan bir hızla gelişiyor, çeşitleniyor. Ama katlanarak büyüyen bilgi üretiminden yararlanmak, özellikle gündelik yaşam kaygılarının baskısı altında, zorlaşıyor. Her şeye rağmen bilgiye ulaşma çabasını sürdürenler için de imkânlar pek fazla değil.

Ayrıca, özellikle Türkiye gibi ülkelerde bir konuda kendini geliştirmek ya da sırf merakını gidermek için herhangi bir konuyu öğrenmek isteyenlerin şansı çok az. Üniversitelerimiz, toplumumuzun yetişkin bölümüne katkıda bulunmak için gerekli imkânlardan yoksun.

Cep Üniversitesi kitapları işte bu olumsuz ortamda, evlerinde kendilerini yetiştirmek, otobüste, vapurda, trende harcanan zamandan kendileri için yararlanmak isteyenlere sunulmak üzere hazırlandı.

20. yüzyıl Fransız kültür hayatının en önemli ürünlerinden olan, bugün yaklaşık 3000 kitaplık dev bir dizi oluşturan "Que sais-je" (Ne Biliyorum) dizisini İletişim Yayınları Türkçe'ye kazandırıyor.

İletişim'in Cep Üniversitesi, bu büyük diziden seçilmiş , Türkiyeli okurlar için özellikle ilgi çekici olabilecek eserlerin yanısıra, Avrupa'nın başka yayınevlerinin benzer bir çerçevede yayımladığı kitapları da içeriyor.

Ayrıca Türkiye'nin siyaset, kültür, ekonomi hayatıyla ilgili konularda özel olarak bu dizi için yazılmış telif eserler "üniversite"nin "öğrenim programı"nı tamamlayacak.

Cep Üniversitesi'nin her kitabı alanının öndegelen bir uzmanı tarafından yazıldı. Kitaplar, hem konuya ilk kez eğilen kişilere hem de bilgisini derinleştirmek isteyenlere seslenebilecek bir kapsam ve derinlikte. Bilginin yeterli ve anlaşılır olması, temel kıstas. Cep Üniversitesi kitaplarını lise ve üniversite öğrencileri yardımcı ders kitabı olarak kullanabilecek; öğretmenler, öğretim üyeleri ve araştırmacılar bu kitaplardan kaynak olarak yararlanabilecek; gazeteciler yoğun iş temposu içinde çabuk bilgilenme ihtiyaçlarını Cep Üniversitesi'nden karşılayabilecek; çalıştığı meslek dalında bilgisini geliştirmek isteyen, evinde, kendi programlayabileceği bir mesleki eğitim imkânına kavuşacak; ayrıca, herhangi bir nedenle bir konuyu merak eden herkes, kolay okunur, kolay taşınır, ucuz bir kaynağı Cep Üniversitesi'nden temin edebilecek.

Cep Üniversitesi kitapları sık aralıklarla yayımlandıkça, benzersiz bir genel kültür kitaplığı oluşturacak. İnsan Hakları'ndan Genetik'e, Kanser'den Ortak Pazar'a, Alkolizm'den Kapitalizm'e, İstatistik'den Cinsellik'e kadar uzanan geniş bir bilgi alanında hem zahmetsiz hem verimli bir gezinti için ideal "mekân", Cep Üniversitesi.

İLETİŞİM YAYINLARI

İçindekiler

GİRİŞ 7

I. BÖLÜM
Zamanın Maskeleri: Tarih Denemesi 11
Kaybolan Haçlılar ve Gezgin Şövalyeler (14. ve 15. Yüzyıl) 12
Kutsal Tarihin Kaçakları (16.-17. Yüzyıl) 15
Ordusuz, Savaşsız Paralı Askerler ve Ay Sarayı (17. Yüzyıl) 18
Yüzyılın Işıkları Altında (18. Yüzyılda) 19
Kökenlerin Araştırılması ve Çingene Kemanları (18.-19, Yüzyıllar) 20
Yüzyıl Sonunda Çingeneler (19. ve 20. Yüzyıllar) 23

II. BÖLÜM
Etnik Adlar: "Yüz Değişik Ad, Tek Bir Halk?" 25
Eski Zaman "Göçebelerinin" Torunları Nerededir? 25
Çağdaş Etnonimler 29
Çingene Boylarının Birliği 33

III. BÖLÜM
Hukuki Tanım ve Sayısal Değerlendirmeler 38
Yasalar ve Kararlar 38
Tanımlar ve Değerlendirmeler 40
Ulusal Uyum 42
Uluslararası Sorun 44

IV. BÖLÜM
Kaynaklar 47
Zanaatçi Kastları 47
Uzamın ve Zaman-İşin Yeniden Kazanımı 48
Göçebelik, Kırsal Çizgidışılık 50
Gereksiz Zanaatçılar 50
Sahne ve Roller 52
Gıda Maddeleri Satışı 55

V. BÖLÜM
Alan ve Konut 57
Göçebeler ve Yerleşikleşmiş Göçebeler 57
Yabancılaşma 59
Kapalı Bir Dünya 60
Ölümün Dünyası 61
Mevsimsizler 62
VI. BÖLÜM
Uyum ya da Toplumsal Ayrım 66
Demografi 66
Hastalıklar 68
Toplumsal ve Politik Eylemler 71
VII. BÖLÜM
Sosyolojik Kimlik 78
Kuramlar ve Yöntemler:
Yabancılaşmanın Bilimsel Temeli 78
Sosyolojik Etkenler 79
Grupların Çoğalma Biçimi 81
Değişen Kimlik 83
Karşıt Normlar 85
Gerileyen Ortak Psikoloji 86
VIII. BÖLÜM
Geleneksel Davranış Biçimleri 89
Toplumbilim ve Geleneksel Davranış Biçimleri 89
Budunbilim ve Altkültürler 90
Toplumsal Örgütlenme 92
Birleşmeler ve Evlenmeler 94
Kadının İffetsizliği: "Mahrime", "Marimo" 98
Doğum ve Çocukluk 98
Yas ve Ölüm 99
Kutsal Ziyaretler 102
Giysiler 105
Beslenme 107
Müzik ve Dans 108
Meseller 112
Antisosyal Davranışlar 113
IX. BÖLÜM
Entegrasyon ya da Özerklik 118
Aydınlar 118
"Pentecotisme" 120
Dine Dönüşün Oluşumu 121
Tarihsel Zaman 122
Batılı Değerleri Kabullenme 123
SONUÇ
Ayna İmge 124
BİBLİYOGRAFYA 128

GİRİŞ

Eski Dünya sakinlerinin çeşitli dönemlerde kitleler halinde göçettikleri bütün Avrupa ülkelerinde ve anakaralar üzerinde -Kanada, Birleşik Devletler, Latin Amerika, Güney Afrika, Avustralya gibi- belli bir geleneğin ve Batı'ya özgü ortak bilincin, kesin olarak tek bir göçebe kökene bağladığı gezgin topluluklar yaşamaktadır. "Çingene araştırmaları uzmanlarının"da benimsetmesiyle, günümüzde kullanılan etnik adlar -Çigan ya da Çingene- ancak 19. yüzyılın sonundan itibaren bu son biçimlerini alırlar. Bu tanım hemen hemen aynı dönemde Romanlar için de geçerlidir, birbirini izleyen ya da aynı zamanda kullanılan çeşitli adlandırmaların ardından Doğu ülkelerinin etkisiyle, Roman, 1968 yılından beri, yukarıda adı geçen adların yerini alma eğilimindedir.

Orta-Doğu ve Uzak Doğu toplumlarının da içinde varolan benzer topluluklar, bu toplumlar içinde en azından düşsel düzeyde çok değişik bir yere sahiptirler: "işte "Çingene" olgusunun temeli burada yatar.

İlk şaşkınlık bu "göçebeler"in Batı'da üstlendikleri rollerin incelenmesiyle doğar. Bunlar görünürde çok çelişkili rollerdir ve çelişkili göründükleri kadar şiddetli bir biçimde, karşılıklı tutkuları uyandırmak içindirler: hiçbir varolma hakkı tanınmamacasına uzaktan savuşturulan korku, nefret motifi, biricik, değişmez, sonsuz olduğu söylenerek kıskançlıkla korunmak istenen aşk, arzu motifi ger-

çekleri daha iyi örtmek için ayrıcalıklı bir edebiyat konusu olur.

Çingenelerin durumu, gelişimi, tarihi ve "gelenekleri", bağımlı oldukları toplumlara gönderme yapmadan açıklanamadığında, toplumsal düşgücü bu toplulukların incelenmesinde önemli bir yer tutar. Ortak betimlemelerde çingeneler her şeyden önce ve "oldum olası" göçebe olarak görünürler.

Gerçekten de hiçbir zaman bir "âvâre"den, "serseri"den ya da günümüzdeki anlamıyla "gezgin"den sözedilemez. Tarihsel araştırmalar, varolan durum ve biografiler üzerinde yapılan incelemeler, bu terminolojinin ona borçlu olduğu büyük payı düşsel olana teslim eder. 1970'lerde göçmen işçi dalgasıyla birlikte sürülen Yugoslav göçebe, ya da daha sonraları Polonyalı göçebe büyük şehirlerin varoşlarındaki "o yerde" içinde yaşadıkları barakaları çağrıştırırlar. Ortaçağ'da Orta ve Batı Avrupa'da yaşamış olan göçebe toplulukları Türkler tarafından Ege adalarından kovulmuşlardı. Bu adalara, bir olasılıkla Venedikliler tarafından getirilmiş ve Franklarca kullanılan dönemin ithal işgücü *Asengani*'ler (Acingani) yerleştirilmişti. 19. ve 20. yüzyıllarda Avrupa üzerinde yayılan "göçebeler" in bazıları Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde sürekli köle olarak kullanıldılar, bu kölelik, bazan Romanya'da olduğu gibi üç yüz yıl, Rusya'da ise 1861'e kadar sürer. Yaşam öyküleri "gerçek" göçebeleri yerleştirilmiş göçebelerden ayıran ölçütlerin bulunmasındaki zorluğu daha açık bir biçimde ortaya koyar. Hepsi değişkenlikle belirlenen ortak bir yaşam sürer, bazan çok uzun sürebilen yerleşik evreler devingen dönemleri izler. Bir yaşam biçimi olan göçebelik, hiçbir zaman ortaya bir kültür tanımı koymak için yeterli olmamıştır.

Orta Asya steplerinden Batı Sahara'ya kadar uzanan anayol üzerinde yaşayan -ya da yaşamış olan- hayvan yetiştiricilerin göçebeliğiyle, sözü edilen bu topluluklar arasında çok büyük bir ayrım görürüz.

Jean Servier'nin de belirttiği gibi, göçebeler ve yerleşik topluluklar çoğunlukla değişmeyen çekirdeğiyle tutarlı bir birlik oluşturan aynı kültürü paylaşırlar: "Kuzey Afrika'da, siyasi örgütlenmenin temeli göçebe yorumuyla, kent, yani kabiledir. Her iki durumda, benzer toplumsal yapılar aynı ikili düşünceyi ifade ederler."

Bunları avcı da değildirler. Düne kadar çiftlik alanlarından köylere, bir şehirden bir başkasına dolaşan, bugün ise çoğunlukla kent sınırlarında ve kent merkezlerinin kırık-dökük yapılarında yerleşik konuma geçen bu topluluklar, "bir toplumsal hücre (isolat social) ya da bir etnik azınlık mı oluştururlar?"

"Toplumsal hücre" ya da toplumsal tecrit (isolat social) tanımı, bu göçebelerin, kültürleri dünyanın bir ucundan ötekine benzeşen tek kökenli bir topluluk olarak sayılmaları için yetersiz kalır. Burada giderek azalan toplumsal hareketliliğe göre bir tanım içe kapanmayla beraber, uzun tarihsel yolların birbirinden ayrıldığı düşüncesini de çağrıştırır. Reddedildikleri toplumların kıyısında yaşayan büyük sayıdaki bu göçebeler, diğer toplumların kültürlerinin karmaşık taklitlerinden ibaret olan alt kültürlere sahiptirler. Benzer bir toplumsal konum da ortak psikolojideki yine çok özel ortak çizgileri, davranışları açıklar. Etnik azınlık tanımı ise kültürel ögelerle birlikte, ortak tinsel, sanatsal, özdeksel özelliklerle bir birliği ve devamlılığı akla getirir, ki bunlar toplumsal değişimlerin, çevre kültürlerinin,

özellikle büyüyen toplumsal hareketliliğin yokedemeyeceği özelliklerdir. Her geleneksel kültür, "değişmeyen gerçek kültürel özellikler oluşturan yapısal örgütlenme ilkeleriyle" kendini gösterir. Kutsal olanla toplulukla olan bağlar "tek bir parçasının bile ayrıştırılamayacağı bir bütün oluşturur." Dünyadaki alışılagelen geleneksel toplumların kültürlerinde bulunan bu "evrenseller" (universaux) gözönüne alındığında, etnolojinin yeterince özgül global bir yaklaşım olduğu görülür. Karşılaştırmacı bir anlayışa temellendirildiğinde, eğer çalışmanın konusu ve amacı yalnızca "göçebeler" ve onların çocukları ile sınırlıysa, etnoloji uygulanamaz duruma gelir. Çünkü bu topluluklar, tözlerini ve bir kültür mozayiğinin ögelerini aldıkları değişik toplumlarla çok sıkı bir ortak yaşam sürmektedirler.

BİRİNCİ BÖLÜM
ZAMANIN MASKELERİ: TARİH DENEMESİ

Bir toplumbilimci için tanımlanması zor olan bu gruplar, tarihin belli bir döneminde, bir halkın, bir ulusun düş dünyasının önemli bir parçasını oluştururlar. Bu düş dünyası çoğunlukla, başka türlü açıklanması olanaksız toplu davranışları doğuran bir eylem şeması oluşturur. Anavatanları neresi olursa olsun, göçebeler "bilinçaltının o ürkütücü uçurumunu" bizim önümüze açar. Aynı zamanda, onları çevreleyen toplumlar da onlara yeri ve dönemine göre çeşitlenen imgeler yüklerler: rüya gibi güzel, kâbus gibi korkunç türünden imgeler, göçebeleri giderek daha uzaklaştırır ve gerçeğin yerini alır. Onlar da karşılığında bütün toplumların dışında ayakta kalabilmelerini sağlayan bu oyunu oynamayı kabul edeceklerdir. Yoksunlukları, serserilikleri, Batı'da özgürlük anlamına gelecek, kültürlerinin yokluğu, kendini kıskançlıkla saklayan gizemli bir bilime, eski, yırtık giysileri ise dönemlere göre, Doğu'yu, Orta ya da Güney Avrupa'yı çağrıştıran, aslında zaman ve uzam içinde tarihlendirilmesi olanaksız ulusal giysilere dönüşecektir. Fiziksel özelliklerine, hattâ tenlerinin rengine varıncaya dek, kendilerine yakıştırılan imgeye uygun bir biçime bürünmeye çalışacaklardır. Bütün bunların ötesinde ise, her türlü toplumsal hareketliliğin bittiği, bütün yoksullukların sonu olan bir batak, her yeni kuşakta daha da derin kazılan, içinde bütün umutların tükendiği bir uçurum vardır.

I. Kaybolan Haçlılar ve Gezgin Şövalyeler (14. ve 15. Yüzyıl)

Sam, Romiti, Atsingani Irkından Yabancılar -Koyu derili, "Şam soyundan" en eski yabancıların yaşadıkları yerlerin belirlenmesi, onların Yunan adalarında yaşadıklarını gösterir. Nitekim kanıtlanmış biricik tarih Simeon Simeonis adında bir seyyahın 1322 yılında Girit adasından geçtikten sonra aktardığı betimlemeyle başlar. Bu yabancıların 14. ve 15. yüzyıllardaki dağılımı 1280 ve 1403 tarihleri arası Venedik ve Frank prensliklerinin haritalarıyla da doğrulanır. 14. yüzyılın ortalarından itibaren Sırbistan'da büyük bir olasılıkla köle olan *Singarize* ve Eflak'ta *Atzinganiler*'den de sözedilir, ama bunlar hangi kökendendir?

Gezgin Mısırlılar, Bohemyalılar -Avrupa'da birden -yalnızca 1417'den itibaren- Ortodoks kiliseye özgü adlarla bazı "kral" ve "dük"ler ortaya çıkar. Yunanistan'da Modon'da bir yer adı olan Küçük Mısır'dan geldiklerini söylerler, Mısırlı olarak çağrılmaları burdan kaynaklanır. Frescobaldi adında bir seyyah 1348'te burda gezgin insanların, *Romitiler*'in bulunduğunu söyler. Başka bir seyyah 1483'te *Asinganiler*'in yaşadığı 300 kulübeyi anlatır, göçebeleşen *Asinganiler* bunun dışında o dönemde, iki değişik etnik adla tanınırlar: Bohemler ve Sarazenler.

1417'den itibaren kent arşivlerinde bu adlar altında ortaya çıkışları, dönem ve uzam içinde konumlandırıldığında, daha da açıklığa kavuşur. Romanya Frankları, bir yanda Türklerle savaşırken, Husçuların ya da Bohemyalıların eylemleri, karşıt dinsel görüşler ve dindeki bölümlemeler Avrupa'yı parçalar. Bu sayısız Mısırlı düklerinin geçişleri ilk olarak 1417'de Macaristan'da ve Almanya'nın kuze-

yinde görülür. Bu "toplulukların" göçüne ilişkin bundan daha eski başka bir tarihî kayıt yoktur.

Franklar ve Bir Efsanevî Hıristiyan - Fransa'da bu konuya ilişkin ilk kayıt anında kaleme alınır: "1427 yılının 17 Ağustos'u, bir Pazar günü" Aşağı Mısır'dan geldiklerini ileri süren ve tövbekâr olduklarını söyleyen gezginler Paris'e girerler (*Journal d'un Bourgeois de Paris*, ..., s. 200-202). Adı bilinmeyen bu kentsoyluyu Etienne Pasquier bir "dinbilimci" olarak tanıtacaktır (*Les Recherches de la France*, Paris, 1664, 4. kitap, Chap. 19).

Uzun süre aynı dinden dönme ve pişmanlık öyküsünü, bir papa tarafından verilen o garip yedi yıl gezgin olarak yaşama cezasını anlatmışlardır. Bunun yanısıra bu insanların egzotik köklerine rağmen el çizgilerini okumak ve "insanların keselerini boşaltmak" için yeterli olan Fransızca'yı bilmelerini bir etnolog doğal bulabilir. Doğu'da Boğaziçi'ne, Karadeniz ve Marmara kıyılarına uzanan Ortaçağ Romanya'sı, mola veren seyyahların ve hacıların bu koyu tenli yabancılara rastladıkları küçük Asya kıyılarına yakın adaların çoğunu içine alıyordu. Bu da, Türkler tarafından kutsal yerlerden uzaklaştırılan Hıristiyanlar arasında Mısır kökenli yayılmaların uyandırdığı efsanelerin, özlemlerin kaynağını açıklar. Romanya, Frankların, yakın doğuda ele geçirdikleri bölgelerin adıdır. Katalon paralı askerler bile kendilerine "Romanya Frankları" adını verirler (G. Schlumberger, *Ex péditition des Alumgavares ou Routiers Gatalons eu Orient*). Avrupa'daki birçok bölgenin, vakanüvis Muntaner'e göre "Paris'teki kadar iyi Fransızca konuşulan" bu Akdeniz ülkeleriyle, Kıbrıs ve Mora'yla çok yakın ilişkileri olur, Mısırlıların konuştukları Fransızca ve Barcelona'da kullandıkları Yunanca'nın kökeni burdan gelir.

Göçebeler ve Seyyahlar -Avrupa'da "Mısırlıların", ortaya çıkışı toplumsal çalkantıların olduğu bir döneme rastlar. Binlerce Katalon paralı askerden oluşan ordu ardında bir yığın öksüz insan sürükler, "Bizimkilerin sancaklarını götürdükleri her yerde, her şeyleri Türkler tarafından alınan iki binden fazla zavallı Yunan birlikleri izliyorlar, her yere bizimle geliyorlardı." (G. Schlumberger, *a.g.e.*) Bu insanların göçebelikleri burdan kaynaklanır. Macaristan, Almanya, İsviçre, Alsace ve Provence'ta bulunan başka "topluluklardan" sözedilir, ama arşivlerde "Sarazen" ya da "Mısırlı" olarak geçen bu insanlara -Bataillard'dan bu yana gelenek olduğu üzere- "çingene" denilip denilemeyeceği henüz kesin değildir. Serüvenlerinin öyküsü dönemin gerçeküstü dinsel dünyasında yerini alır. Bir halka göçebelik cezası veren, üstelik bir de günahkârlara bir döşekte yatmayı kesinlikle yasaklayan Papa'nın öyküsüne kimse şaşırmaz. Öte yandan bu öykünün büyük dinsel görüş ayrılıklarının (grand schisme) etkisiyle çalkantılar içinde bulunan Batı'yı etkileyen pek çok yanı bulunur. Bu dönemde, piskopos Joachim de Fiore gibileri, Deccalin gelmesine on beş yıl kaldığını ilân ederler. (L. Salembier *Le Gardinal Pierre d'Ailly*, s. 110, n.12). Toplumsal istikrarsızlık ortamı daha da yoğunlaşır, göçebelik bir yaşam biçimi olur.

Kent yöneticileri, getirdikleri malzemelerin gerçekliğinden hiç kuşku duymadan, seyyahlara gönüllü katkıda bulunurlar. Ama içlerinden hangisi İmparator Sigismond'un, Bourgogne Dükü'nün, Fransa Kralı'nın, Papa 5. Martin'in imzasını tanıyabilecektir? Bu arada yedi yıllık ceza, seneler geçtikçe daha da uzamaktadır.

Bohemyalılar -"Bohemyalı" etnonimi de, Jan Hus yanlılarına Bohemyalı denilmesine dayanıla-

rak seyir halindeki bu grupları tanımlamak için kullanılır, ve çok erken bir tarihte arşivlerde Kıptîlerin yanısıra yerini alır. 1421'de Adamitlerin ve Pikartilerin yokedilmesinden çok sonra, Bohemya örneği Avrupa'daki diğer güçleri korkutur. "Tanrı'nın savaşçıları" Husçuların yerleştiği Tabor kenti, 15. yüzyıldan 1788'e kadar bağımsızlığını korur. "Her yerde zengin ve ayrıcalıklı olanlar, Taborluların etkisinin yayılmasından ve toplumsal düzeni baştan aşağı yıkacak bir devrime yolaçmasından korkuyorlardı." Bu "seyyahların" izine arşivlerde rastlanmasıyla birlikte, onlara karşı olan bir kuşkunun izlerinin de belirdiği görülür.

II. Kutsal Tarihin Kaçakları (16.-17. Yüzyıllar)

Haç yolculuğu ve istiğfar konularından 16. yüzyılda da sözedilir, ama başka bir mesel doğmuştur bile: bu, Hazreti İsa'nın doğumundan önce Betlehem'e doğru yolalan Kutsal Aile'yi konuk etmeyi reddeden "Mısırlıların" öyküsüdür. Ceza olarak, onların çocukları göçebe bir yaşam sürmeye mahkûm edilirler. Böylelikle kutsal Tarih'le ilişkilendirilen sürekli bir göçebelik halk tarafından kolayca benimsenir. Öte yandan, tarih yeni bir yön kazanır ve antik söylencelerle sınırlı kalmaz. Sebastien Münster, altı ciltlik *Cosmographia Universalis*'inde "kaba dilde *Züginer* ve Lâtince'de *errones* denilen bu Hıristiyan halklara" bir bölüm ayırır. Bunlar "(...) halkın Tatar dediği ve İtalya'da *Zingani* olarak bilinen (...) çirkin, güneşten pişmiş, kara derili, pis giysili insanlardır".

Sebastien Münster, Almanca yazan vakanüvisler arasında izlenebilen tüm bir akımın son ismidir.

Şiddetli saldırıyla ve ayrım yapılmaksızın varılan yargıları, önce ilgiyi daha sonra kabullenmeyi, ama bu kabullenme yine de mesafelidir, ve affedici bir tavrı izler. Almanya'ya gelişlerinde bu göçebeler hakkında söylenenler daha bir yüzyıl geçer geçmez tamamen gerçek dışı olurlar: *Zigani genus hominum erroneum et maleficum* diye not düşer, Chemnitz Georg Fabricius. Tobie Heidenreich şöyle yazar "1418 yılında, kötü niyetli, hırsız ve büyücü bir halk olan Zigeunerler, Leipsig'e ilk kez geldiler" (*Leipzigische Chronika*, 1635), Wilhelm Dilich ise onlar için *Bettelvolk* -dilenci takımı- der (*Hessische Chronik*, Cassel, 1617). Zürih'li Jean Stumpf ya da Weineck'li Jean Guler gibi öteki vakanüvisler, "Zigeunerlerin gidişinden sonra, sayıları iyice artan ve aynı adı alan serserilerin, kullandıkları bir merhemle onlar gibi kara derili olmaya çalıştıklarını" yazarlar. Bu arada, yolculuklarla ve yeni doğmakta olan arkeolojik keşiflerle ünlenen bir dönemde, yabancı ve olağandışı olana ve dolayısıyla yabancılara karşı bir merak doğar. Mans'lı Pierre Belon adında bir seyyah Mısır'da 1547'de göçebelerle karşılaşır, onları Avrupa'nın "Mısırlılarıyla" özdeşleştirir: onlar gibi "Hıristiyandırlar", "Bulgaristan'ın Eflak bölgesi" kökenli bir çok dil bildiklerini yazar (Pierre Belon du Mans, *Voyage en Egypte*). Öte yandan, bu karşılaştırmalı etnolojik girişimin dönemin düşünce yapısını pek değiştirmediği görülür. Seyyah, karşılaşılan *Singuani*'lerde erkeklerin demirci olduğunu, kadınların ise "Türklerin izniyle (...) bedenlerini satma ayrıcalığına sahip olduklarını" söyler. (*a.g.e.*) 15. ve 16. yüzyıllarda Avrupa'da buna benzer hiçbir şey görülmez. Bize kadar ulaşan soyadları, anıldıkları dönemlerde ve ülkede ortaktır. Sebastien Münster, bu Mısırlıların "kadın ya da erkek, kendi

topluluklarına katılmak isteyenleri kolayca kabul ettikleri" notunu düşer. Bu *Zinghari*'lerin kendi dilleri olduğunu belirtir. Almanlar bu dile, tıpkı aynı türden olan bütün Avrupa dillerinden yola çıkılarak oluşturulan anlaşılmaz dil gibi", *Rottwelch* yani "kızıl barbarizm" derler.

Masalların, efsanelerin artık ömrü tükenir. Önünde açılan yeni yaşamın: *Vita nuova*'nın eşiğinde bulunan ve kendi değerleriyle sağlam temele oturan Batı dünyasında, Mısırlılar, Bohemyalılar ya da Sarazenler artık ölü bir geçmişin artıklarından başka bir şey olmadıkları gibi ölümcül olmakla suçlanırlar: veba taşıyıcısı, zehirlenen kuyuların sorumluları, toplumsal hareketlerin, isyanların kışkırtıcı ajanları onlardır. Doğmakta olan yeni bir toplumun tam karşı örneği olarak görülürler: çalışma üzerinde odaklanmış bir dünyanın tembel insanlarıdır, dinsizdirler, oysa burjuva ahlâkı doğmak üzeredir, vatansızdırlar, oysa monarşik devlet düşüncesi giderek gelişir. Onlar artık bir halk değil, ama tehlikeli göçerlerdir, yalnızca sıradan basit insanları korkutan birtakım uydurma güçleri harekete geçiren, büyücülük ya da kâhinlik taslayan hırsız, dilenci insanlardır. İnsanların savaş korkusu bütün göçebe katmanlarının asker, serseri ve haydutlarla bağdaştırılmasıyla uyandırılan ve 14. yüzyıldan 18. yüzyıla dek süren büyük korkuyla birleşir (J. Dehumeau, *La Peur en Occident*, s. 161-162). Başıboşlar, dilenciler, göçebeler, Mısırlılar, hepsi 16. yüzyılda haydut olarak görülürler. Jean Bodin *Cumhuriyet'in Altı Kitabı*'nda "Pirenelerde, Alplerde ve başka dağlık ve verimsiz yerlerde toplanan ve sonra balarılarının balını yemek için sinek ve eşek arıları gibi inen" bu serserilere karşı alınan önlemleri yüceltir. Burada aslolan, dönemin hükümdarla-

rının, zanaatkârlardan, çeşitli mesleklere sahip uşak ve hizmetkârlardan oluşan bir topluma hükmetme isteğinin dile getirilmesidir, "işe yaramayanlar", serseriler bu toplumdan sürüleceklerdir.

III. Ordusuz, Savaşsız Paralı Askerler ve Ay Sarayı (17. Yüzyıl)

Bu insanlardan bazıları, Hazreti İbrahim'e kadar uzanan, bir soyağacı oluşturmaya çalıştıysa da, çoğu, kendilerine yapıştırılan ölüm imgesini benimser. "Bohemyalıları", Jacques Callot'nun onları yapıtında konumlandırdığı yere yerleştirmek uygun olur, bu yer "dilenci, baldırı çıplak" ile "savaş yıkımları" arasındadır. Böylece 17. yüzyılın başında, birbirine çok yakın olan iki ayrı dünyanın sınırlarında buluruz kendimizi: Alman paralı askerleri, iki savaş arasında çeteler kurarak yol soygunları yaparlar. "Mısırlılar da" bütün öteki silahlı çeteler gibi saldırılar, yağmalar yaparak ülkede yaşamlarını sürdürürler. Çoğunlukla kentler ve köyler bu insanlara haraç vermeyi uygun görürler, ama bu haraç çabucak, yiyecek ve paradan oluşan bir tür "geçiş hakkına", "vergiye" dönüşür. Tehdit altındaki sakinler sık sık silaha sarılmak zorundadırlar. Alarm çanıyla toplaşan halk, kolluk kuvvetlerine gönüllü olarak yardım eder (Vaux de Foletier, *Les Tsiganes* s. 67-70). Avrupa ülkelerinin bir çoğu, yasalar çıkartıp, Gitanos, Gypsie, Tatar ve Bohemyalıları kendi sömürgelerine -Brezilya, Angola, Hindistan, Louisiana, Kanada vb.- sürerler.

Bu arada altı çizilmesi gereken bir olgu da, bu göçebeler topluluğunun toplumsal hareketlilik açısından oynadığı roldür. Kendilerine yakıştırılan imgeyi, belli bir soylulukla kavrayıp, yansıtmakla bir-

likte, asker ve toprak kökenli bazı soyluların geleceklerini gördükleri birer puslu aynadırlar. Askerlerin değişimine benzer bir geçiş de, 19. yüzyılda çingenelere katılan Rus soylularında ve İspanya'nın güneyinde, *aficionados*'larda, Çingene *cuevos*'larda, ayrıca 70'li yıllarda Batı burjuvazisinde görülür. 17. yüzyılda, göçebeler Fransa'da şatolara alınırlar, ama bu artık konukseverlikten değil, daha çok krala karşı geldikleri içindir. Bu soyguncuların marifetleri, Güneş Kral'ın sarayında büyüklerin eğlencelerine, şenliklerine esin kaynağı olacak kadar büyür. 23 Şubat 1653'te, Petit-Bourbon tiyatrosunda oynanan bir balede -Kraliyet gece balesi- Güneş Kral'ın sarayı, bir geceliğine kendini Mucizeler Sarayı olarak düşler, "Mısırlılar" Büyük Koesr'in etrafında dansederler. Büyük Koesr, Fransa Kralı'nın ta kendisidir, Ay Sarayında hüküm süren dilenciler kralına bürünmüştür. Bütün bunlar olurken gerçek Mucize Sarayları, polis güçleri tarafından ele geçirilir, sakinleri ya kürek cezasına çarptırılır ya da darağacına gönderilirler.

IV. Yüzyılın Işıkları Altında (18. Yüzyılda)

Ansiklopedi'de (*L'Encyclopédie*) verilen "Mısırlı ya da Bohemyalı" tanımları, son göçebeler için omuzlarına kızgın demirlerle dağlanmış birer onur damgasıdır artık. Bundan böyle her türlü "falcılık" dans, şarkı ve hırsızlık imgesini çağrıştıracaktır. Aydınlanma çağı çalışmayı ve öncelikle tarımı yüceltir; "bu, ilk ve en gerekli sanattır (...)" "Boheim" sözcüğü zamanın "bilge kanun adamlarının" "doğru yola" yöneltmeye karar verdikleri, baştan çıkmış bir insanlığın maskesinden başka bir şey değildir. O

dönemde anıldığı gibi, Bohemlik "uğraşısının" (profession) temsilcileri, çağın toplumsal ülkesinin karşısında yeralırlar. Şimdi artık, bütün geleneklerin anası olan bir Mısır imgesini korumak sözkonusudur. Bütün Avrupa Mısır bilgeliğini düşler ve İsis'in adı altında Tanrıça Akıl'a tapar.

V. Kökenlerin Araştırılması ve Çingene Kemanları (18.-19. Yüzyıllar)

İnsanın kökleri üzerinde yapılan araştırmalar Aydınlanma Çağı'na damgasını vurmuştur. Öte yandan bu arayış başlar başlamaz biter, zamanın "aydınlanmış" kafalarının kesin yargılarıyla konu kapanır. Diderot, bilimlerin kökeninin Hindistan olduğunu söylemiştir bile. 1805'te Friedrich Schlegel "Her şey, kesinlikle her şey Hint kökenlidir" der (Léon Poliakov, *Le Mythe Aryen*,. 191).

Hindistan'a olan yoğun ilgi, Mısır hayallerinin dağılmasından sonra, Hıristiyanlığın ve Yahudiliğin geleneksel mirasını silebilecek, tek ve asal uygarlığın doğuda aranması isteğinden doğar. Bu ilgi Alman dilinin konuşulduğu ülkelerden başlayarak, bütün Avrupa'yı sarar ve Romantikleri, İsis'e çok benzeyen, "Hindistan Ana" imgesi altında toplar. Dönemin düşün dünyasına sıkıca kök salmış bu temel eğilimden yeni bir çok düşünce filizlenecektir. Bunlardan bir tanesi önce Hint-Avrupa miti olarak gelişecek ve batının üstünlüğünü iddiaya dek varan Aryanizme kadar uzanacaktır. Konumuz bağlamında, araştırma yolunu ilk açan, 1783 yılında basılan bir kitabıyla, Alman deneme yazarı H. M. G. Grellmann'dır, Bohemyalıların Tarihi ya da bu göçebe halkın yaşam biçimi, gelenek ve görenek cetveli, Avrupa'da ilk ortaya çıkışları, dilleri, kökenleri üze-

rine tarihsel araştırmalar, *Historie des Bohemiens ou Tableau des Moeurs, Usages et Coutumes de ce Peuple Nomade: Suivie de Recherches Historiques sur Leur Origine, Leur Langage et Leur Premiére Apparition en Europe* başlıklı bu çalışma Fransızca'ya 1810 yılında çevrilir. Önemli bir başarı sağlayan ve bir çok yazar üzerinde uzun süre itkisini koruduğu görülen bu kitap, 1777'de Almanya'da Rüdiger, 1776'da İngiltere'de Bryant tarafından ortaya atılan tezlerden destek alır.

Bu tezlere göre, "Bohemyalılar" ya da "Mısırlılar", Hindistan'a uzanan aynı kökene sahip, tek bir halktır, hepsi İran ve Hint dillerine yakın "Zigeuner", "Zingara" ya da -İngilizlerce- "Gypsy" denilen aynı dili konuşurlar.

Avrupa'nın Zigeuner dilinden Malabor kıyılarının Hint dialektlerine varıncaya dek, farklı dönemlerde ve yerlerde, farklı yazarlar tarafından toplanan metinler ve sözcüklerin yanyana koyulmasıyla bir bireşime varma girişimleriyle birlikte, yeni dil kuralları oluşur. Chartes okulunun eski bir öğrencisi olan, 1844'te "Bohemyalıların Avrupa'da ortaya çıkışı ve kayboluşu" üzerine ilk çalışmasını gerçekleştiren Paul Bataillard (*Les Derniers Travaux Relatifs aux Bohémiens Dans l'Europe Brientale*, s. 28) kendi deyimiyle, "Çingene araştırmaları uzmanlarından" ilkidir. Bu belgeci bilim adamı şu soruyu sorar: "Neden zavallı ve bilgisiz Çingeneye varlığından haberi olmadığı şeylerin tanımı sorulur?" Sayıları kolayca çoğaltılabilen alıntılarla desteklenen bütün buna benzer durumlarda, ilke olarak benimsenen ve asal olan dilin arılığı, aslında bütün sapmalara ve yanlışlıklara açık kapı bırakır. Paspati'nin dilbilim konusundaki bilgileri "ona topladığı malzemeleri, içinde bulunan alaşımlardan ayrıştı-

rabilmesine yardımcı olur" (Bataillard, *a.g.e.* s. 8-9). Bu çok çeşitli incelemelerde tek amaç yalnızca bilimsel araştırma değil, daha çok, dil birliğini korumuş ve ilk ortaya çıktığı zamandan beri hiç değişmemiş hayalî bir halkın araştırılmasıdır: bu, gerçeğe yapılan en ufak bir göndermenin yokedebileceği bir düştür. Merimée "dönemin uzmanlarının" görüşleri konusunda hiçbir hayale kapılmamıştır: "Bohemyalıların dilini inceleyen Doğu bilimcilerinin çoğu onların Hint kökenli olduklarını sanıyorlar (...). Bir yanda Almanlar, bir yanda İspanyollar Romani'nin özünü o denli değiştirdiler ki, Kara Orman'lı bir Bohemyalı'nın Endülüs'lü kardeşlerinden biriyle konuşabilmesi olanaksız duruma geldi." (*Carmen, Euvres Complètes*, s. 93).

Öte yandan Büyük Ansiklopedi (*La Grande Encyclopédie*) (1885-1902) Bohemyalılara ayrılan maddede, bu düşleri kesinliğin kalıpları içinde eritecektir. 19. yüzyılın ikinci yarısında kültürler ve ırklar konusunda yeni bir "bilim", Marksizmi temel alan evrimci düşünceler çoğalır (L. H. Morgan, *Ancient Society*, 1877). Irk olgusu bir çok yazar tarafından güçlü bir biçimde ifade edilir ve "ırk hiyerarşisi" üzerine kurulu genel bir kültür eşitsizliği teorisine "bilimsel" destek görevini görür. Amerika'da L. H. Morgan, Batı Avrupa'da Marx ve Engels'ten sonra, 1890'da bilimsel ilerlemeyi ele alan E. Renan, şu sonuca varır: "Uygarlık süreci genel yasaları içinde tanınır. Irk eşitsizliği doğrulanır." (Ernest Renan, *L'avenir de la Science*, III, s. 724). Irk kavramının ve ırksal determinizmin böylesi bir görünümü, 19. yüzyılın ikinci yarısında Çingeneleri ya da Çiganları ele alan yazım ürünlerinde sıkça gördüğümüz bir temayı açıklamaktadır. Yazar ve kuramcıların hepsi - dilbilimci olsun, antropolog olsun- ırkların ve dille-

rin saflığının altını çizen yazılarında ve araştırmalarında, her türlü eleştiri düşüncesine karşı, inkâr etmeye dek varan tavırlarını gizleyemezler. "Yabanıllık", evrimci kuramlarda insanlığın ilk durumudur ve Çingeneler de, bir çok yazara göre, hayvansılığa yakın fosil bir ırka indirgenen bu kategoriye aittirler. Kimi kez insanüstü, kimi kez insandan daha ilkel görülerek, insanlıktan ayrı tutulurlar, 19. yüzyılın ırklar arasındaki eşitsizlik düşüncelerine uygun bir yere konumlandırılırlar, bu kurumlar 20. yüzyılda trajik sonuçlar doğuracaktır. Romanlar, çocuk edebiyatı ürünleri bu bilimsel tezleri geniş halk kitlelerine yayacaktır. Grellmann'ın çalışmalarının yayımlanmasından çok sonra, G. Sand, romanlarından birinde, "Mısırlıları, Bohemleri, Zingari" ya da "Çiganoları" "Avrupa'da, anavatanlarında olduklarından çok daha kötü duruma düşen zavallı paryaların çocukları olarak nitelendirir (*La Filleile*, s. 20 ve 303).

Avrupa'da kırsal kesimde dolaşan bu "Bohemyalılar" henüz en kalabalık olanlarıdır, ama kentler giderek daha çok köylüyü ve şimdi de sınırların ötesinden gelen "Çingeneleri" ve başka "göçerleri" kendine çeker. 15. yüzyılda olduğu gibi, Batı Avrupa'nın en uç noktasında olan Fransa kendini bütün göç yollarının kavşağında ve sorunun tam göbeğinde bulur.

VI. Yüzyıl Sonunda Çingeneler (19. ve 20. Yüzyıllar)

1878'deki sergide, Champ-de-Mars'ta, müzisyenler, Macar Çingeneleri görülür. Macar hafif süvari üniforması olan altın ya da gümüş şeritli dolamanlar giymişlerdir. Alkışlarla karşılanırlar. Macaristan, Avusturya İmparatorluğu'na özerkliğini kabul ettirmeyi başaran Kossuth'un ülkesi değil mi-

dir? 1899 sergisinde bir Romen Çingene orkestrası ilk kez Fransa'da çalar. Müzisyenler kendi köylülerinin giydiği bayram elbiselerini giymişlerdir ve Türk kökenli dokuz telli bir mandolin olan *kabza* ile, bir panflüt olan *naiu*'yu dinletirler. Birçok yazara konu olan Granadalı çingeneler -Arap işgalinden kalan unutulmuş bir anı olarak- gitarlar ve antik dönemin çalparasından gelen kastanyetler eşliğinde ve Endülüs cueralarından oluşan bir dekorda dans ederler. Böylece Batı'nın düşlerine girerler (Vaux de Foletier, *19. Yüzyılda Fransa'da Bohemyalılar*, J. C. Lattès, 1981).

Öte yandan, kentlerde süregelen bu çakırkeyifliğe rağmen, yüzbinlerce göçerin yollara dökülmesi Batı Avrupa ülkelerinin çoğunda, gezginleri ve tehlikeli yabancıları kapsamına alan polis yasalarının daha etkili bir biçimde uygulanması isteğini doğurur, yasalar bu yeni göçebelere geldikleri yere dönmelerini ya da yollarına devam etmelerini emreder. Bohemyalı toplulukların atılmasıyla bağlı olarak değişik sınırlarda meydana gelen olaylar giderek çoğalır. Tarihte bir kez daha, tekniğin ilerlemesiyle ütopyaların gerçekleştiği 19. yüzyılın bu ikinci yarısında göçebeler yeniden boy gösterirken, gelecekleriden kaygı duyan halklar göçebelik imgelerini savmaya, önlemeye çalışırlar.

"İyi huylu vahşilerin" sorunsuz toplulukların arayışı içinde olan uzman ve yazarların ödünleyici düşlerinin tam tersine, sanayii devriminin üretken ve başarılı toplumları gezgin insanın özellikle tehlikeli hırsız imgesini belleklerinde tutarlar. 19. yüzyılın sonunda göçebelerin konumu böylece belirlenir, maddî zenginliklerin üstün geldiği bu dünyada onlara tek kabul edilebilir gelir kaynağı olarak geçmişin küçük meslekleri ve gizemli sanatları uygun görülür.

İKİNCİ BÖLÜM
ETNİK ADLAR: "YÜZ DEĞİŞİK AD, TEK BİR HALK?"

I. Eski Zaman "Göçebelerinin" Torunları Neredeler?

Göçebe topluluklarını tanımlamak için 15. yüzyılda geçerli olan Sarazen, Mısırlı, Tatar, Bohemyalı ya da Yunanlı gibi adlar, artık günümüzde kullanılmamaktadır, eski metinlerde geçen bazı soyadlardan çok azı ancak bugünkü göçerler arasında kullanılır. Burada sözkonusu olan tarihin, yılların akışı içinde hep aynı soyağacıyla karşılaştığımız tek ve aynı halk topluluğunu kapsayıp kapsamadığını sorabiliriz kendimize, tabii eğer birçok araştırmacının yazdığı, F. de Vaux de Foletier'nin *"İsti saraceni"*yi "Çingenelerimiz" diye çevirmesi gibi, "Çingenelerin Tarihi" demek doğruysa.

Bütün Avrupa ülkelerinde, göçebe grupların zorla yerleşikleştirilmesi, sanayii kentlerinde olduğu gibi kırsal kesim toplumları içinde eritilmeleri, hep aynı, dünyayı yeniden düzenleme isteğinden kaynaklanır. Doğudan gelen göçebeler çevre toplumlardan koparılmış ve köksüz başka ögelerle kaynaşmış bir durumda bulurlar kendilerini. Aynı politika "sömürgelere" sürülmemişlerse "kaçakların ve başıboşların" yerleşik düzene geçirilmesini sağlar.

Bütün ülkeler 16. ve 17. yüzyıllarda vardıkları topraklarda, 18. yüzyıl sonunda yerleşik düzene geçen "göçebelere" tanık olmuşlardır, örneğin Ukrayna Çingeneleri (*Servi, Servuja*) ve daha sonraları

Romanya, Macaristan, Almanya ve başka ülkelerden gelenler gibi. Aynı şekilde, beş yüz yıl Türk egemenliğinde kalan Sırbistan'da, 18. yüzyılda Bosna'dan gelen "beyaz çingeneler" vardır (*Beli cigani*), "göçebeler" 18. yüzyılın başında Avusturya, Romanya ve Türkiye'den gelirler.

Bilinen başlıca iki etnik ad ya da etnonim dizisi, bu köksüz insanları Batı'nın ve Avrupa'nın yollarına düşüren iki büyük dalgayla ilintilidir. 15. yüzyılda kullanılan ilk etnik tanımları, bir geçiş olmaksızın bugünküler izler ve Avrupa'nın sanayileşmesiyle meydana gelen büyük çalkantılar dönemiyle çakışır.

Belirsizliklerine rağmen, 19. yüzyıl tarihçileri tarafından yeniden yazılan "Çingenelerin" tarihi, yeterince zengindir. Ama evrimci bir şemadan kopya edilen ilk bin yıllık süreç içinde, Hindistan'da tek bir noktadan çıkıp, ağır ağır batıya doğru ilerleyen tek yönlü göç düşüncesi, elimizde bulunan belgeler ve özellikle güncel gözlemler yardımıyla yeniden ele alınmalıdır. Başta toplumsal olmak üzere her türden felâket, çoğunlukla yerleşik olmayan ve bazan göçebeliği seçmiş sürgünleri yollara döker.

19. yüzyılın güçlü akıntısı, Avrupa'nın doğusundan başlayarak, başka adlar taşıyan köksüz aileleri önüne katıp sürükler. Avrupa'nın bütün ülkelerinden gelen göçebeler, gezginler, sürgün edilmiş insanlar, yeni Dünya'ya doğru hareket eden öncü kalabalıktan kolay kolay ayırdedilemezler: Bölünmüş, parçalanmış bir Avrupa'yı topyekûn bırakan aileler yeni bir ülkeye, vaad edilen toprakları keşfe doğru yola çıkmaktadır.

L'Ami Fritz'teki (Erckmann Chatrian, s. 152-153) yeni "Alman ülkesi" "Amerika'ya" doğru yola düşen köylü betimlemeleri, "Çingenelerin" tanımlanmasında benimsenen ölçütlerin ne kadar zayıf

olduğunu ve Avrupa'daki göçlerin yoğunluğunu yeterince kanıtlar. 1860 ile 1814 arasında Amerika Birleşik Devletleri'nin nüfusu 31,3 milyondan 91,9 milyona çıkar, bunun 21,9 milyonu göçmendir. Aynı şekilde Batı Avrupa'nın uç sınırlarında bulunmalarından dolayı Fransa ve İngiltere de bu toplumsal hareketlilikten etkilenir. 1898'de İçişleri Bakanlığı'nın bir raporunda, Fransa'da 400.000'in üzerinde göçebe olduğu belirtilir. 1895 ve 1905'te Fransa'da ve Bavyera'da yapılan nüfus sayımları ve anketler yayımlanır (Zigeuner Buch). 19. yüzyılın ilk yarısında, Fransa'nın nüfusu yüzde 31 artış gösterir.

Göç ve yaşam biçimlerinden yola çıkılarak oluşturulan ayrım ölçütleri çok sağlıksızdır. *L'Ami Fritz*'de anlatılan köylüler gibi "üzerleri köpek derisiyle kaplı" atların çektiği tenteli arabalarda ya da çadırlarda dolaşan her türden göçmen ve göçebe olduğu gibi, sınırları geçmek için trene ya da gemiye binenler de vardır. Amerika'ya ulaşmak için çok uzaklardan Liverpool'a inerler. Çingeneler genel eğilimi izlerler, bu da ilk özel Avrupa Çingene dergisi: Gypsy Lore Society'nin kuruluş tarihi -1888- ve yerini açıklar.

Tehditkâr doğudan gelen bu yeni "aylaklar" Fransa'da "güneyden kuzeye, kuzeyden güneye" (1907'deki meclis konuşmalarından) serserilik eden bu insanlar, eski dönemlerin "Mısırlıları" ve "Bohemyalıları" ile hiçbir ilgisi olmayan yabancılardır.

Göçebelere karşı alınan, istisnaî önlemleri anlamak için, bu önlemleri dönemin koşulları içinde ele almak gerekir, Romanya, bağımsızlığını kazanır, yine onun gibi yüzyıllarca Türk egemenliği altında kalan Sırbistan'ın 1856'da bağımsızlığı kabul edilir, ama 1876'da yeniden Türklerin eline geçer. Osmanlı Makedonya'yı eline geçirir ve Bulgaristan'ı bıra-

kır. 1866'da Prusya Main'ın kuzeyindeki topraklarını genişletir, az bir süre sonra aynı şeyi Alsaceta ve Lorraine'de yapar. Eflak ve Moldavya'dan sonra 1861'de Rusya'da, kalan son büyük beyliklerin köleleri de azad edilir. 1879'dan itibaren, Macar hükümetince uygulanan Macarlaştırma politikası Transilvanya'daki Romenlerde ve Slovaklarda milliyetçi duyguları uyandırır.

Kadın, erkek ve çocuk yığınlar halinde, yabancı işgaller ve savaş nedeniyle alt-üst olan ülkelerden kaçarlar. Bu kaçışlara, unutulan felâketlerin neden olduğu başkaları da eklenir. 1873'te İtalya'nın Belluno kentinin bir depremle yerle bir oluşunu kim anımsar? 1914 yılının hemen öncesinde bu yöreden gelen ve Indre valiliğince verilen "göçebe" antropometrik belgesi taşıyan yetişkinlerin sayısı o kadar çoktur ki, bu yeni göçebelerin niteliği ve kökeni konusunda haklı olarak birtakım soru işaretleri oluşur. Milliyetçi akımların yükselişi, I. Dünya Savaşı'nın eşiğinde doruğa varır. Göçebeliği düzenleyen yasalar, bu fetih ve boyun eğme ortamının körüklediği yabancı düşmanlığıyla doğrudan bağlantılıdır. Doğudan gelip -bugün de söylendiği gibi- bir tek onların bakırcılık mesleğini yürüttüğü Çingene dili *calo*'ya Macarca kelimeleri soktukları Endülüs'e, en uç noktalarında bile yabancı akınlarına karıştıkları İngiltere'ye kadar uzanan göçebe "istilası" toplumlara korku salar. Daha 1907'de sınırlarda göçebe olayları patlak vermeye başlar: Fransa, Belçika, İsviçre, Almanya gibi her ülke göçebe ailelerini kendi toprakları dışına atar.

"Irksal belirtilerinin" yanısıra göçebe çok belirsiz bir kökenden olmasıyla da dikkat çeker, "uzak ve gizemli sayılan topraklardan: Bulgaristan'ın Romen bölgesinden, Orta Güney Doğu Avrupa'dan

gelmiştir" (1907'de Fransız parlamentosundaki tartışmalardan).

II. Çağdaş Etnonimler

Çingeneler -Böylesi bir ortamda, Tzigana etnik adını görmek pek şaşırtıcı olmaz, daha sonraları bu sözcük Tsigana olarak yazılacak ve Paul Bataillard'ın 1844'ten beri sürdürdüğü çalışmalardan yola çıkılarak bütün göçebeleri tanımlayan genel bir ad olacaktır. Aslında, bu sözcük, özellikle mecazî bir anlam taşıdığı Doğu Avrupa'da çok yaygındır. M. Block, Türkiye'de *Çingene*, Bulgaristan'da *Tsigani*, Romanya'da *Tigani*, Macaristan'da *Ciganyok* (Czigani) ve bütün Slav ülkelerinde *Tsigani* biçiminde kullanıldığına dikkat çeker (Martin Block, *Moeurs et Contumes des Tsiganes*. s. 46).

Herodot ve Strabon'un *Sigunnoi* adında bir halktan sözetmeleri, bu kaynaktan yola çıkarak Çingenelerin kökenlerini Kafkasya, Küçük Asya ya da Trakya'ya bağlayan Bataillard gibi yazarlar tarafından dikkate alınır. Sözkonusu olan Sarazen, Tatar gibi eski terimlerin yeniden kullanılması gibi, eski bir etnik adın daha sonraları değişik gruplara yakıştırılmasıdır. Bu "halkın" Tuna nehrinin kuzeyinde görülmesi, özellikle Karadeniz çevresinde yaygınlaşan Çingene (tsigane) sözcüğünün seçim yerini açıklar. Strabon (XI. II. 8), Rodos'lu Apollonios (IV. 320), Stesias (fr. 88 M), *Sigunnoi* ya da *Siginnoilerin* ve bir *Sigunnus* şehrinin, Kafkasya'da Yukarı Tuna'ya yakın Mısır (Egypte) denilen bir bölgede bulunduklarını belirtirler. Ligürler bu adı, birçok metinde küçük mesleklerin adı olarak geçen *Kapeloi* sözcüğüyle karıştırmışlardır: hancı, gezginci satıcı, ya da Platon'daki ayak satıcısı anlamına

gelir. Siginnoi sözcüğü Rodos'lu Apollonios ve Stesias'a göre, Tuna'nın döküldüğü yer olan Mısır adındaki bir bölgeyle bir tutulur, ama Philostrates'ye göre bataklıklı, su basmış her bölge bir "Mısırdır".

Kalo, Manuş, Roman (Calo, Manouche, Rom) -Martin Block'un "dünyadaki bütün Çingenelerin genel adı" olarak ileri sürdüğü *Roman* sözcüğü (*a.g.e.*, s. 43) İspanyol Çingeneleri arasında bu anlamı taşımaz.

İspanyol Çingeneleri, *calo* sözcüğünü kullanırlar, eski dillerinin adından ya da antropolojik bir ayrımdan *-raza calé-* kaynaklanan bu etnik ad siyah anlamına gelir. Romanya'da ise bu deyim kesinlikle aşağılayıcı bir anlam taşır. Popp Serboianu, bazan "siyah" anlamında bir ada da dönüşebilen sözcüğün "iğrenç, pis, çöplük" anlamında olduğunu söyler (*Les Tsiganes*, s. 308). Martin Block aynı anlama gelen, Yunan kökenli *chalo* ve *melale* sözcüklerinin "siyahların yerine konulmak istemeyen" Çingenelerce küfür sayıldığını da belirtir (*a.g.e.* s.45). 20. yüzyılın başına dek, Macaristan'da, Romanya'da ve Bulgaristan'da *kalo* sözcüğü genel olarak cellat anlamına gelir (*a.g.e.* s. 45), çünkü bu meslek öteki toplumlar tarafından aşağılanan "siyahlara" uygun görülür.

Aynı biçimde, bu ülkelerde, *Roman* sözcüğü, Çingene olmayanları tanımlamak için kullanılan "*Manuş*... Gaze" sözcüklerinin tam karşıtıdır. (Popp Serboianu, *a.g.e.* s.22). Almanca Mensch'ten -insan- ya da Sanskritçe'den gelmesi olası olan *Manuş*, yalnızca Germen dialektleri konuşan toplulukların etnik adı olarak kalır. "Roman" denilen dili konuşan Orta Avrupa Çingenelere -Roman- gelince, bunların Romanya'nın geçmişi ile olan kültürel bağları olduğu kesindir.

Burada ilginç olan başka bir nokta ise, 1212'de Franklar tarafından Argos'la birlikte ele geçirilen Anabolu (Naupli) kenti, Othon La Roche'un tımarı (fief) olur. Megadük Roger de la Flor, Basilleus'un kızıyla evlenir, bu dönemde Orta Avrupa'dan gelmiş olan göçebe grupları arasında La Roche, La fleur isimleri günümüzde de yaygındır ve Katalonyalı "Kumpanyaların" göçerleri, ilk Kıptî (Egyptien) düklerine ait ünvanları taşırlar (H.Av. *a.g.e.* s, 74). 2 Mart 1598'de, bir La Roche Anabolu'ya gelir, dilenciler ve serseriler arasından Kanada'ya götürmek için adam toplar (Trudel, Historie de la Nouvelle France, Cilt I, s.232). Böylece kökenleri belirsiz olan ve "Romanya'dan" gelen koca bir topluluk, eski Anabolu hükümdarlarının o görkemli adını taşıyan bir önder yönetiminde Avrupa'yı baştan başa kateder. Frank şövalyeleri, Rodos'tan silahlarıyla birlikte çekilirken, beş bine yakın ada sakinini de arkalarından sürüklerler. Bu nedenle, 15. yüzyılda İspanya, Portekiz'de ve Fransa'nın güneyinde ortaya çıkan göçebe toplulukları *griegos, gringos, gregos*'lardan oluşur ve -bu bizim varsayımımızdır- buradan türeyen *gringo* sözcüğü, bu bölgelerden Orta Amerika'ya dek, yabancılar için biraz küçümseyici bir anlamda kullanılır. Bu dönemde Yunan göçü o denli önemlidir ki, *gringo* sözcüğü bir durumu belirler, bu yabancıların durumudur. *Hablar en gringo* deyimi Fransızca'da anlaşılmayan bir dilde, saçma sapan konuşmak anlamına gelen "parler hêbreux" deyimini karşılar. Provence dilinde, *gringot* halk arasında şeytan anlamına gelir, Yunanlı anlamına gelen grego'dan türetilmiştir (Frederic Mistral, *Nerte*, s. 319). Ayrıca Avrupa'da Çingenelerin o dönemden beri taşıdıkları, Demeter ve Kore gibi adlara da rastlanır.

Çingeneler -Bugün İberya yarımadasında ve Fransa'da yaygın olan bu deyimin, kuşkusuz İspanya tarihinden etkilenerek "Mısırlı" (Egyptien) sözcüğünden türemiş olması olasıdır. Antik dönemde, bir olasılık İspanya'nın göçerlerine ve yerleşik düzene geçmiş göçebelere adlarını veren, Kuzey Afrika'da Fas ya da Batı Cezayir'de konumlandırılması zor olan bir ülke vardır -Çingene Moritanya- Katalonya'ya kadar uzanan sözlü halk gelenekleri, günümüz Çingenelerinin, Arapların gidişinden sonra kalan Morisklerin ya da Maure'ların (Mağribli) kanından olduklarını açıklar.

Zingari -Özellikle İtalya'da kullanılan Zingari adı, Ortaçağ'da kullanılan benzer Lâtince biçimleriyle ortaya çıkar: Cingorus, Singerus ya da Zingerus. Hemen hemen bütün yazarlar burdan "Tsigane" (Çingene) sözcüğünü türetirler. Öte yandan Şammar kabilesine bağlı eski devecilerden bir grubun -*Singaralar*- 1955 yılında bile, eski Asur topraklarında göçebeliklerini sürdürdükleri unutulur.

Rabuenler (Rabouins), Karaklar (Caraques), Sintiler -Rabouin'in sözcüğü hâlâ günümüzde Anjou ve Savoie bölgelerine komşu yörelerde kullanılmaktadır. Aslında Rabouin, Lusignan ailesinden gelen kralların bastırdığı ve Kıbrıs ve Kudüs krallıklarında geçerli olan bir Kıbrıs parasından başka bir şey değildir (L. de Mas Latrie, *Notice sur les Monnaies et Sceaux des Rois de Chypre de la Maison de Lusignan*, s. 122). Çeşitli göçebelere ve ikinci sınıf insanlara yakıştırılan "Rabouin" sözcüğü, bir "sol" maaş olan adam anlamındaki "soldat", yani asker sözcüğüne benzer bir kökenden gelir. Lusignan'ların serveti Rabouinleri Anjou'ya kadar sürüklemiştir.

Bazı "çingene araştırmaları uzmanlarına" göre

Karaçi kentiyle ilişkilendirilen *Caroque* adına İspanya'da ve Rhone nehrinin güneyinde rastlanır. Hindistan'a, Güney Amerika'ya, Endonezya'ya giden büyük ticaret gemilerine de bu ad verilir. Ayrıca bu sözcüğün 16. yüzyıldan 18. yüzyılın sonuna dek kullanıldığı kanıtlanmıştır. *Carraca* aslında Cadix tersanesinin adıdır. Bütün Avrupa limanlarında, sağlık nedenleri yüzünden sayıları eksilen denizcilerin yerini doldurmak için, forsalar da dahil olmak üzere birçok adam toplanır, uzun yolculukların dönüşünde ise Çinli, Malezyalı, Arap, Hintli olsun, çeşitli ırklardan paralı askerler gemilere doldurulur, ve Avrupa limanlarında bir kez serbest kalan bu insanlar "kötü semtlerde dolaşan berbat pisliklere" dönüşürler (Richard Kermes Bruneau, *Les Compagnies des Indes*, s. 19). Doğuda ise İslâm geleneği ve Türkler, münafıklardan alınan vergi anlamındaki *haraç* sözcüğünden bir etnonim çıkarırlar. Avrupalı göçebeler arasında çok sayıdaki kısmen Hint kökenli bu insanlar tek bir kökenden gelmedikleri gibi, hepsi aynı dönemde de göç etmemişlerdir.

Sintiler, Sind'den (Pakistan) geldikleri varsayılan, Batı Avrupa'daki (Almanya ve İtalya) göçebe topluluklarıdır, ama Sintes aynı zamanda İspanyolca ve Portekizce'de de rastlanan bir soyadıdır ve Hindistan'ın Batı kıyısında, Goa'daki en önemli Portekiz ticarî temsilciliği, Avrupalıların gelişinden önce Sindabour -Küçük Sind Şehri- adını taşır.

III. Çingene Boylarının "Birliği"

Dil ve Irk -Sözünü ettiğimiz bu birkaç etnik ad örneği, ilgili topluluklardan çok Çingene araştırmaları uzmanı tarafından korunur -Avrupa'nın ve "Batı Asya'nın" "Çingene boyları"nın ortak dil özellikle-

ri ile kanıtlanan "bir birlik" oluşturdukları ileri sürülür. Bu ortak dil Hindistan'ın Arî dili ya da "kesin bir biçimde yeni-arî dili" olan "Çingenece"dir (le Tsigane). Öte yandan bu dilin Hint yarımadasıyla sınırlandırılması birçok tartışmaya konu olur. Slovakya'da, dilbilimci Jiri Lipa'ya göre "Gerdelciler damarlarında Çingene kanı aktığını yadsırlar, ama konuştukları Rumen ağzındaki Hintçe ögeler, onların Romani kökenini ortaya koymaktadır (Bart Mc Dowell, *Les Tziganes*, s. 93).

Atalarının Doğu ile bir ilintisi olmayan İskoçya'nın 'Tinker'ları, gizli dillerinde, *Cant*'ı ve *Romany* kökenli çok sayıda sözcüğü kullanırlar (Farnham Rehfisch, *Gypsies Tinkers and Other Travellers*, s. 272).

Sözcükler arasındaki bu yakınlıklar bir *Koine*'nin varlığını kanıtlamaz, ki o da, yerleşik ya da göçebe olan bu gruplar için geçerli olacak tek bir kültürel bağın onaylanması için yeterli değildir.

Yerinde araştırmalar yapan dialekt uzmanlarının dışında günümüzde, hâlâ eski dilbilim yöntemleriyle incelenen Çingene ağızları, Çingene araştırmacılarının çabalarının ve ileri sürdüklerinin tersine hemen hemen ortadan kalkmıştır. Bazılarına göre, Romani ağızlarında kullanılan sözcüklerin yüzde 95 ilâ 98'i Avrupa ve Amerika'daki Romlarca anlaşılmaktadır (Jan Kochanowski, W. E. Rishi'nin Önsözü, *Multilingual Romani Dictionary*), oysa yapılan anketlerin en küçüğü bile bunun tersini kanıtlar. Batılı entellektüeller de, belirsiz olan bu Avrupa kökenli kaynaklara dayanarak, günümüze dek hep aynı amacı hedeflerler: bu amaç birleşik tek bir dil yaratmaktır (Prof. Johann Knobloch, *Gypsy Language Unification*, 11. Congrès International des Sciences Anthropologiques et Ethnologiques Comite

H2, Ağustos 1983, Kanada). Batı'da, Birleşik Devletler'de ya da Avrupa'da İncil'in Amerikalı dilbilimcilere çevirtmeye, yorumlatmaya kalkışan Pentecotiste* kiliselerin misyoncu amacıyla, bu girişim 60'lı yıllardan başlayarak kısmen doğrulanır. Aynı dönemde Sovyetler Birliği'nde ise Çingene ulusal haklarının edinimi başlıca dil Rusça'nın yanında öğretilen bir "dilin" kullanımına indirgenmiş gözükür. Nitekim şimdi bütün dünya Çingeneleri için kullanılan *Roman* sözcüğü kabul edilir: "Çingenelerin varlığı bitmiştir, artık *Romanlar* tarih sahnesine çıkıyorlar" çünkü "-bir zamanlar Hindistan'ın çocukları olan- Romanlar", "*Gajoların* icat ettiği hayalet bir azınlık olan *Çingenelerin* düzeyine indirgenmiştir (D. Kenrik, G. Puxon, *Destins Gitans*, s. 270 ve 271).

Geleneksel kültürlerin çoğu, giderek kendi özelliklerinin dille sınırlı olduğunu görmektedirler, bu 19. yüzyılın ortasında etnoğrafya kuramlarının yaygınlaştırılmasının basitleştirildiğini kanıtlar, bu bilim dalı çoğu kez "Dilbilimsel özelliklerinden yola çıkarak, etnik grupların betimlenmesi" olarak görülür. Günümüzde bu görüş geçerliliğini yitirmiştir.

"Bazı yazarlar, Bantu dili konuşan halklara ilişkin olarak Bantu ırkından sözetmişlerdir, oysa ırksal ya da kültürel ölçüt olarak dilbilimsel göndermelerin ne denli yanıltıcı olabileceği bilinmektedir". Sözcükler ve dil yanıldığında, bu toplulukların "Çingene" "Hint" kökeni "akrabalıklar konusunda hiçbir kuşku bırakmayan yaşam biçimleri ve görünümleri" sayesinde açımlanır. Avrupa Konseyi'nin

(*) Pentecotisme: ABD'de 19. ve 20. yüzyıllarda birçok Protestan kilisesinin doğmasına yol açan karizmatik dinsel akım (ç.n).

toplumsal sorun ve konulara bakan komitesinin raporundan bir alıntının da ortaya koyduğu gibi, günümüzde coğrafik dağılımlarına rağmen o denli güçlü bir bağ içindedirler ki, aynı soyadını sayan herhangi bir başkası doğrudan akraba olarak kabul edilir". "Ama bize ister Tatar, ister Yenisch ya da Tinker denilsin, biz Roman ailesine aitiz ve kimse bu kimliği bizden alamaz."

Kuşkusuz bu, aynı kültürel mirasla yoğrulan akrabalık anlayışıyla karıştırılmaması gereken bir toplumsal kimliktir. "Ermeni Bohemyalıları" *Poschalar* da Avrupalı Çingene toplulukları ile aynı tavrı göstermişlerdir, ama Türk kültürleriyle onlardan bütünüyle ayrılırlar. Etnik adların listesi, Kore'den Güney-Batı Afrika'ya değin dünyanın bütün yerleşik toplumlarının kıyısında yaşayan toplulukları da içine alarak sonsuza dek uzatılabilir.

Aynı karşılaştırmada etnoloji ve toplumbilim yöntemi *Ghorbat, Helebi, Poscha, Nuwar, Luri* ve *Ghagarlar*'a Avrupa kökenli göçebelere yapıldığı gibi uygulanabilir. Savaş, açlık, yasal gerekçeler gibi nedenlerle göçebe yaşamak zorunda kalan ve bu yaşam biçimini bir kültürel gerekliliğe dönüştüren bu "zorunlu" göçebelerin tümünü saymak sıkıcı ve yararsız olur. İrlandalıların soyundan geldikleri varsayılan *Tinkerler*, İskandinav *Tatarlar*, Hollandalı *Reizigerler*, Silezyalı *Kommodianten*, İngiliz *Mumperları* - dilencileri - ve *Poskratlar* - belki Paschalardan gelmektedirler - Fransız *Patarları*, Fransa ve Almanya'daki *Yenniche* topluluğu -büyük bir olasılıkla Yeniçeri'den gelir- ve onların soyunu sürdüren, Orta Avrupa'dan gelmiş kazancılık yapan *Kalderashlar*, İspanya'daki *Ursarii, Costorarii, Quinquis* toplulukları -bu da *quincalleros*, hırdavatçı sözcüğünden türemiştir- *hurdacılar* ve *çaputçular*,

Japon toplumu dışında yaşayan *Sankalar* gibi, toplumsallaşan zaman ve uzamın dışında yeralırlar.

Hepsinin benzer bir dışlanmadan doğan ortak davranış biçimleri vardır: dilleri ve kültürleri açısından değil, sosyolojik olarak sınıf ya da kast kardeşidirler.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
HUKUKİ TANIM VE SAYISAL DEĞERLENDİRMELER

I. Yasalar ve Kararlar

İkinci Dünya Savaşı'na Dek -Avrupa'da 19. yüzyıldan bu yana sayısız bir çok yasa ve kararname çıkarılmıştır, alınan önlemlerin çoğu serseriler, dilenciler, başıboş ayaktakımına karşı olduğu kadar, etnik adları Fransa'da Bohem, Finlandiya'da *romaanj* olarak geçen tek bir "mesleğe" indirgenmiş Bohemyalılara ya da Çingenelere de karşıdır. Doğu Avrupa'da kölelik 19. yüzyılın sonuna dek varlığını yoğun bir biçimde sürdürür. Avrupa yasaları çerçevesinde, I. Dünya Savaşı'na dek göçebeler, kendilerine özgü olmayan ve de açık bir biçimde onayladıkları iki temel özellikle tanımlanabiliyorlardı, bu özellikler "her yerde bulunan" ve "dünyaya gereksiz", sonra "belli ikâmeti olmayan" ve "belli bir işi olmayan" oldu. Bu toplulukları kapsayan Avrupa'nın ayırımcı yasalarının 20. yüzyılın ilk çeyreğinde çıkarılmış olması rastlantısal değildir, bu yaptırımlar başta Fransa'da ve Germen devletlerinde (suçlular gibi parmak izlerinin alınması) ve Doğu Avrupa ülkelerinde (yerleşikleştirme ve zorunlu çalışma gibi) görülür bütün bu kararlar açık bir biçimde, dünyayı iki büyük savaşa sürükleyen ortamdan ayrı olarak açıklanamaz. Karşıt iki hedef göçebeleri sürmek ve gözetlemek bu dönemde toplumların kendilerini yasallaştıran davranış kurallarını

zorla kabul ettirir. Sadaka ile yaşayan serseri, olası bir suçlu, bir yabancı, bir casustur. Yaklaşık bir yüzyıl önce Almanca konuşan ülkelerde oluşturulan kuramlar, yaşam biçimleri ya da antropolojik özelikler nedeniyle "aşağı ırktan" olanları vuracak olan yoketme önlemlerini doğrulamak, yasallaştırmak amacıyla Nazilerce geliştirilecektir. Çigan, Zigeuner, Çingene, ya da "Çingene olmayan göçebe" olarak yaklaşık 230.000 kadar kurban yalnızca bu ölçütler gözönüne alınarak yargılanıp mahkûm edileceklerdir (Kenrick et Pascon, *Destin Gitans*, s. 241).

Onaylı ve düzenli bir işin olmaması ayrımcılığın temelini oluşturur. Bu konuda Fransa'da 20. yüzyılda ilk çıkarılan yasanın başlığında ayrıcalıklar belirtilmiştir, bu 16 Temmuz 1912 tarihli "seyyar mesleklerin icrası ve göçebelerin dolaşımının düzenlenmesi" yasasıdır. Buna aykırı olarak, üç gezginci kategorisinden yalnızca göçebelerin belirli bir kaynaktan ve etkinlikten yoksun oldukları kabul edilir, "bir uğraşları ve kaynakları olduğunu ileri sürseler bile."

Hindistan'da, *Manou Yasaları* dışlamak istediklerine aynı konumu uygun görür: "sürekli, durmaksızın, bir yerden ötekine gitsinler" ama hep "köy dışında" kalsınlar ("*Manava-Dharma-Sastra*, s.308). Küçük, bayağı mesleklerle uğraşırlar (*a.g.e.* s.305), hattâ hırsızlık bile ederler (*a.g.e.*. s.307). Bu toplumların hukukî tanımı, toplumda egemen olan ideal tipin tam karşıtı üzerine kuruludur: bu mekana ve toprağa güçlü bir biçimde kök salan köylü toplumlarının tanımıyla belirli bir kaynağı olmayan "göçebedir".

1968 Yılında Kararın Bozulması -Fransa'da 1912 tarihli bu yasanın 1968 olaylarından birkaç ay sonra bozulması da rastlantısal değildir. 1965 ve

1975 yılları arasında Batı dünyasında yaygınlaşan bu olaylar, toplumların ağır değişiminin sonucudur. Göçebeler 1975'te Belçika'da göçebe kartını, Fransa'da ise antropometrik karneyi kaldıran, ama kendilerine bağımlı birimler kurma (communes de rattachement) zorunluluğu getiren yasal metinlerle belirlenirler. Bazan, belediye başkanlarının halk tarafından seçilmediği Hollanda'da olduğu gibi, belediyeler onları kabul etmek zorundadır, İngiltere'de ise Caravan Site Act olarak anılan 1968 yasasının sonuçları belirsiz kalır.

II. Tanımlar ve Değerlendirmeler

Değerlendirmeler yanıltıcı olmaktan öteye gidemez, çünkü Çingeneleri ve Çıganları ayrıştırmak için kullanılan kimlik kaynakları yanlışlıklar içerir, topluluklar her ülkede kendi aralarında ve aynı toprak üzerinde yaşayan öteki marjinal gruplardan, "göçebelerden" ayrılırlar: Çingene "dilleri", Romanî, Shelta, İskoç, Cant'ı, Katalan ağızları en iyimser tahminle bu halkların yüzde 20'sinde ve yaşlılar arasında konuşulur. Her zaman anlaşılan, nadiren yazıya dökülen ulusal diller çok kötü korunur. Ücretli işler çoğalır. Artık göçebelik teker üstündeki evlerle tarif edilemez. Bütün Batı ülkelerinde toplumbilimsel tanım olarak "toplumsal azınlık" deyimi benimsenir, Macaristan'da "ethni", çokuluslu devletler olan Yugoslavya ve Sovyetler Birliği'nde ise ulus olarak anılırlar. Ama Batı'da olduğu gibi burada da, aşırı nüfuslu derme-çatma konutlar, okur-yazarlığın olmaması, kötü sağlık koşulları ve düzenli bir işin yokluğu onların konumunu belirler. Belçika'daki 10.000 göçebenin yüzde 80'i de Belçika kökenli gezginlerdir (*Barengre, Yeniches*), bunlar

yer yer Belçika uyruklu Manouche Çingeneleriyle "karışırlar". Yeni gelmiş olan 500 Roman Çingenesi "bilinmeyen bir millettendir" ve eski panayırcılara ve yabancı Çingenelere katılırlar. Hollanda'da yapılan sayımda 18.000'i "büyük göçebe arabalarında oturan", güzel karavanlara geçmeden önce derme çatma sığınaklarda yaşamış Drente ve Brabant kökenli olan, 20.000 göçebe saptanmıştır. Federal Almanya Cumhuriyeti'nde 30.000 Çingenenin yüzde 40'ı "normal" evlerde, yüzde 30'u mütevazi konutlarda, yüzde 25'i ise karavanlarda, barakalarda yaşamaktadır. Ayrıca *Landfahrerler* de vardır, bunlar sayıları 10.000 olan, yüzde 30'u arabalarda yaşayan Avrupa kökenli "göçebelerdir". İngiltere'deyse 40-50.000 arası "gezgin" saptanır, topluluğun yüzde 20'si İrlanda kökenli göçebe *Tinker*'lardan oluşur ve 40.000'i yerleşik düzene geçmiştir -*Tinker*lar ve Romanicheller. Manuş ve Çingenelerin, Alman kökenli Yeniş topluluklarının yanısıra -120-130.000 arası "gezgin" -4.000 *Roman*'ın bulunduğu Fransa'da 1970 yılında verilen dolaşım belgeleri 8.300 sabit konutu olmayan kişi sayımını belirler, bunların 1.300'ü panayırcıdır, 7.000'nin gelir kaynağı yoktur. Çingeneler ve "göçebeler" arasında Batı Avrupa'da yapılan bu ayrımlar, "Çingenelerin" çok daha kalabalık olduğu Doğu'da hiç görülmez.

Tahminler -Çingene araştırmacılarının tahminleri Amerika Birleşik Devletleri'nde 20.000 (1973, W. Chon) 50.000 arasında değişir, 1,5 milyona kadar çıkar (1970, Puxon), öte yandan *Seatle Times* bu sayımın 250.000 olduğunu ileri sürer (1975), tahminler Yugoslavya'da 700.000 ilâ (*Roma*, 1980) 1,2 milyon arasında değişir. Romanya'da ise daha 1965'te bu sayı 600.000'dir, 1980'de 680.000'dir (1980, Puxon), Macaristan'da 600.000 (1980, Pu-

xon), Polonya'da 6.500 ile (1980, Puxon) 150.000 arası, Sovyetler'de 478.000 (1980, Puxon), Batı Avrupa'ya gelince yalnızca İspanya -670.000- ve Fransa -230.000- Puxon'un tahminlerinde 100.000 kişiyi geçer (*Rom Europer's Gypsies*, Londras, 1980). Bütün bunlar, ulusal bir projeyi ilerletmek eğiliminde olan yükseltilmiş tahminlerdir.

Sayımlar -Resmî istatistiklerde Çingene toplulukların sayısı nisbeten düşürülmüştür. Her alanda sayıları küçültmek eğiliminde olan hükümetler, bugüne dek düşük statülerde kalmaya pek istekli olmayan ilgililerce desteklenirler. Yaklaşık yirmi yıldır Çingenelerin sayımı yapılmamıştır, İspanya ve Orta Avrupa ülkeleri bunun dışındadır (1959, SSCB: 134.000, 1961 Fransa: 79.492, 1971 Macaristan: 300.000, Çekoslovakya: 262.000, 1977 Romanya: 229.896, 1978 İspanya: 189.404 ilâ 208.344).

Sayımlarda, Çingenelerin nüfus sayımında artış olmamıştır, günümüzde sindirme, kendi içinde eritme politikası sözkonusudur ve bu, öncelikle hukukî yollarla yapılmaktadır.

III. Ulusal Uyum

Birçok ülkede özel bir statünün olmayışı, ırk, din ve etnik ayrımlarını -ilke olarak- yasaklayan eşit hakların kabul edilmesine bağlıdır. Uygulanan yegâne yasalar Doğu'dan (Yugoslavya, Polonya) yeni göç etmiş yabancıları, uyruksuzları ve Almanya'da Çingeneler arasında çok sayıda bulunan eski uyruksuzları kapsamına alır, çünkü yoksulluk ve okuma-yazma bilmezlik yurttaşlığa alınmaya engeldir. Ama aslında getirilen kısıtlamalar sayısızdır: Polonya'da olduğu gibi, SSCB'de de 1930'tan bu yana yasalar yerleşik düzene geçmeye ve zorunlu

bir işe girmeye zorlar, zorunlu yerleşim Çekoslovakya'da, 1958'de de sürer. Macaristan'da "bütün" Çingeneler resmî olarak yerleşiktir. Yalnızca Romanya ve Yugoslavya'da çok özel olmayan, ama kısıtlayıcı yasalar göçebeleri hoşgörüyle karşılar. İtalya'da (1956) da Çingenelerin yüzde 95'inin yerleşik olduğu İspanya'da ve bu oranın yüzde 90 olduğu Portekiz'de (1954) kamu güvenliğine ya da toplumsal tehlikelere ilişkin yasalar arama yapılmasına ve kimlik denetimine izin verir. Bunun tam tersi olarak, Macaristan'da, işteki devamlılığa göre okul ve konut yardımları, işsizlik sigortası bağlanır. Günümüzde Çingenelerin hemen hepsinin sanayileşmiş bir kent bölgesinde sabit olmasalar bile en azından beyan ettikleri konutları vardır. Hareket alanları kısıtlı olan mevsimlik göçerler ya da panayırcılara göre boş zamanlarında, profesyonel etkinliklerinde daha serbest hareket edebilen yan toplum, dışlanan insanlar arasında yaşam biçimlerini tersine çevirir. Eski göçebelerin yasal olmayan yollarla zorla yerleştirilmesinin, hemen her yerde, -başta Hindistan'da "isimsiz kabilelerle" yapılan uygulamalarla- "belirgin başarı sağlayan bir girişim" sayılan, hükümetlerin uyum sağlama programları izler. 1969'da AET kurulu "Çingene topluluğunun modern Avrupa toplumuna sindirilmesi" gerektiğine inanır, bu "Avrupa Konseyi üyesi hükümetlerin ortak eylemini" gerektiren bir karardır. Ayırıcı kültürel ölçütlerin yokluğunda, "göçebe toplulukların kültürel kimlik ve kalıtları olduğu" resmen kabul edilmesine rağmen, toplumsal kararlar hep bu toplulukların yasal statüsünü belirleme doğrultusunda alınır. İsveç hukuku, kendisini Çingene olarak belirten herkese Çingene statüsünü vermektedir. Böylece, özel bir yaşam biçimi, yalnızca birkaç değişik sözcükten

oluşan bir dialekt -ya da daha kötüsü ırk özellikleri- ve bu kimliği reddeden insanlara baskıyla "Çingene" denmesi için yeterli değildir artık.

Öte yandan, kamp bölgeleri, tatil köyleri, göçebelere ayrılan konaklama yerlerinden çok daha fazladır, 1970 yılında, bütün bir toplumsal sınıf, bir zamanlar Sebastien Münster'in kullandığı sözcüklerle tarif edilebilir: "*excocti sole et immundi veste*" - "güneşte kavrulmuş, kirli elbiseliler". Bolluk toplumu, eğlencelerde bir an yaşanan ödünleyici düşler yaratır.

IV. Uluslararası Sorun

1977 yılından bu yana Birleşmiş Milletler'e sunulan metinler, Orta ve Doğu Avrupa ülkeleriyle ilgili bir siyasî tasarıyı açığa vurur. Bu istemin sonucu olan uluslararası güncel tanım, kendi isteğiyle ülkelere dağılmış olan tek kökenli bir halk tezini resmen onaylar: bu bir "Dördüncü Dünya" değil, (Labbeus, *Le Quart Monde*), Hindistan'ın değişik kastlarında dışlananların toplumbilimsel muadili olan bir diasporadır (*Lois de Manou*, s. 305-308). Karşıt politik açıklamalara karşın "halklar" arasındaki bu çatışmalar gerçekte aynı sonuca varırlar: özellikle Yahudi-Hıristiyan düşüncesi olan "halkların" yaradılışı kavramı, milliyetçi iddiaları önceleyen kaçınılmaz evreyi oluşturur. 1979'da, *Romani Union*'un Birleşmiş Milletler'e oy kullanmaksızın oturumlara katılma hakkının onaylanması böyle bir azınlığın varlığını kabul ettirir, bu azınlığa şimdi, "Çingene" gibi Doğu ülkelerinden gelen, budunmerkezci (etnocentrique) bir ad olan "Roman" denir. Önce Çingene, sonra Roman olan ve merkezi Paris'te bulunan uluslararası kurul, bu azınlığın dai-

mî temsilciliğini üstlenir. Bütün "Çingeneler ya da Romanîler" "Hint kökenli" azınlık olarak kabul edilmelidir (Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Toplumsal Konseyi İnsan Hakları Komisyonu'na 26 Ağustos 1977'de sunulan kararda onaylanmayan bölümden), böylece, kimilerinin Hindistan'ın kuzeyi, kiminin, güneyiyle ilişkilendirdiği coğrafik ve kültürel çevrelerden gelenler, bir kez daha kökeni belirsiz olarak ya da en azından hâlâ Avrupa'da 1968'e dek olduğu gibi "uyruğu belirsiz" ya da "yabancı" olarak kabul edilirler. .

Bu uluslararası süreç, Çingeneler, Gypsies ya da Romanlar aracılığıyla, Hindistan'ın kast-dışı insanlarına yakın olan dar boyuttaki kitleyi kazanmak isteyen Birleşik Devletlerin olduğu kadar, Doğu ülkelerinin de çıkarlarına doğrudan hizmet etmektedir. "Çingenelerin" istekleri ayrılıkçı bölgesel hareketleriyle beslenen genel parçalama politikası içinde yeniden konumlandırılmalıdır. Batı'da ulus kavramı coğrafi bir uzamla, ve çoğunlukla devlet kurumuyla bağlantılıdır. Bunun tam tersine çokuluslu ülkeler olan Hindistan, SSCB ve Yugoslavya tarafından bölge kavramı ayrıştırılarak benimsenen ulus ve budun ammalgamı, bu Cumhuriyetlerdeki bağımsızlık yolundaki her türlü istemin engellenmesine yarar. SSCB ve Yugoslavya'da, uluslar gecikmeli olarak komünizmin çıkışıyla, sosyalizmlerle birlikte yokolmak durumundadır (A. Benigsen, C. Lemercier, -Quelquejay, *L'Islam en Union Sovietique*, s.8).

Doğu ve Batı'dan çıkan ve Batılı Çingeneler arasında karşı karşıya gelen iki öğretinin ortak bir özelliği vardır, o da bu öğretilerin ilişkilerinden değil de dışardan gelmesidir. Bazı "pentecôtistes" Çingeneler buna aykırı bir biçimde şunu söylerler:

"Eğer Hindistan'dan gelseydik, o ülkede günümüzde bize benzer biçimde aşağılanmış topluluklar olmazdı, demek ki başka yerden geliyoruz.." Kendileri de, belli belirsiz de olsa coğrafî kökenin, statülerinin sınırlarını belirtmede yetersiz olduğunu kabul etmektedirler ve aslında belirli bir ülkeden değil ama, hepsinden, "her yerden" ve hiçbir yerden geldiklerini bilirler. Farklılıklarına rağmen, hepsi birbirleriyle benzeştiklerini de bilmektedirler, onlar ki doğarlar, başka bir gecekondu mahallesinde, başka kampta, başka semtte, başka bir yerde büyürler ve çoğalırlar. Göçmen büroları onların sürülmesi için gerekli olan izinlerin verilmesinde büyük çaba gösterirler. Sayımlarda uyrukları "belirsiz" -uyruksuz- "yabancı" olarak geçer. Fransa'daki Çingenelerin yüzde 97'sine Fransız uyruğunu tanıyan 1985 tarihli *Quid* yayınları, yine de onları "yabancılar" bölümüne koyar: bu toplulukların hukukî statülerinin tanımı olarak ne kadar da semboliktir!

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
KAYNAKLAR

I. Zanaatçi Kastları

Çingene araştırmacılarının yaptıkları sınıflamalar ve birçok etnik adın kökenini oluşturan meslek adları, titizlikle aktarılan meslek sırlarını ve gelenekleri ellerinde tutan kapalı kastların varolduğu düşüncesini yerleştirir.

Gerçekte ise bu durum bambaşkadır. 20. yüzyılda, Orta Avrupa'dan, Fransa'ya, İspanya, Kanada, Meksika ve Amerika Birleşik Devletleri'ne gelen Kalderaşlar, bu etnonimin "bakır işlemede uzmanlaşmış bir ırkın" adı olduğunu bilmezler. Öyle ki "bakırcılık mesleğini bırakanlar zamanla bu adı da yitirirler" ya da "gerçek Çingene" anlamına gelen adın at tacirlerine yakıştırıldığından ve bu adın "kazancı aşiretlere" yasak edildiğinden habersizdirler. Bunlar, göçebelerin etkinliklerini "zanaatsal", "bağımsız" ve "geleneksel" olarak tanıtan, temelde kentsoylu bir toplumun geçmişe hayranlık duyan düşleridir, bu dünyanın geri kalanına bağımlı ve tüketim maddelerine tutkun olan, bir yandan da yalın bir yaşam ve kendi yağıyla kavrulmayı düşleyen bir toplumdur. Gerçek bambaşkadır. Kesinliği şüphe götüren kaynakların araştırılması, sık sık ileri sürülen o gizemli, özgür yaşama güdüsünün tam tersine, zaman içinde mevsimlik bir döngü, uzamda ise bütünüyle sınırlı olan belirgin bir de-

vingenliğin olduğunu ortaya koymaktadır. Göçerlerin etkinlikleri, hareketleri, ülkelerin ekonomik haritasıyla denk düşer: örneğin, geleneksel çok amaçlı tarım ve hayvancılık yapılan bölgelerde küçük gezginci gruplar belirlenir, mevsimlik çalışma döneminde bunlara "yerleşikler de" katılır. Yerleşik düzene geçişin kendisi bile ekonomik etkenlere bağlıdır: en önemli toplanma merkezleri sanayileşmiş kentler ve bu kentleri çevreleyen bölgelerdir.

II. Uzamın ve Zaman-İşin Yeniden Kazanımı

Bugün, "devşirme ekonomisi" (toplayıcılık) avlanma ve balık tutmadan daha çok uygarlığımızın atıkları ve üretim fazlası için geçerli olmaktadır. Araba mezarlıkları, çöp kutuları ya da toplu atıklar gibi, avlanma alanları olarak kabul görülür: Bunlar uzun süre düzensiz, dağınık kalmış alanlardır. Mahzenler, çatı araları eskicilere beklenmedik kazançlar sağlar, Amerika ve Doğu ve Batı Çingenelerine sosyal yardım örgütleri gibi her türlü yardım kapısını açar. Doğu ülkelerinin bazı sınır göçmenleri, Batı'dakilerden daha düzenli bir biçimde, resmen teşvik edilmese bile en azından hoşgörülen ticarî işlerde, giysi, yedek parça, elektrikli ev aletleri satışında uzmanlaşmışlardır. "Bohçalı" işportacılık ya da indirimli, ucuz mal ticareti bu insanları şilte, halı, çamaşır alımı için tekstil merkezlerine ve dağınık düzenli kırsal yerleşim bölgelerine, bu tür malların satışının hâlâ sürdüğü eski semtlerin pazarlarına çeker.

Bir yaşam boyunca, biyografilerinin de gösterdiği gibi, iş ve uğraşların değişimi sayısızdır. Aynı kişi çoğu kez, değişik sektörlerde, ücretli işler bulur, bu, toplama ya da antika eşyaların ticaretiyle sağ-

ladığı ek gelirle birlikte çoğalır. Döngüsel olan çok sayıdaki etkinlikler, geniş aile hücresi içindeki gelirleri çeşitlendirir. Yaşlılar -sepet, tahta, tepsi, eski araba lâstiklerinden yapılmış paspaslar gibi- bir eşya yapmak ya da bakır parçalarını satmak amacıyla, televizyon cihazları sökmek için evlerinde otururlar, yetişkinlerse pazarlarda, yollarda mal satmaya, eski eşya toplamaya ya da herhangi bir günlük iş tutmaya giderler. Erkek çocuklar babalarının izinden gidebilir, kızlar annelerine yardım ederler, en büyük kız çoğu kez onun yerine küçük çocuklara bakar.

Çoğu hemen her işi yapar ve özellikle kadınlar, küçük ticaret ya da "falcılık" adı altında dilenerek "yollarını bulurlar". Eski eşya devşirilmesinde ve ticaretinde iki uzam birbiriyle kesişir ve birbirine karışır: bunlardan biri Batı'da 19. yüzyılın sonuna dek ağırlıklı olan kırsal alan, öteki ise günümüzde Batılı ülke sakinlerinin yoğunlaştıkları kentler bölgesidir. İş ve zamanın yeniden kazanımı mevsimlik ücretli işlerde de görülür -özellikle hasat zamanında- bu tür işler kentsoyluların çoğunluğunun tatil yapmayı düşündükleri yaz döneminde yapılır. Çalışma ritmleri tersine dönmüştür: Bir çok göçebe ya da yerleşik düzene geçmiş olan göçebe kış ayları boyunca etkin değildirler -bu "kışlık" zamandır- aslında bu, geçmiş zaman zanaatkârlarının mevsimlik döngüsüdür. Yalnızca, sayılı iş günü gerektiren eski tarz aile işletmeleri bu "göçebelere" açıktır. Günü gününe, çoğu kez "parça başı" olmak üzere, öteki gündelikçilerin reddettikleri işleri yaparlar. Bunlar bu zaman içinde çıkan küçük ama en az gelişmiş bölgelerde yövmiyeyle çalışılan ağır işlerdir, genellikle artık kimsenin yapmadığı çağdışı işlerdir -bazan pek gerekli olmayan işler karşılığında verilen sadaka biçimindedir- ve hâlâ göçebe ka-

lanlar ve yerleşik düzene geçmiş göçebeler tarafından yapılır.

Hiç savsaklanmayan bu uğraşlar çoğunlukla uzun yolculuklar yapmayı gerektirir. Gelir kaynaklarını çoğaltmak zorunda olan -ya da kovulan- göçebeler, düzenli işi olmayan yerleşiklerden -ki bunlar çoğunluğu oluşturur- pek farklı değillerdir.

III. Göçebelik, Kırsal Çizgidışılık

Göçebelik özellikle, köy yaşamına ilişkin bir çizgidışılık oluşturur. Çizgidışılığın bölgesel kayması, kent merkezlerine olan göçle bağlantılıdır. Köyden kente kaçış, tarımdaki modernleşme, işsiz kalan geçmiş zaman zanaatkârlarına -Fransız Çingeneleri bunlara "kayıp melekler" adını vermişlerdir- giderek daha az iş alanı bırakır. Üretim fazlası ürünler, kitlelerin sanayileşmiş bölgelere doğru akışını izlemiş ve eski göçebeler de onların izinden gitmiştir. Tüketilmeyen yiyecek maddeleri şehrin çevresindeki çöp alanlarına yollanır, oysa bazı ülkelerde üretim fazlası tarım ürünleri ya depolanır ya da imha edilir.

Atıklar, hurdalar hâlâ gümrük vergisi ödenmeden sınırları geçebilmektedir, çünkü ortak bilinçte, son yıllara değin, değersiz bulunmuşlar, yok sayılmışlardır. Şimdi ise "çöplerdeki altından" sözedilmektedir ve atık bir nesne, toplumda bir değiştokuş değerine kavuştuğu anda "göçebelerin" alanından çıkmış olur.

IV. Gereksiz Zanaatçılar

Halk geleneklerine ve sanatlarına ayrılmış çeşitli Avrupa müzelerinde göçebeler tarafından ya-

pılmış eşyalara çok az rastlanır. Gerçekle karşılaştırıldığında, "bağımsız" olarak tanımlanan meslekler in nitelikleri ilginç değildir. Bütün sektörlerde aynı ayrım usta zanaatçının sanatıyla, genellikle gerçek bir işlevi olmayan göçebenin sanatını birbirinden ayırır. Günümüzün kazancı bakırcı ustaları nükleer santrallarda çalışmaktadırlar. Fransa'nın bazı "cayenne"lerinde ve müzelerde sergilenen değişik usta işi eserlerin teknikleri gezgin zanaatçının basmakalıp işiyle kolayca karşılaştırılabilir, hurda kalayı, alçıdan kalıplara dökerek, aynı çatallardan ve musluklardan tekrar tekrar yüzlercesini yapar. Son sepet imalatçısı göçerlerle rekabet edenler artık gerçek profesyoneller değil, ruh hastalıkları hastanelerinin, hapishanelerin sürekli konuklarıdır, bunlar yalnızca yardımseverleri ya da başka etmenlerce piyasaya sürülebilen ürünler çıkarırlar. Endülüs Çingenelerinin ürettikleri teller, kafesler basit helezon biçiminde tellerin eritilmesiyle yapılır. Yalnızca Macaristan'da üretilen tahta malzemeler eski becerilerin izlerini taşır. Çivi üretimi, Macar hükümetince Çingenelere bırakılmıştır, burda amaç, istatistiklerde, çalışan nüfusun bir parçası olarak onları demir yolu işçisi gibi gösterebilmektir.

Kırsal toplumlarda, göçebe zanaatçı çoğunlukla sepet, mutfak eşyası, şemsiye tamirciliği, kalaycılık yapar ya da gerekli olmayan mallar üretir, kimsenin yapmayacağı işleri üstlenirdi. Tarla işleri ve çiftlik yaşamında vazgeçilmez olan malların sağlanması için köylü yerel zanaatçılara istekte bulunurdu, bunların kurduğu birlikler bir dönem tekelleri korurdu, ya da köylü, kış döneminde gerekli olan eşyaları kendisi üretirdi. Yalnızca basmakalıp imgelerle dolu bir geçmişin anlayışı içinde olan köksüz kentliler, göçebeleri son gerçek zanaatçılar olarak

görürler, çünkü onlara göre göçebelerin teknikleri, çalışma ve deneyimle değil de doğuştan sahip olunan bir bilgiyle ortaya çıkartılmıştır.

Bugün, sepet ve benzeri ürünler Çin Halk Cumhuriyeti'nde üretilmektedir, ve dantel ve halılar fabrikalarda dokunur, küçük tahta sandıklar ve benzeri mallar büyük alış-veriş merkezlerinden ya da toptancılardan alınır. Mal, göçebeler tarafından yapılmış olsun veya olmasın, aslında varolmayan bir ticareti perdelemek için kullanılan bir araçtır, bu ticaret gerçekte eski giysi, yiyecek, para toplama işleminin ya da bir tür zorbalığın maskesi olarak kullanılır. Satıcıların kendileri bile malların nerden geldikleri konusunda yalan söylemek zorunda olduklarını itiraf ederler. Göçebelerin etkinlikleri, meslekî alışkanlıklarının çağdışılığını ortaya çıkarır, bu onları kaybolmakta olan işletme ve çalışma biçimleriyle birleştirir. Etkinliklerinin değeri, kalıntı mallarınkiyle aynıdır, eprimiş, kullanılmış nesnelerin değerine indirgendiği gibi, artık işlevi olmayan uğraşlar olarak görülür. Göçebeler, yerleşik düzene geçmiş olsunlar ya da olmasınlar, Fransa'da seyyar satıcı olabilirler ve pazar yerlerinde satış yapabilirler, bu sektörün ülke piyasasında yüzde 9'luk bir payı bulunur. Burada bile, eski eşya toplayarak, mahzenleri boşaltarak, bacaları temizleyerek, çöplüklerden hâlâ kullanılabilen parçaları çıkartarak, hep aynı simgeye hizmet ederler: onların alanı, boşluğun ve karşıt olanın alanıdır.

V. Sahne ve Roller

Folklor -Bugüne dek göçebelerin sanat ya da meslek uğraşlarında yaratıcılık pek görülmese de, birer aracı rolünü üstlendikleri kesindir, iletişimin

sözsüz gerçekleştiği, alış-verişin maddesel anlamda olmadığı alanlarda bu rol daha iyi ifade edilir. Yaratıcı olmadıkları halde, ayrıcalıklı birer aracı, aktarıcı konumunda olmuşlardır, bir ülkeye, bir bölgeye yabancı müzik kültürlerini uyarlayan, kırsal bölgede kent kökenli müzikleri yayan ilk insanlardır. Ama günümüzün modern görsel-işitsel olanakları büyük ölçüde onların yerini almıştır. Zaman ve uzam içindeki çeşitlemeler, değişimler toplumun etkisini belirginleştirir.

Savaş sırasında, Endülüs'ün gitarcıları ve dansçıları yaban inciri satmışlar ya da denkleri omuzda dağların yolunu tutmuşlardır, bugün hâlâ bazı Çingeneler kışın turistlerin gidişinden sonra aynı yolu izlerler, dans etmek için çok yaşlı olanlar bütün seneyi orda geçirirler.

Tarihsel bir incelemenin daha da belirginleştirebileceği bölgesel ve ulusal farklılıklar- etkinliklerin içeriğini, toplumların kendilerinin belirlediğini açıkça göstermektedir -bazıları için eğlence olan, bazıları için gereksinim olur. Aynı kesim içinde dışlanmış, itilmiş azınlıkların ve yaş gruplarının bulunması nedensiz değildir: Amerika'daki siyahlar, öteki Batı ülkelerindeki gençler uzun süredir bu etkinliklerde boy göstermektedirler. Aynı biçimde, Orta Avrupa'nın *Czardas*'ları, *Endülüs*'lü *coplalar*, caz, rock ve pop müzik gibi bu belirli toplumsal ve tarihsel ortamlarda ortaya çıkarlar. İspanya'nın güneyinde Fransa ve Macaristan'daki profesyonel sanatçı sayısı, yerli ya da yabancı turistlerin sayımıyla orantılıdır. Nitekim mevsimlik dönemlerde, örneğin yazın, Çingeneler, Çiganlar, Manuşlar ve öteki göçebeler grup kuran gençler gibi kıyı kentlerinin, tatil yörelerinin gecelerini şenlendirirler. Kış mevsiminde müzisyenlerin çoğunluğu işsizdir. Bir dö-

nemden, bir bölgeden diğerine değişen ise müzik ve çok çeşitli müzik âletleridir yalnızca.

Böylece gereksinimler ve onlarla birlikte roller bir dönemin, bir bölgenin imgeleminin isteklerine göre değişim gösterir.

Geleceğin Efendileri: El Falı, Sadaka - Kentlerdeki ve kırsal kesimdeki uğraşıları birbirinden ayırmak gerekir, günümüzde uygulamada olanların çoğu genellikle yaz turizmi kapsamında yeralır. Geleceği söyleme, kâhinlik, uzun bir süre kadınların günlük yiyecek paralarını çıkarmak için yaptıkları bir iş olmuştur. Kadınlar ve çocuklar çok erken saatlerde çiftliklerde işe çıkarlar, "geleceği söyleme" bir gerekçedir, para, yiyecek ya da giysi elde etmek için büyüler, hastalıkların sağaltımı, koruyucu ya da kötü ruhları kovan nesneler kullanılır. Seyyar satıcılık, dilencilik ve el falı çok sık birbiriyle karıştırılır. Şu son yıllara dek Avrupa'daki göçebelerin süren yoksulluğu tek başına bu uğraşıların nedenini açıklamaya yetmez, kaldı ki bu etkinlikler, yerleşik düzene geçen çoğu göçebeler arasında giderek azalmakta ya da tamamen ortadan kalkmaktadır. Bütün bunlar özellikle evlere kolaylıkla girebilmek için kullanılan kurnazlıklardır. Bu uygulamaların, yasallığın sınırlarında dolaşan örnekleri çoktur. Değiş-tokuş, küçük işler, küçük ucuz eşyaların seyyar satışı, "namusluca" ya da ustalıkla yapılan bir tür dilenciliği kamufle eder: insanlar karşılığında verileni kabul etmeden para verirler. Değişik nedenlerden kaynaklanan korkular köylüleri, kentlilerden daha cömert davranmaya zorlar. Göçebeler yeri, zamanı ve kişileri iyi seçmektedirler: seçilenler yalnız kadınlar ve yaşlılardır. Büyük paralar getiren zorunlu satış, uğursuzlukların kehaneti, büyücülük ve dolandırıcılık suç dosyalarını

doldurur. Bütün büyük kentlerde ve nitekim Amerika Birleşik Devletleri'nde yerleşikleşmiş göçebeler bir dönem falcılık büroları açmışlardır -*ofisa*- Bu yerlerin ana geliri sık sık gelen müşterilerden değil ama, Çingenelere ilişkin bütün kitaplarda anlatılan eski hurafeleri sürdüren büyüler ya da kötülüklerin tahminiyle yapılan dolandırıcılıktan kaynaklanır. Bu tür dolandırıcılıktan sağlanan rekor gelirler - 100.000 doların üzerinde- New York polis örgütünün kayıtlarında geçer, öte yandan daha küçük işler, örneğin büyüleri çözmeye yarayan "kutsanmış örtüler" ya da saf bir kadının bir banktaki göçebe kadına götürdüğü "lânetli" para gibi, bu işleri yapanlara bugünün değeriyle bir kaç bin frank kazandırmaktadır.

Bu tür işlerle uğraşanlar yalnızca göçebeler ve yerleşik düzene geçenler değildir: emekli ya da yaşlı işsiz kadınlar, siyahlar, göçmenler, üniversiteden atılmış gençler eski el falcılarından daha çokturlar ve özel mecmualarına "büyü bozma", "her türlü büyü yapılır", "Süleyman'ın tılsımı" gibi şeytan kovuculuk, manyetizmacılık ya da medyumluk ilânları verirler. Şehirlerde, yer değiştirmiş olan eski Çingene geleneklerinin yanısıra, dünün kırsal bölgelerinde boy gösteren büyücüleri de yeniden görmekteyiz -bu, köyden kente kaçışın yalnızca belirli bir ölçüde açıklayabileceği bir göçtür, zamanla birçok sokak köşesinde türeyen öteki dilenciler ise, bulduklarını sandıkları tavırları, yöntemleri, aslında yeniden keşfederler.

VI. Gıda Maddeleri Satışı

Son yıllara dek, Çingenelerin yiyecek, besin maddesi ticareti yaptığını gösteren bir örneğe rastlanmamıştır. Gözlemlenebilen yegâne satışlar, ge-

nellikle "vahşî" doğadan elde edilmiş çiğ yiyeceklerin satışıdır. Avrupa ülkelerinde yerleşik düzene geçmiş göçebeler arasında saptanan yegâne besin maddesi ticarethaneleri, yalnızca göçebelerin bazan alış-veriş yaptığı kasaplardır. Bu dükkanlar, son yıllarda ortaya çıkan ücretli işlerle yükselen toplumsal devingenliğin son halkasıdır: hayvanların kanarasını çıkarmak, mezbahalarda çalışmak, hayvansal alt-ürünlerin toplanması ve ticareti gibi. "Göçebe kökenli" lokantacı ve otelciler, özel bir servis ya da özel bir mutfağın ürünlerini sunmak bir yana, kökenlerini gizlerler. Öte yandan garip bir biçimde, bazı geleneksel toplumların site dışında tuttukları insanların gölgesinde yine göçebeleri görürüz, Batı Avrupa'daki eski göçebe kasap, demirci, Afrika'da bugün hurdacı olur. Toplumlara ulaşmanın ilk yolu yiyecek zincirinden, kelimenin dar anlamıyla, pişmiş hazırlanmış yiyecekten değil, etten geçer, çünkü tohum toprağa kök salmış yerleşik insana aittir. Ama artık göçebe kökenli çocuklar ve kadınlar sokaktan geçenlere şeker ve çikolata satmaya çalışırlar.

BEŞİNCİ BÖLÜM
ALAN VE KONUT

I. Göçebeler ve Yerleşikleşmiş Göçebeler

Çingene araştırmacıları tarafından yerleşik düzene geçmiş göçebelerle "saf" göçebeler arasında yapılan ayrım hayal ürünüdür. Kesin olarak görünen ise, -bütün ülkelerde geçerli olmak üzere- tarihin bir döneminde, sınırlar ötesinden, yabancı ülkelerden gelen göçebelerin ortaya çıkışıdır. Fransa'da 1914'ten önce ve sonra göçebeler için yapılan doğumyeri haritaları (N. Martinez, *Mythe et Realites du Phénomène Tsigane*, s. 656-664) 1850'den itibaren doğmuş Çingenelerin yabancı kökenlerini ve onların 1914 öncesi sınırlı hareketlerini doğrulamaktadır. Çocukları Fransa'da doğar, aralarından büyük bir çoğunluk, 1969'a kadar tamamen yerleşik düzene geçer. Buna karşılık, öteki "göçebeler" yeni gelir, Yugoslav ya da Polonya pasaportlarıyla, kendilerinden önceki grupların hareketlerini izlemişlerdir. Bütün ülkelerde, bu yer değiştirmelerin yoğunluğu çok sık olan göçlerle karıştırılır.

Göçebelerin çoğu, kış ayları boyunca hareketsizdirler. Yayan dolaştıkları dönemde, koşumlu ya da koşumsuz çekilen arabaları ya da 19. yüzyıldan itibaren atlarla çekilen arabalarıyla çok kısıtlı dolaşım alanları vardır. Bu güzergâhlar, Fransa'da çoğu kez bir ilin sınırlarıyla kısıtlıdır ve nadiren komşu ilin sınırlarını geçerler. 1913-1970 yılları arasında

yerleşim bölgesine giriş ve çıkışlar için verilen antropometrik karnelerden yola çıkılarak, Fransa kapsamında yapılan araştırmalar çok azının "Fransa içinde yolculuk ettiklerini" gösterir.

Bu türden göçebeler için "uzaklara yolculuk", yaşadıkları bucağa komşu olanları ziyaret anlamına gelir. Motorlu araçların ve karavanların kullanımı bu durumu değiştirmiştir. Yaşam öykülerinin incelenmesi de, aslında bir barakada, bir kampta uzun süren yerleşik düzene geçiş evrelerini açıklar, çünkü "durak noktaları" çok geniş bir coğrafî alana yayılır.

"Yerleşikleşme" kesin bir durağanlık anlamına da gelmez, oysa Çingene araştırmacıları, bu toplulukların bütününde böyle bir imgenin yayılmasına katkıda bulunurlar: göçebe, kendisini "vahşi" bulan günahkâr yerleşiği "aşağılar" gibidir. "Yerleşiklerin çoğu" gelir kaynağı bulmak için uzun mesafeler katetmek zorundadırlar. Gözetimsiz bırakılamayan çocuklar ailelerini izlerler.

Barakası, evi ve şimdi apartman dairesi olan gezginlerin yolculuklarıyla, kuşaklar, hattâ yüzyıllar boyu bir bölgede, bir semtte, bir kampta ya da gecekonduda "sabit" yaşayan yerleşiklerin hareketliliği, birbirine koşuttur. Göçebe etnik grupların ve "geleneksel bir biçimde" yerleşikleşmiş olan diğerleri üzerindeki dar bakış açısı, bir kez daha gözden geçirilmelidir, aynı aile çekirdeğinden gelen farklı üyelerin yaşam öyküleri üzerinde yapılan incelemeler de bunu önermektedir: Aynı aile içinde, her üye için farklı "yerleşikleşme" tarihleri kaydedilmiştir, çocuklardan bazıları "göçebe" bir yaşam sürerken, ötekiler uzun sayılabilecek bir süredir "yerleşik" bir yaşam sürdürürler. En azından "göçebelerin" bütünü adına, Fransa göçebelerinin yaş piramidi incelemesiyle akla gelen bir varsayımı gözden geçirmek

ilginç olacaktır: çocuklarıyla yollara düşen en yaşlı kesim, göçebelere, yaşlı, eski bir halk görünümü vermektedirler ki bunun, bu toprakların nüfus yapılarının toplamında yeralan verilerle hiçbir bağlantısı yoktur.

II. Yabancılaşma

Göçebelerin ya da yerleşik göçerlerin uzam içinde yerleşimi, toplumların onlara karşı gösterdikleri uzaklaştırıcı-itici tavırlarını açıklar. Toplumlar, öteki bütün ırk ya da etnik azınlıklarla kendi aralarına koydukları ayrımın çok daha fazlasını göçerlere karşı gözetirler. Göçebeler, bir kentin terkedilmiş bölgesinde, diğer dışlanmışlarla paylaştıkları mahallelerini oluşturmadıkça, yerleşim bölgelerinin, şehirlerin ve ülkelerin sınırlarında, ulaşım yollarının kavşaklarında kalabalık gruplar halinde yaşarlar. Değişmeyen tek şey, yerleşilmemiş toplumsallaşmamış bir alanda sürdürülen yaşamdır, bir ülke sakinleri için dışarısı olarak görülen bir alan, göçebeler için içerisi, merkez olur: burası düzensizliğin ve belirsizliğin kaosu içinde, her türlü yapılanmanın dışında yeralan karşıtlıklarla dolu bir alandır.

Konaklama yasakları, yüzyılların akışı içinde ve ülkelerin politikalarına göre, kararnamelerin, fermanların yerini alır, yanısıra alınan bir o kadar sürgün önlemi, sürekli olarak göçebeleri yer değiştirmeye -ya da olanakları olmadığı halde bir yerde kalmaya- yerleşikleri ise göçebeliğe zorlar. Aslında bu topluluklara hiçbir varolma hakkı tanınmamaktadır. Göçebelerin ortak bölgelerinin -sözcüğün etimolojik anlamıyla- karşıt özelliği, bir zaman köylülerce toplumsallaştırılan kent alanlarına göre, yerleşim yerlerinin saptanmasıyla kavranır. Durağan-

lık ve birlik, ortak yaşamda egemen olurken, Çingenelerin dünyası parçalanmıştır, belirsizdir, konaklama alanlarının, gecekondu bölgelerinin çamuru gibi, yıkılmayı bekleyen binalar, saclardan, hurda arabalar, kartondan ve kâğıttan yapılma barınaklar olarak sürekli biçim değiştirir. Konaklamalar, duraklar çoğu kez çok sınırlıdır ya da yasaklanmıştır. Yasaklamalara, aynı amacı güden başka uygulamalar da eklenir: güvenlik güçlerinin uyarıları, su kesintileri, aramalar, çukurların kazılması, yolların kapatılması seçilen alanı ulaşılmaz hâle getirir, ayrım yer olarak gösterilen çöplükler, suçlamalar, şikâyetler, "istenmeyenlerin" uzaklaştırılmasında etkili olur.

20. yüzyılın başında, göçebeler suçlu, salgın hastalıkları yayan, it kopuk takımı olarak görülmüşlerdi. Bu olumsuz kanı, toplumu korumayı amaçlayan uzaklaştırma ya da dışlama önlemlerini doğrulamak için çok sayıda insan tarafından benimsendi: günümüzde ise, aynı değişmeyen ayrımı korumak için gerekçelerin değişmesi zorunlu olmuştur.

III. Kapalı Bir Dünya

Yerleşiklerin çoğu kez gezgin yolcularla karışık, yaşadıkları kamplar, sık sık dikenli tellerle, yüksek kazık duvarlarla çevrilir ya da 1975 yılına dek olduğu gibi doğanın ortasında izole edilir. Ülkelerin bir çoğunda, gettosemtler, binalar, gecekondular onlara ayrılır: uzakta tutulurlar, çünkü "onlar ayrı yaşamayı severler."

Göçebelerin dünyası ise -basmakalıp imgelere, düşüncelere karşın- onlarınkinden daha açık değildir. Hükümet politikalarının hedefleri hep sindirici,

belediye yasaları ve yerel halkların davranışları nedeniyle hep tehdit edici olmuştur. Yasaklı yerleşik düzene geçişi ile yasak levhalarının olmadığı yerlerde bile yaşatılmayan göçebelik birbirlerine denk düşer, "yerleşikler"e ayrılan toplama, hurda barınakların niteliği bunu kanıtlar, eski demiryolları üzerinde kullanılmayan vagonlar ya da hurda araçlar, bakımsız yardım evleri gibi. "Göçebelikten" ancak, göçebelerin her türlü vesayetten kurtulup kendi yaşam biçimlerini seçmekte özgür oldukları zaman sözedebiliriz.

IV. Ölümün Dünyası

Ortak kullanılan alanlarda ne göçebe ne de "yerleşik" için bir kaçış yeri bulunmaz. Yalnızca terkedilmiş -kullanım dışı kalan- yerler ve yapılar hazineye ait oldukları sürece onlara ayrılır. Bu yerleşim bölgeleri sık sık yangın çıkan çöplükler, bataklıklarla içiçedir, mezarlıklar, araba mezarlıkları, su basan toprak alanlar, terkedilmiş askerî bölgeler gibi birçok bölgede ölümün sureti vardır. İçinde oturulan kullanım dışı yapılar -tabakhaneler, mezbahalar, taşocakları- aynı imgeyi çağrıştırır.

Kullanım dışı olan dünya, başkaları tarafından ölülere bırakılan yerde, tüm atıkların ve sağ kalma savaşının da ötesindedir.

Konaklama noktalarının, acil durak merkezlerinin kıyısında bulunan toprakların değeri, onları birbirinden ayıran uzaklıkla doğru orantılıdır. Bir dönem için göçebelere bırakılan ya da satılan topraklar, işlenemez durumdadır, ve üzerinde yapı kurulamaz, çoğunlukla başka amaçlara hizmet ederler, çünkü kullanışsızdırlar. Alanın, uzamın parçalanması, ki o da ölümün simgesidir, yine alanın

kaybedilmesinden ve yoksunluğundan kaynaklanır: Elde bulunan alanların ve derme çatma yapıların aşırı oranda kullanımı ise aşırı nüfusla açıklanır.

Sular, çoğu zaman musluklara varmadan kullanılır, her türlü pislik karışır, bunlara hayvanların ve insanların ortak kullanımını da ekleyince, tetanoz gibi hastalıklar kolayca bulaşır. Ne konaklama alanlarının rahatlığı, ne özel ayarlanmış konutlar, yaşamda kalabilme amacıyla çöplüklerin kullanılmasını engelleyememektedir, bu da bir ölçüde göçebelerin ve yerleşik göçebelerin sağlık koşullarını açıklamaktadır.

Bu istikrarsızlığın ve dengesizliklerin bütün sonuçları, zaman içinde bu toplulukların hepsinde ortak bir biçimde belirir. Doğanın dışında, geçmişe ait hiçbir şey uzun süre ayakta durmaz, uzam içinde tek bir iz, ortak bellekte ise tek bir çağrışım noktası kalmaz. Oysa, yaşam öyküleri silinip giden yer adlarıyla (topongme) bağlantılı olan bütün kuşaklar burdan doğmuşlar, ruh ve bedenleri bu değişken belirsiz sınırlarla yoğrulmuştur: aslında bu sınırlar bugün artık ortadan kaybolmuş köyler hattâ şehirlerdir, adlarını ise yaşayanlardan kimse bilmez - yalnızca "göçebeler" hiçbir okul kitabında yeralmayan coğrafyasını az çok bilirler- Fransa için oluşturduğum bu etno-coğrafyanın başka ülkelerde de ele alınması gerekir.

V. Mevsimsizler

Sürekli olarak yeni yerleşim birimleri bulunması nedeniyle, konut türleri ve yolculuk olanakları, geleneksel toplumlardaki gibi, özgül teknolojik incelemeler yapma olanağı verememektedir. Değişik ülkelerde ya da aynı bölgede, bütün bir yaşam boyun-

ca, hattâ bazan ticaret ve eşya toplamak için yapılan yolculuklarda göçebelerin benimsediği barınma biçimleri çeşitlilik gösterir. Bu çeşitlilik yerel gelenekler, bölgesel mimarî, sağdan soldan toplanan ya da dışardan getirtilip uydurulan saz kulübeler, paslı saçtan yapılmış barınaklar gibi modeller ele alınmadan açıklanamaz.

Ortaçağ'ın sonunda, gezgin "kumpanyalar" Avrupa halklarına korku salmaya son verdikleri zaman, çadırları seferdeki ordu çadırlarına benziyordu, bazan İngiltere'de olduğu gibi yarı yuvarlak, bazan da 19. yüzyıl sonu Doğu Avrupa Çingenelerininki gibi konik biçimde oldu. Arabalar Arnavutluk'ta öküzler tarafından çekilir ve ağaç kabuklarıyla kaplıdır, 19. yüzyılda Carcassone'da görülen Macar kökenli Çingenelerde ise arabalar sorgun ağacından yapılmıştır, küçük hızlı atlar tarafından çekilir.

Bırakılmış barınakları, yerleri "yeniden kazanırlar" böylece zamandışı bir boyutta çoğu kez mevsimsiz ve yersiz yaşarlar.

Geçmişin egzotik ve değişken ulaşım biçimleri üzerinde çok durulmaktadır, daha geç dönemde kullanılan tekerlekli arabaları o denli güçlü bir imgeye dönüşür ki, köylülerin süslü arabalarla Guadalquivir bataklıkları Meryem'ine -del Rocio- yaptıkları hac ziyareti Endülüs Çingenelerine atfedilir. Aynı biçimde pek kullanmadıkları barınaklar da onlara yakıştırılır: Bade bölgesindeki mağaralar, Endülüs ve Granada'daki cuevos, söylendiğine göre bunların ilk defa Araplar tarafından kazılmış ve ot ve sığır ahırı olarak kullanılmıştır, bugün de Fas'ta sürdürülen gelenekler bunu doğrular gözükmektedir.

Batı ülkelerinde, günümüzde "göçebe kökenli" birçok insan sabit bir konuta, büyük bir karavana ve güçlü bir arabaya sahiptir. Bazıları, sık sık akra-

balarının onlara açabileceği derme çatma konutlara tercih ettikleri otellere giderler. 1975 yılına dek varlığını sürdüren, göçebe kervanını turist karavanından ayıran baca artık kalkmıştır, onun yerinde bir televizyon anteni vardır. Temel ayrım yalnızca yolculuk olanaklarında ya da konutta değil, ama gelir kaynaklarında yatar: Bir panayırcının ya da bir göçebenin bir bölgeden geçişi, belediyelerin temizlik hizmetlerini yapmadıkları zamanda çöplerin toplanmasıyla belli olur. Göçebelik, bazıları için "ikinci sınıf", "gereksiz" bir eğlence, vakit geçirme, diğerleri için ise gereklidir, çünkü yaşamsaldır. Yaz mevsiminde, aynı dönemde, ya kentin çağdaş çalışma koşullarının getirdiği yorgunlukları atmak için ya da dünün kırsal yaşam koşullarında köylülerin yaptığı gibi ölü geçen kış sezonundan sonra çalışmak için yola düşerler: ama hep mevsimsizdirler. Kamp yapmanın yasak olduğu bir doğanın kamulaştırılması, kırsal kesimin eski göçebelerini çorak alanlara iter. Turistler de, dünün göçebeleri gibi köylülere bıkkınlık getirir. Konaklama sınırlamaları, cezalar, bilinçli çıkarılan yangınlar, yazlıkçı akınını durdurmaya yetmez. "Gerçek anlamda Çingene kampları" kıyı şeridini "çöplüğe" çevirir. Göçebeler özel statülerini kaybederken, mevsimlik ya da düzenli göçebelik bütün dünya gençliği arasında ve toplumun önemli bir kesiminde yaygınlaşmıştır. 1914 yılına dek göçebelik, karşıt bir dünya, köylü bir toplumun görünmeyen öteki yüzü olmuştur. Göçebeler yaşamlarını sürdürebilmek için bağımlı kaldıkları bu topluma karşı olduklarını ileri sürerler. Karşıt oldukları dünyayı başta köylüler olmak üzere takma adlarla anarlar -*gadgé, payos*- onlar "hödük, kıçı boklulardır". Bir süreden beri yerleşik toplumu oluşturan ögeler başka bir toplumsal ülkü

için toprakla olan bağlarını koparanlardır ve toplumsal işlevin değişmezliği, yerleşikliği ilkesini yani 'işi' yeniden tartışırlar: bunun sonucunda meslekî, coğrafî bir devingenlik doğar. Göçebelerin - "sıcak mevsimler başladığında biz kuşlar gibiyiz" sözü milyonlarca Batılı'nın yaşama nedeni olur, katettikleri mesafeler zamanla, mevsimlik göçebelerin katetiklerinden çok daha fazladır. Bir at tarafından çekilen göçebe arabası Fransa'nın ve İsviçre'nin en yoksul kırsal kesimlerinde yeniden ortaya çıkar, aynı araba turistlerin, haftalık göçebe turlarını, "eskinin" çiftlik ve çoban yaşamını yeğlediği İrlanda'da da görülür, atlar sakince Dublin'in büyük meydanında otlayabilirler, bunlar yeni "yolcularla" yeniden kurulan bir geçmişin görüntüleridir: gezginlerse belirli bir maddî rahatlık içinde olan kentlilerdir. 20. yüzyılın sonuna ulaşan uygarlığımızın bir denetçisi (censeur) anıştırmanın burada da bitmediğini İsveç'te araştırılan "aile" yasalarına, sanat yapıtına dönüşen preslenmiş araba hurdalarına, Amerika'daki hurdalıklarda ya da yıkıntılarda oluşturulan avant-garde mimarîlere dek uzandığını söyleyebilir. Kendi döneminin toplum görünümü üzerinde sorular soran bir araştırmacının yaptığı gibi bu, yalnızca bütün toplumun, hâlâ "göçerlerin" yaşadığı "marjlar" üzerindeki -hızlı- bir uzantısıdır.

ALTINCI BÖLÜM
UYUM YA DA TOPLUMSAL AYRIM

I. Demografi

Göç olaylarını incelemek sözkonusu olduğunda, araştırma kurumlarının karşılaştığı yöntemsel zorluklar iyi bilinmektedir. Bu zorluklara bir de göçebe ya da göçebe kökenli toplulukların kimliklerini belirlemedeki zorluklar eklenir. Antropometrik karneler temel alınarak, Fransa'nın değişik bölgelerinde 1400 örneğin incelenmesi, göçebe grupların ortalama ömrünün kısa olması ile birlikte yaşlı bir topluluk olduğu izlenimini verir.

Bu tür sonuçları, panayırcıların statüsünü onaylanmış bir uğraşıyı sürdüren göçerlere ayıran özel bir mevzuata mı bağlamak gerekir? Üstelik bu gezginlerin yalnızca en gençlerinin böyle bir ayrıcalığa sahip olduğu gözönüne alınırsa. Panayırcıların ya da seyyar panayır satıcılarının (*forain* aynı zamanda yabancı anlamına da gelir. ç.n.) çok değişik yerlerden gelmesiyle, bunların arasında "Çıgan ya da Çingene ve Manuş kökenli" olanlarla ötekileri birbirinden ayırdetmek olanaksızlaşır. Elde edilen sonuçların incelenmesi, bugün çoğunluğu yerleşik olan, Çingenelerle ilgilidir. Çoğunluğunu yirmi bir yaşından daha küçük gençlerin oluşturduğu bir toplulukla karşılaşmaktayız -bunların üçte ikisinden fazlası değişik Avrupa ülkelerindedir, oysa bu ülkelerin nüfusundaki on yaş grubu üçte bir oranını

geçmez. Doğum oranı bir ölçüde bu durumu açıklar, bu da aynı zamanda ortalama ömrün çok kısa olmasına bağlanır: görünüşlerine karşın çok az insan altmış yaşını geçer -aile başına çocuk sayısı dörtte sekiz arası değişir, bu sayı zengin ülkelerde Doğu'ya göre durumu iyi olan ailelerde de yoksul olanlara göre daha düşüktür. Artış oranı, doğum oranına göre öngörülebileceği kadar yüksek değildir, bu da sağlık koşulları kötü olan toplumların bir özelliğidir.

Her ne kadar daha yüksek olan yetişkin ve çocuk sayısı gelişmekte olan ülkelerinkini -Cezayir ya da Brezilya- çağrıştırsa da, karşılaştırma bu noktada biter, çünkü yetişkinlerin, yani yirmi-elli dokuz yaş grubunun oranı bütün ülkelerde nüfusun yüzde 40'ını geçer, oysa bu oran Çingene topluluklarında yüzde 30'dan azdır. Çocuklar ve yetişkinler düzeyindeki aynı dengesizlik "topluma uyumsuz -asocial- semtlerin" tipik bir özelliği olarak görülmüştür, ya da J. Lattens'e göre bu özellik "Dördüncü Dünya" halkının tümüne: Üçüncü Dünya halklarından daha kötü durumda olan bir alt-proleteryaya özgüdür, yoğun ama giderek incelen yaş piramidinin üçte ikisi yirmi yaşından küçüklerden, yüzde 1'i ise altmış beş yaşın üstündekilerden oluşmuştur.

Geleneksel toplumlarda, yaşam süresinin çok kısa olması, istisnaî bir uzun ömürlülük olasılığını ortadan kaldırmaz. Bu bağlamda bir etnolog, altmış yaşını geçmemiş "eskiler" tarafından aktarılan, özellikle sözlü olan bir kültürün niteliği üzerinde sorular sorabilir, bu aktarım dokuzunda yetim kalmış otuz iki yaşında bir büyükannenin bu kültürü torunlarına aktardığı süreci kapsayan bir zaman kavramında olur. Bütün bunlara, (değişik yazarların yapıtlarının dışında) anıların açığa çıktığı yazı-

ya dökülmüş arşivlerin, aile belgelerinin, nesnelerin, eşyaların yokluğu eklenir.

II. Hastalıklar

Göçebe topluluklarının ve yerleşikleştirilmiş göçebelerin sağlık koşulları, bazı hastalıkların ya da fizyolojik bozuklukların yayılmasında toplumsal etkenlerin büyük ölçüde etkili olduğu çağdışı bir Avrupa görüntüsünü dışa vurur: konutların sağlıksız olmasına bağlı verem hastalığı, aşırı nüfus, sağlık gereçlerinin yokluğu, kötü beslenmenin ötesinde dengesiz beslenme ve bütün bunlar kadar etkili olan, her tür örselenmede ve başarısızlıkta oluşan özel psikolojik durum bunlar arasında sıralanabilir. Zehirli, uyuşturucu maddeler, raşitizm ve kazalar, çocuk ölümlerinin nedenlerinden bir bölümünü oluşturur. Asal sorun bugün için, Amerika'da olduğu gibi Batı Avrupa'da da görülen geleneksel olarak çok erken yaşta yapılan evliliklerden kaynaklanır: Kadınlar ilk çocuklarını on üç ya da on dört yaşlarında doğururlar. Birçok yetişkinin açıklamalarına göre, bu yeni bir olgudur, 1850 ve 1970 yılları arasındaki dönem kapsamında, Fransa'da antropometrik karnelerden yola çıkılarak yapılan araştırma da bunu doğrular, sonuçlar, Doğu ülkelerinden olduğu kadar, Lâtin ülkelerinden hattâ Atlantik ötesi ülkelerden gelen göçebeleri de ilgilendirir. Bu durumda, çok genç yaşta yapılan doğumların nedenini, diğer yaşlı toplumlarca oluşturulan sosyal hizmetlerin, Avrupa'da sayısız aileye sunduğu kolaylıklarda aramak gerekecektir. Dengesiz beslenme biçimleri ve annelerin küçük yaşı, her dönemde, erken ya da sakat doğumların nedenleri olmuştur: yeni doğanlar o kadar küçüktür ki, göçebe kadınlar "kolay doğur-

makla" ünlenirler, bu demektir ki bulundukları ortamda tedavi edilmeyen sakatlıklarla doğan çok sayıda çocuk vardır. Bu tür yetersizlikler, başta beyin gelişimi olmak üzere, çok sayıda kötü fizyolojik sonuçlar doğurur. Beslenme alışkanlıkları, Üçüncü Dünya uzmanlarının, nedenlerini bugün zengin ülkelerde az rastlanan cahillik ve yoksulluğa bağladıkları bir sağlık ortamı yaratır. Köy kökenli olan feküllü besinlerin ve iç yağların tüketimi, Çingene çocuklarda ve genç yetişkinlerde çok yaygın olan şişmanlık hastalığı gibi, yoksullukla bağlantılıdır. Öte yandan aşırı kilo, bu topluluklarda her zaman yaygın olan, işsizlikten ve alkol bağımlılığından kaynaklanır. Çocuklar beş yaşından önce düzenli olarak sigara içmeye başlarlar, Doğu Avrupa, İran'da olduğu gibi kadın erkek aşırı miktarda sigara içerler ya da Fransa'da Manuşlar'da, Alman Çingenelerinde ve Endülüs'ün *cuevas*'larında görüldüğü gibi aşırı miktarda içki tüketilir, hepsinde de aynı rahatsızlıklar ortaya çıkar: sinir ve karaciğer bozuklukları, şeker, kalp ve damar hastalıkları, sinir sistemindeki bozukluklar, sanrı görmelerle birlikte hafif baygınlıklardan başlayıp komaya dek sürükler. Bu esrimelerin o kadar ilginç yanları vardır ki bir etnoloğu, bütün bunların birer cinlenme olayı olduğuna inandırabilir, yılanlar, canavarlar ve ölüler, hayvanlar ve böcekler, alkol bağımlılarını kendilerinden geçtiklerinde sarar, işkence ederler.

Cinlenme, perilenme olayları ve onların kültürel içeriği yalnızca alkolizmin etkileri olarak görülmemelidir. Öte yandan, etnik kökenli bozuklukları ele almadan, önce, etho-psikiyatrların yaşam biçimlerinin fizyolojik sonuçlarını da gözardı etmemeliler. Titremeli yoğun krizler genç Çingenelerde çok sık görülür. Kadınların alkol bağımlılığı, topluluk-

ların hepsinde görülmese bile, yaygındır ve kötü beslenme -özellikle protein eksikliği- bütün kadınlarda görülür ve doğum öncesi ve sonrasında beyin tahribatına yolaçar.

Duygusuzluk (apathie), hastalıklı ailesel bir içe kapanma biçimi alabilen, yaygın bir rahatsızlık olarak ortaya çıkar.

Gettolar ve ırk azınlıklarının hastalığı olan - asthénie- genel güçsüzlük, cezaevi, göçmen kampları, ruh hastalıkları hastaneleri, kamp gibi kapalı yerlerin yaygın hastalığıdır. Buna benzer hastalıklar, zamanın çok küçük parçacıklar halinde algılanması, günü gününe sürdürülen yaşamla yakından bağlantılıdır, zamanın parçalı olarak kavranmasına alt-proleter kesimlerde de rastlanır. Sonuç olarak, çoğunlukla yaşam koşullarından, dışlanmadan, aile içi evliliklerin çoğalmasına neden olan tecrit edilme durumundan kaynaklanan hastalıklarla karşılaşmaktayız, ayrıca bu tecrit edilme ve kapanıklık, alkolle yükselen şiddetli kavgalarda alınan ağır yaralarla, gebelik döneminde olan kazalarla kendini gösteren bir ortamın yaratılmasına yardımcı olur.

Dünün Avrupası'nda halk arasında söylendiği gibi hastalık her şeyden önce "kötü bir büyüdür", suçluluk duygularıyla birleştirilir, -bugün göçebeler arasında kalabalık olan- "pentecôtiste"lerin toplu günah çıkarmalarında, itiraflarında ortaya çıkmaktadır. Mistik özellikli esrimeler kötü kader ve daha çok ruhun şeytan tarafından ele geçirilmesi düşünceleri üstünde yoğunlaştırılır: bunlar kültürsüzleşme yolunda olan bütün toplumların alışılmış saplantılarıdır. Sonuçta, hastalıkların özeti ölümden ve ölülerden kaynaklanan korku anılmadan tamamlanamaz, bu korku, psikiyatrik alanda, yapılan gözlemlerin gösterdiği gibi, etkili olduğu kadar da karmaşıktır.

Yerleşiklerin tersine çok sağlıklı bir göçebe imgesini ileri süren metinler çoktur. Bu savlar, hiç değişmeyen bir ayrımı olumlu bir biçimde doğrulamayı amaçlar. Sindirme anlayışı kültürsüzleşme ve hastalıkların yayılma sürecini başlatan zorunlu yerleşikleşmeyle sınırlı değildir. Yerleşiğin ya da göçebenin yaşam biçiminin dışında gelişir.

III. Toplumsal ve Politik Eylemler

Bazı yazarların düşlerinde oluşturdukları Çingene "kimliği", bütün "göçebelere" kamp bölgelerinin çamuruna kök salmış, zavallı insanlara, aynı zamanda, eski semtlere ve yerleşim bölgelerine yerleştirilenlere bir ayna gibi sunulur: yazarlara göre bu insanlar ortak bir kültüre ve dile sahip, tek bir ırk, tek bir halk oluştururlar. Etnik özelliklerin korunması bugün kabul edilebilecek tek akılcı düşüncedir, ama o da bazan aynı tutumun gizlenebileceği yeni bir maske olabilir: böylece dışlananları toplumla ayıran mesafe değişmez. *Batı'da*, göçebelerin büyük çoğunluğu yerleşik düzene geçildiğinde, baskı grupları ve örgütler, 1955 ve 1979 arasında konut yapımı yerine daha çok konaklama alanlarının yapımıyla uğraşmışlardır. 5 Eylül 1969'da, Avrupa Konseyi Danışma Meclisi Sağlık ve Tarım Sorunları Komisyonu bir tasarıyı kabul eder: hükümetler "Çingenelerin ve diğer göçebelerin yararına kamp alanları açmaya" davet edilirler (Madde 1.11). Göçebelere yasaklanan ve turistlerce yılda iki kez kullanılan binlerce yerin adı geçmez. Göçebelik çoğunlukla, bozulmamış saflık, korunması gereken bir üst kültür olarak tanıtılır. İkinci derecede bir olgu olan yerleşikleştirmenin ancak olumsuz etkileri olabilir, sosyal hizmet çerçevesinde, tıbbi yardımları

ve bakımı gerektirir. Alkolizm, orospuluk ve hırsızlık, sürgünün, dışlanmanın değil, yerleşikleşmenin sonuçları olarak yorumlanır. Göçebelik, dışlanmanın, sürgünün ulaştığı en uç biçimdir, yerleşik düzene geçiş olgusu onun zincirlerini nadiren koparabilir.

1914'ten önce, göçebe her ne kadar tersini ileri sürse de, hiçbir uğraşısı olmayan birisi olarak görülür. Bugün, güçsüz (ya da malûl -invalide- ç.n.) statüsü yetişkinlere ve gençlere kolayca maledilmektedir -ayrıca bu kesimlerde, arzulanan ideal bir toplumsal konumdur bu-. Her iki durumda da aynı sonuçlara varılır: Bizim toplumlarımıza, iş dünyasına giriş onlara yasaktır. Eski göçebelerin toplumsal hareketliliğini durdurmak için artık baskıcı yöntemler kullanılmamaktadır. Eski dinsel görüşlerin kalıtçıları olan, sosyal hizmet uzmanları, aynı durumu son yıllara dek sürdürmüşlerdir, bunu da aslında olumsuz sonuçlar veren uyum sağlama programları belirleyerek yaparlar, hastalık ve sakatlık, yüreklendirilen, teşvik edilen "antisosyal" tutuklar gibi -okulun, askerliğin reddi- daha çok gözönüne alınır. Fransa'daki *Bulletin pour l'Association des Etudes Tsiganes* gibi özel dergiler 1955'ten itibaren çıkmaya başlar, derginin çıkarılış amacı bir eylem birliği kurmaktır. Aslında varılmak istenen nokta - bu soruna ilişkin makalelerin yüzdesi gözönüne alınarak- homojen bir kültür imgesini yerleştirecek biçimde, Fransa dışında yaşayan Çingene gruplarıyla bağlantılar kurmaktır. Öngörülen siyasal ve toplumsal çözümler ilginç bir biçimde, Doğu ve Batı ülkelerinde birbirinin tersine dönüşür. Batı ülkelerinde, göçebelik ve birçok konaklama alanının gerekliliği vurgulanarak, okullandırma ve iş konuları sık sık tartışma konusu olur. Bir makalede bu nokta-

nın altı çizilir: Amerikan Çingenelerinin okur-yazar olmamaları, onların kültürlerini korumada bir etken oluşturur. Yazar Birleşik Devletler'de, *Roman* çocuklarının okula gitmeyişlerini, olumlu bir sonuç sayılabilecek "grup dayanışmasının ayakta tutulması (...)" toplumsallaşma sürecinin "öteki çocukların baskısı ve çalışma koşullarıyla" ortadan kalkmasıyla birlikte belgeler, "çünkü Birleşik Devletler'de okur-yazar olmayan birisi yalnızca en düşük ücretli, fizik güç gerektiren en ağır işlerde çalışabilir." Derneklerin ve örgütlerin çoğunda yalnızca sanatsal ve zanaatsal ilerlemeye yardımcı olurlar, örneğin çok çeşitli sosyal yardım kuruluşlarından ödenekler alınır: yardımlar dilenciliği ve folkloru devam ettirir, aslında bu yapmacıktır, çünkü geçici, bir sonrakilere aktarılamayacak olan bir göçebelik maskesinin ardındaki bağımlılıktır.

Daha 1980 yılında, Batı Avrupalı örgütler ve entellektüeller Çingenelere, onların asimilisyonunun, yâni yokolmalarının ilk aşaması olarak gördükleri "uyum" olanaklarının sağlanmasına karşıdırlar.

Bu baskı grupları, Batı ülkelerinde sorunların çözümü için eğitime ve okul yapımına (İtalya'daki Lacio Drom okulları gibi) bel bağlayan hükümet politikalarını sık sık çıkmaza sokmaktadırlar. Yirmi yıl önce de hükümetler aynı çözümleri, yeniden konut sağlama programlarından beklerken, aynı baskı grupları göçebeliği teşvik ederler.

Doğu'da Sovyetler Birliği'nde göçebeler kabul edilmiş birer Çingene uyruğuna sahiptirler ve "uyruklar geleneksel Çingene uğraşları ve göçebe yaşam biçiminin korunmasına değil (...) Çingene uyruğunun koşullarına bağlıdır (....) bu koşullar da Çingenelerden daha çok etnoğraflar için gereklidir".

Çocuklarımız birkaç kuruş için sokaklarda dansetmeyi bırakmalılar. Çoğu genç insan daha iyi yaşamak istemektedir, ama okur-yazarlığın yanısıra el uğraşlarında da görülen cahillikleri ve bilgi eksiklikleri onlara bu olanağı vermemektedir. Bu kesim için Birlik okullar açmaktadır." "Genç Sovyet Çingene kuşağı normal olarak, genel eğitim programında sekiz ilâ on yıl arası eğitim görür"

Macaristan'ın aldığı önlemler de bunlara benzerdir! "Uyumu ya da entegrasyonu kolaylaştırması için Çingeneler Macar ulusunun içinde yeralmak zorundadırlar (....). İstisnalar dışında, sanat ya da zanaat grupları oluşturmak ve oluşmasını sağlamak bir hâtâ olur. Çingeneleri bir arada tutmakla, komşu toplumlardan ayırmakla, yeni gettolar yaratmış oluruz (....)" "Okul yapımı, meslekî eğitim, tarım ve sanayii iş alanları, konut sağlama konularındaki olumlu gelişmeler" etkin önlemler olarak kaydedilir. Daha 1961 yılında Zigetvar kentinde, Eflâk Çingenelerinin büyük bir çoğunluğu düzenli ve bir çoğu bu işi uzun yıllardan bu yana sürdürmektedirler" Pedagojik yöntemler ise, ailelerin etkisini azaltacak biçimde çocukların okulda uzun süre kalmaları temeline dayalıdır: "Ana okulu zorunludur, öğle yemeği okulda yenir (...). Öğleden sonra ise okulda özel bir oyun hazırlarlar." Polonya'da Varşova'nın dış semti Goclawek'te yerleşmiş Çingeneler "göçebe yaşam biçimiyle bağlarını koparırlar.(...) Çingenelerin bir evi, sabit bir işi vardır. Çocukları okula giderler ve öğrenimlerinde ilerlemeler kaydederler. Yetişkinler ise akşam kurslarını izlerler.(...)"

Çekoslovakya'da "ana babaların zorunlu eğitim kuralına uymaları için, belediyeler kesinlikle baskıcı olmayan "doğru" yaptırımlar koyar." "Örneğin

Çekoslovakya'da birçok ailenin temel gelir kaynağını oluşturan aile yardımları, ancak çocukların bakımı ve okuldaki devamlılıkları değerlendirildikten sonra bağlanmaktadır."

Doğu ülkelerinde, hükümet için çalışan entellektüeller Romanların topluma uyumunu, katılımını -Çingene sözcüğü küçümseyici bulunduğu için Roman'la değiştirilmiştir- sağlayacak araştırma projeleri geliştirmektedirler, bu "entegrasyon" özgül etnik özelliklerin tanımıyla ortaya çıkacak olan "doğal sürece" göre olacaktır. (7. Dünya Sosyoloji Kongresi, Varna-Bulgaristan, 14-19 Eylül 1970, Milena Hübschmannova ve Jan Relak, Prag Bilim Akademisi Sosyoloji ve Felsefe Enst. "Ethnics and Communication"). Doğu'da, eğitim düzeyi en yüksek olan Çingeneler etnik özelliklerine en çok bağlı olanlar olarak düşünülür -yani özellikle "ulusal" "dilin ve bilincin korunma kaygısını en çok taşıyan onlardır. Eğitim okur-yazar oranını arttırmıştır, Rus Çingenelerinin çoğu okur-yazardır: ancak böylesine bir kültürel gelişme, onları sindirilme, eritilme tehlikesinden koruyabilir.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri'nde sayımı yapılan Çingenelerin resmî sayısı (1959'da 134.000) toplam nüfus gözönüne alındığında, iç politika bağlamında soruna neden çok az önem verildiğini açıklar. Böylece, Batı ülkelerinde, Romanya, Macaristan, Yugoslavya, Polonya kökenli Çingenelerin yıkıcı sonuçlar doğuran kullanımı açıkça ortaya çıkar: sayıları, yapılan tanımın kapsadığı gezgin, serseri ve değişik kökenli dışlanmış olanlarınkinden çok daha fazla, alt-proletaryanın varolamayacağı bir sosyo-politik ortamda yaşayanların çok üstündedir. Rus Çingeneleri *Ruska Roma*, başta Polonya'dan olmak üzere, 18. ve 19. yüzyıllarda gelmişlerdir, ama

o dönemden bu yana, göç dalgası durmuş gözükür. Birobidjan Çingeneleri nüfus sayımlarında sayılmış gözükmezler. Buna karşılık, "Çingene" uyruklu Yugoslav Çingenelerinin, 1968'den Polonyalı göçebelerin 1978'den bu yana işledikleri suçlar, Batı ülkelerindeki Çingenelerin çok yüksek olan suç oranları ile eşit düzeydedir. Büyük özgürlükler ülkesi Fransa'da yapılan ve "bir tür iş" olarak gösterilen dilencilik, Yugoslavya'da böyle kabul göremez."

Batı ülkelerine yönelik olan propaganda, her iki tarafta varolan bir gerçeği açığa vurur. 1975'ten önce doğan Macar Çingenelerinin çoğu gecekondularda dünyaya gelmişlerdir.

1970 yılından başlayarak sürdürülen, sağlıksız konutları ortadan kaldırma politikası -bunlar, hemen hemen aynı dönemde Batı'da olduğu gibi çoğunlukla gecekondulardır- okur-yazarlık sorununu, hastalıkları, alkol bağımlılığını, iş yerlerinde sık görülen kazaları, suç oranını ve tecrit sorununu ortadan kaldırmak için çok yetersizdir. Kooperatifler, zanaatsal etkinlikler üzerine kurulmuş olsalar da, yaptırımcı yöntemler kullanarak, büyük zorluklarla çalışmaktadır: yaptırımlar para cezaları, yarım maaş kesinti ya da cezaevinden oluşur. İşçilerin yüzde 80'i -çoğu el işçisidir- verilen iş giysilerini satarlar ve altı aylık yakıt yardımı dağıtıcıya yarı fiyatına satılır. Vasıfsız el işçileri, mevsimlik işçiler ya da müzisyenler en elverişli koşullarda olanlardır, genellikle, zorlayıcı önlemlerle ve yapay bir biçimde, çalışan nüfustan sayılırlar. Macaristan'da 1971 yılında nadiren tamamlanan sekiz ya da on yıllık zorunlu ilkokul eğitimi sisteminde, yine de gençlerin yüzde 50'si okuma-yazma bilmemektedir ve kooperatifler okul masraflarını karşılasa da, çocuklar özel ana okullarına gönderilmemişlerdir.

Fransa'da bir Çingene örgütünün en üst düzeyde uygulanacak bir eğitim ve okullandırma sistemi için aldığı karar ancak 1979 yılından sonra, Macaristan'da eğitim ve öğrenim konulu uluslararası Pec Konferansı'nda -kısmen- dikkate alınır. Macaristan'daki deneyim, çok hızlı nüfus artışı, yoksulluk ve uyumsuzlukla belirginleşen gerçek bir Çingene azınlığın -toplum nüfusun yüzde 3,5'ini oluşturursayısal önemiyle kendini kanıtlar. "Bir hazırlık sınıfında" çok etkili en son pedagojik yöntemlerin ortaya çıkarıldığı" Macar deneyiminin Fransa'daki uygulamasından çıkan sonuçlarla, Macar hükümet temsilcilerinin ulusal basına açıkladıkları sonuçları karşılaştırılması ilginçtir: "Sosyal merkezlere yerleştirilen çocukların yarısı Çingenedir ve 1970 ve 1971 yıllarında, okula gidenler artmışsa da, Çingene çocuklarının yüzde 28,5'ine özürlülere verilen eğitim programları uygulanmaktadır, yüzde 31'i ise zihinsel yetersizlikler gösterir." "Batı'da, kamplarla ve karavanlarla sınırlı olsa da Çingenelerin geleneksel yaşam biçimini korumaları gerektiği gibi bir romantik düşünce görülür. Sosyalist bakış açısı ise bunun tersidir. Çözüm entegrasyonda, kültür, iş, eğitim ve konut haklarına bütünüyle sahip bir kentli olarak sürdürülen bir yaşamdadır.

Macaristan'da Sanskritçe'ye yakın bir dil olan Romani dilinin yayılmasının uygun olup olmayacağı sorusuna gelince, bir etnolinguist olan Joszet Vekerdy, yalnızca şunu belirtmektedir: "Çingenelerin yüzde 72'si Macarca'dan başka tek bir sözcük bile bilmezler." "Eğer çocuk, olumsuz ölçü ve kurallardan oluşan bir sistemde yaşıyorsa, ilerlemenin sindirmeye (assimilation) destek olan ögelerini korumak gerekir".

YEDİNCİ BÖLÜM
SOSYOLOJİK KİMLİK

I. Kuramlar ve Yöntemler: Yabancılaşmanın Bilimsel Temeli

Evrimci (evolutionniste) kuramlar, L. Morgan'ın yapıtından çok sonra (*Ancient Society*), "alt ırkların" varlığının kesin olduğu düşüncesini yaydılar. Uzun süre, Doğu'da ve Batı'da -ve günümüzde hâlâ büyük yığınlarda- başka bir görüşün, çağdaş genetik mirasımıza yabancı, "fosil" ırklara indirgediği Çingeneler bu kategorilere aittirler. Bu toplulukların konumunu tanımlamak amacıyla, tartışma alanı günümüzde, Doğu ülkelerinin kuramlarına, genetikten "toplumsal tarih'e" kaymıştır: böylece, gelişmelerindeki gecikmelerinin kökeninde geçmişin mirası yatmaktadır -sosyalist sisteme yabancı bir mirastır- Batı Avrupalı "Çingenebilimciler" onları toplumun geri kalanından ayırıp, sözcüğün etnolojik anlamında kültür özellikleri olarak gördükleri bu gecikmeleri olumlu değerlendirirler. "Kültürel özgüllük" tanımlarına O. Lewis'in (Sanchez'in Çocukları, s.30) yaptığı gibi, uyumsuz koşullar içinde olan kesimlerin ortak sosyolojik konumuna özgü ögeleri de katarlar, burda bölgesel, kentsel, ulusal ayrımların üstünde bir "kültürel birliğin" kanıtını bulurlar.

Çingene araştırmalarında kullanılan yöntemlerin ve kuramların hepsinin ortak bir noktası vardır.

Bu yöntem ve kuramlar önceki bölümlerde, uzamın gelir kaynaklarının ya da hukuksal durumun incelenmesi ile ortaya çıkarılan aynı yabancılaşma ve dışlamayı bilimsel alana taşırlar. Bilimsel tanımlamalar, Çingeneleri, içinde yaşadıkları toplumların ortak sınırlarından ayırır: onları uluslararası bir ırk ya da "isolat" olarak tanırlar, "toplayıcılık" üzerine kurulu -geçmiş zamanlardan kalmış bir topluluk gibi- bir ekonomik sistemi ya da Batı dünyasına bütünüyle yabancı bir kültürü onlara uygun görürler.

II. Sosyolojik Etkenler

Batı toplumlarında yoksulluk üzerine olan incelemelerin çoğu, neredeyse hiç değişmeyen toplumbilimsel ölçütlere dayanarak, bu farklı grupların bir tür "robot resmini" çizer.

En yoksul, çoğunlukla da en çok dışlanan kesimlere özgü evrensel çizgiler Meksika'da görülebildiği gibi, Fransız "Transit sitelerinde", Amerika'nın siyah gettolarında, Doğu ülkelerinde ya da hattâ İngiliz toplumundaki sürekli olarak yoksullaşan, dışlanan kesimlerinde de görülür. Bu çizgiler, çoğu Çingene araştırmacısının tam anlamıyla Çingene kültürünün ögeleri olarak betimledikleri özelliklerdir.

Meksika'da, O. Lewis bize yabancı olmayan özelliklerin altını çiziyordu: sürekli bir yaşam savaşı, işsizlik, vasıfsız, düzensiz işler, çocukların çalışması, birikim yokluğu, besin maddelerinin yokluğu, hurda eşya toplamanın yanısıra, geniş aile yaşamı içinde özel yaşamın yokluğu, alkol bağımlılığı, şiddet, *erkeğin karısına uyguladığı şiddet, akraba evliliklerinin* ve evlilik dışı ilişkilerin sıklığı görülür, aile dayanışmasının önemi belirtilir. Hâlâ günü gününe bir yaşam görülür, bir sonraki gün için tasarı-

lar yapmak olanaksızdır..., kabullenmişlik, kadercilik, erkeğin kesin üstünlüğü egemendir. Fransa'da ne Çingene ne de Çıgan olmayan, değişik kökenli grupların yaşadığı bir transit bölgede, C. Pétomet, alkol bağımlılığının ve çatışmaların dışında, göçebe ve yerleşiklerde olduğu gibi, tek bir ailede zaman içinde değişen çocuk sayısını ele alır: "çekip gidiyorlar ve birkaç aydan başlayıp iki yıldan daha uzun süren bir yokluktan sonra geri dönüyorlar." "Günlük yaşam aile yardımlarıyla sürdürülüyor." "Toplayıcılık çok önemli bir eşya edinme ya da ek gelir sağlama yolu." Aynı okul sorununu burda da görürüz: "Okul zorunluluğu kolay kabul edilmez, bebekler yürümeye başladıkları andan itibaren özgür bırakılır." Bu ortamda, Fransa'da ve İtalya'nın kuzeyinde yaşayan Yugoslav Romanlarında olduğu gibi, "hırsızlık yasal bir sahiplenme olarak algılanır." Bu "yoksulların zenginlerden aldığı bir öctür." "İyilik ve kötülük anlayışı özellikle güçlü olan bir dayanışmanın "ütopik" değerini içerir. -Elverişsiz durumdaki bütün çevrelere özgü bir değerdir bu, ama yerinde yapılan araştırmalar bu geleneğin yalnızca grubun dış çevreye karşı korunmasıyla sınırlandığını ortaya çıkarır. O. Lewis Mexico'daki "insan değerine duyulan güçlü bir duygudan (....) sevme ve anlama isteğinden" sözeder, C. Pétomet ise bu değerlerde "o erişilmez ülküyü gerçekleştirmekteki güçsüzlüklerinin izdüşümünü" görür -biz bunu Çingenelerin ödünleyici bir "rasyonalizasyonu" olarak tanımlıyoruz. R. Hoggart, İngiltere'de, üstelik daha elverişli koşullara sahip halk kesimlerinde benzer özellikleri saptar: Çocuklara verilen özgürlük, aile sınırlarının pek kesin olmamasıyla birlikte tıbbî yardım, alkol bağımlılığı, verem, kocakarı ilaçları kullanımı gözlemlenir. Yine burda, "ötekilerin" bi-

linmeyen ve karşı dünyası aynı kapalılığı ve karşıt tutumları açıklar: "biz böyleyiz." Tinsel yaşamda ise, göçebelere ya da yerleşik düzene geçmiş olanlara özgü uygulamalar görülür: bunalım dönemlerinde ya da yaşamın önemli törensel anlarında dine yönelinir (...)", "görkemli cenazeler için borca girilir" (*a.g.e.* s.160-163). K. Clark'ın incelemesi *Ghetto Noir* ya da J. Horwitz'inki (*Journal D'une fille de Harlem*) Amerika'daki bakımsız mahallelerin zenci halkında aynı toplumbilimsel özellikleri ortaya çıkarır.

Doğu ülkelerine gelince, Çingene olmayan yoksul gruplara ilişkin bilgiler eksiktir. Buna karşılık, Çingene gruplarında gözlemlenen özellikler, Batı Avrupa ülkelerinde incelenen her kökenden, aşırı yoksullaşmış toplulukların sosyolojik çizgilerini burda da bulmamıza yardımcı olur.

III. Grupların Çoğalma Biçimi

Sanatçı elit, kendisine bağlı olan herkesi değerlendirir ve eğer bu ilerleme hem yakın çevreler hem de toplumların bütünü tarafından teşvik edilip, ödüllendiriliyorsa, bu, seçkinler grubunun aynı yaşam biçimini sürdürdüğü ölçüde olur. Nitekim çoğu durumda bu başarılar gelecek olanlara aktarılamazlar: bilinen örnekler bunu kanıtlamaktadır. Genellikle yaşam biçimi içinde yeralan kültürel özgüllük, düzenli bir iş üzerinde kurulan varlıklı bir toplumsal ülkünün benimsenmesi, hele birçok durumda beraberinde getirdiği uzun ömürlü ve toplumsal devingenlikle birlikte, genellikle köken gruptan ayrılma ve asimilasyonla açıklanır. Yerleşik düzene geçmiş göçebe ve göçebeliğini hâlen sürdüren kesimlerden gelen ve kimliklerini saklayan bu insan-

lar, gençler için farklı modeller oluşturamazlar, örnek olarak komşu topluluklarca da tanınmazlar. Her koşulda, çoğunluğun hedeflediği toplumsal ülküye uygun tutumlar üstü kapalı olmalıdır. Bu tür girişimler açık bir biçimde olmasa da yasaktır.

En elverişsiz koşullarda yaşayan toplumlara özgü bir özellik olan aşırı yoğun nüfusun, bir ölçüde telâfi ettiği bir erime sözkonusudur. Ama doğum oranlarının ve çocuk sayısının çok yüksek olması çabucak tersine döner, kayba dönüşür, çünkü bugün bile -tıptaki ilerlemelere rağmen- bu kesimde ortalama insan ömrü çok kısadır.

Kenar mahallelerde tecrit edilen, kamplara ya da büyük yerleşim merkezlerinin dışına sürülen Çingeneler ve diğerleri, çareyi ya akraba evliliklerinde ya da dışa açılmada arayacaklardır, ama bu dışa açılma çoğunlukla en alt katmanda olur, egemen toplumların serseri ya da eski asker örneklerinde olduğu gibi uyumsuz olarak tanımladıkları bireyleri içlerine alırlar. Bu insanlar çoğunlukla hemen her ülkede bulunan Yahudiler, Orta Avrupa'da kalan Türkler ya da İspanya'daki Araplar, Otuzyıl Savaşları'ndan sonra Alsace'ta kalan İsveçliler gibi yabancı toplulukların ya da eski yayılmacıların soyundan gelirler. Modern Tarih aynı zamanda, Batı Avrupa'da her soydan sayısız göçmen işçiyi de kapsamına alır, entegrasyonu başaramayan göçmen işçiler tecrit edildikleri semtlerde yerleşik düzene geçmiş göçer toplulukların içinde erirler. Yirmi yıldan bu yana Fransa'da Çingenelerin arasında rastlanan Arapça isimler, 1962'de Cezayir'in bağımsızlığına kavuşmasından sonra Fransa'ya gelen Cezayirlilerin soyundan gelen Fransız Müslümanlarıyla yaptıkları evliliklerden kaynaklanır. Açık denebilecek biçimde dışlanan yabancılar adına, bu yeni or-

taklıkların tarihçesini çıkarmak her zaman kolay olmuştur, sınır bölgelerinde bu ilişkilerin açılımı şimdiden daha zorlaşır. Sözkonusu karma evliliklerle Çingeneler arasına başka uyruklardan eşlerle birlikte yerel adlar (patronyme) ve saldırgan, giyimlerinde sallapati, sağlık koruması olmayan kişiler katılır. Azınlıklar tarafından da uzaklaştırılan, dışlanan bu aileler genelde çok büyük sayıda çocuk sahibidirler. Soyadı incelemelerinin de açıkça kanıtladığı gibi, yabancılarla gerçekleştirilen dışardan evlilikler tek ve bir kereye özgü değildir, bu tür birlikteliklerde doğan aileler daha ilk kuşakta, her tarafta dışlanır. Kendi varlıklarını unutan yakınları "onlar safkan değil" derler, bu marjinal ailelerin kalabalık kesimi oluşturduğu ve "safkık" ölçütünün ikinci kuşakta ortadan kalktığı gözönüne alınırsa, bu çok ağır ve basmakalıp bir iddiadır. Aynı biçimde, Çingenelerin tarihi, bir yöre halkının tarihi ile karıştığında sansürlenir, yine aynı biçimde kuşakların devamlılığı görüşü, toplumla olan bağların açığa çıktığı yerde ketlenir. Değişik yaşam öykülerinde görülen eksiklerde pek saygın sayılmayan birleşmeler, yasaklı bölümler ya da ilişkiler gizlidir: Birincilerin ikinciler tarafından asimile edilmesi, onların simgesel içeriğini ortaya çıkarır.

IV. Değişen Kimlik

Kaynaklara bağlı olarak farklı resmî nüfus sayımlarına ve değerlendirmelere göre, birey ya da grup hesaplamalarında tahminlerin neden farklılıklar gösterdiğini anlıyoruz. İdarî önlemler sonucunda, topluluklar zaman ve mekân içinde değişime uğrarlar, idarî önlemler: dolaşım ya da konaklama yasağı, konut edindirme önlemleri, aileye ilişkin ya-

salar -özellikle yetimlere yapılan beslenme yardımları- olarak sıralanabilir. Düzenlemeler, bağlantı belirsiz olduğu sürece, bu tür sonuçlar doğurabilir. Soykütüklerinin ya da akrabalık ilişkileri üstüne yapılan incelemelerin az olmasının nedeni, bazı girişimlerin ve bizim Fransa için yaptığımız incelememizin de gösterdiği gibi, yöntembilimsel zorluklardan ve etnologların kısmî gözlemleri, klasik şemalarına bağlama isteğinden kaynaklanır. Yine burda, Dördüncü Dünya halklarıyla yapılan karşılaştırma daha belirleyici ortak noktaların altını çizer.

İçten evlenme ve nüfus yapısı, gazetecilerin "kabile" ile karıştırdıkları, geniş aile içindeki benzer soyadları açıklar. Benzer soyadlar ve önadların geleneksel bir biçimde aktarımı, -ki bunlar Çingene köklerinin uzandığı bölgelerin ermiş adlarıdır- bir topluluk içindeki ad sayısını çoğaltır. Geleneksel Avrupa ve Akdeniz toplumlarında benzer sosyolojik özellikler -içten evlilik, adaşlık- diğer köylüler tarafından dışlanan zanaatçı köylülerde olduğu gibi, tecrit edilmiş bütün küçük yerleşim birimlerinde gözlemlenir. İsim benzerliği, ayırıcı kişisel takma ad kullanımını da beraberinde getirir. Bütün bu örneklerde, yalnızca "müptedilerle" sınırlı bir grubun ya da belli bir yaş sınıfı üyelerinin bildiği gizli bir ad değildir sözkonusu olan, bu sınırları belirsiz olan bir topluluk içinde yaygın bir biçimde kullanılan bir takma addır. Bununla birlikte Fransa'da 1840 ve 1978 yılları arasında, yabancı ve yerel kökenli göçebe ve yerleşikleşmiş grupların çeşitli soyağaçları üzerine yapılan araştırmalar yaygın toplumbilimsel ölçülerin, Çingenelerin kimliğini, zamanın gereksinimlerine uyarlayan bir maskeye dönüştürmek için kullanıldığını gösterir: bu kapalılığın kimliğidir, aynı zamanda hem savunma hem de bir saldırı yoludur.

Aynı aile içindeki benzer adlar, isim, uyruk değiştirme, çarpıtılan doğum yeri ve tarihleri, uydurma soy zincirleri, bildirilmeyen doğumlar ya da sahte ölümler göçü kolaylaştırabilir, bir uyruk sağlayabilir, okul hizmetlerinden, cezaevlerinden ya da zorunlu askerlikten kaçışı sağlayabilir, sosyal avantajlara hak kazandırabilir. Amacı varolan dışlanmaya karşı korunmak olan bu tutum aslında ters tepki verir ve yalnızca istisnaî statülerden kaynaklanmaz. Bireyler arasındaki gerçek ya da görünürde olan, ve sahte bir pasaportun sağlayacağı türden bir benzerlik çevre toplumların kurallarını her zaman gözönünde bulundurur.

V. Karşıt Normlar

Ortak kimlik bugüne değin hep olumsuz ya da karşıt bir öge olarak gözükür. Elverişsiz yoksul kesimlerde, "biz sizin gibi değiliz" gibi ifadelerle ortaya çıkan karşıtlıklarda olduğu gibi, Çingeneler kendilerini çoğunlukla *gadji* ve *payos*lara karşıt olarak tanımlarlar. Bunda sözkonusu olan bir "karşıtoplum" değildir, kaldı ki bu bir örgütlenmeyi gerektirir, ama daha çok bir toplumun tersinden sözedilebilir, açıkça belirtilmiş kurallara nadiren uyan tutum ve davranışlar toplumun genel normlarının tersine işler. Ayrıca her ikisi de zaman ve uzam içinde değişirler. Çingenelerdeki geniş aile kavramı değişimlere ve kısıtlamalara rağmen, bugün Avrupa'da egemen olan aile kavramının hemen hemen karşıtıdır. Çingenelerde ardarda gerçekleşen birleşmeler, Avrupa toplumlarında 1965 yılına dek bir kural olan tek eşliliğin aynı biçimde karşısında yerahr.

Global toplumda bireyin yeri, işlevi ve kullanımıyla belirlenir, bu anlayış "çizgi dışı yaşam" sür-

dürenlere gereksiz, artık, kalıntı olarak tanımlanan etiketleri yapıştırıverir. Çingenelerde, çok değerli olan annenin rolü, "anneerkilliğin" simgesi gibi alınıp, yanlış yorumlanmıştır. Tek kötü davranılmayan, "çocuk-kral" birtakım olanaklarını elde etmek için kullanılan bir "nesne" çocuktur. Geçmişte dilencilikle, bugün ise aile yardımlarıyla, anne, günlük yaşamı güvenceye alır, oysa bütün toplumlarda, hattâ köylüler arasında bile, bakım ve besin sağlama görevi ailenin babasına ayrılmıştır. Yerleşikleştirilmiş göçebelerde ve göçebeliği sürdüren topluluklarda hem dışlayan hem dışlanan biri olan erkek bir özürlü, yardım alan yoksun bir hasta olarak algılanır, ona "işsiz" denir -yararlı ya da bildirimi yapılmış bir işi yoktur. İşsiz olduğunda ya da herhangi bir işi yapamayacak duruma geldiğinde, - çoğunlukla- hele şimdi açık bir biçimde, bir atık olarak görülür.

VI. Gerileyen Ortak Psikoloji

Çocuklara ve gençlere uygulanan psikolojik testlerin neden giderek gerileyen ortak bir psikolojiyi ortaya çıkardıklarını daha iyi anlıyoruz. Bu genel ruhsal durum, onları çevreleyen toplumdaki gençlerin kişilik oluşumunda gözlenebilenin tam tersi bir gelişme göstermektedir.

Büyük bir önem verdiğim gerileme konusundaki bu tezi 1972'de ileri sürmüştüm: 1967'den bu yana göçebe ve yerleşikleştirilen göçebe toplulukları üzerinde ülke çapında yapılan araştırmalardan elde edilen verileri hesaba katarak (Prof. Jean Seurer'nin yönetiminde) projektif bir testin sonuçlarını temel alıp uyarlamak için değiştirdiğim R. Muchielli'nin *Düşsel Köyü* (Le Village Imaginaire) idi bu.

Çingene topluluklarına uygulanan önceki testler, kişiliğin değil, yalnızca onu oluşturan parçalardan biri olan zekânın gelişimini belirlemeye yönelikti. Gerileme belirtilerinin sosyolojik etkenlere bağlı olarak, erkek çocuklarda kız çocuklarına göre daha çok olduğunu ve daha erken başladığını gözlemledim. Bu belirtilen bazıları erkek çocuklarda dokuz yaşında "vejetatif yaşamın başlayıp (...) çoğunlukla yetişkinlik çağına dek süreceği" zaman ortaya çıkmaktadır. "Gelecek kavramının yokluğu, zamanı kavramadaki yetersizlikler" toplumsal dışlanmanın nedeni olduğu ortak psikoloji verileridir. "Yasaklı gelecek" geriye doğru işleyen, yetişkin çağın eşiğinde, yine aynı Çingenelerin altı yedi yaşlarındaki çocuklarından daha düşük düzeyde bir olgunlukla son bulan bir gelişmeye yolaçar. Öteki çocukların aralarında belirlenen iki ilâ üç yıllık fark, aynı zamanda evlenmelerin, ilk doğumların çağı ve başlama noktasından bir önceki evre olan ergenliğe kadar her yıl daha da büyür.

M. Karpati, İtalya'daki genç Çingenelerin "okuldaki verimliliğinde" öteki çocuklara göre iki yıllık bir gecikme olduğunu bulur, bu yalnızca on üç yaşından sonra ortaya çıkan bir gerilemedir. Çingene çocuklarının "entellektüel performansları" üzerinde uygulanan bu tezin Macaristan'da ortaya çıkarılan verileri daha yakın tarihlidir: "birinci sınıfa başladıkları zihinsel gelişimleri iki ya da üç yıllık bir gecikme gösterir ve bu gecikme ilerleyen yıllarda daha büyür".

Eğer, eğitmenlerin ve psikologların yaptıkları sınavlarda çok büyük bir dil yoksunluğu kolayca ortaya çıkabiliyorsa, bu bizim bir bütünün birbirleriyle sıkı bir bağıntı içinde olan parçalarıyla karşı karşıya olduğumuzu gösterir. Örneklerin çoğunda, jest

ve söz aynı biçimde yetersiz ve geridir: hareketlerde eşgüdüm yokluğu, basmakalıp bir ritm duygusu, değer verilmeyen, tanınmayan bir beden kavramını açığa vurur. Bu göçebelerde gözlemlendiği söylenen, "doğuştan" edinilen sanatsal el yeteneklerinden çok farklı bir sonuçtur. İki dönem içinde, ele alınan köy testinin incelenmesi (1972-1974 ve 1981-1982) çoğunlukla, kaotik, parçalanmış ve zaman ve uzam kavramlarının hatalı oluştuğu bir sürü "boş dünyayı" gözler önüne serer. Dışa açılabilen iletişim yollarının farkedilir yokluğu, her yönüyle yaşamdaki ilişkilerdeki güçlükleri belirler: aile sorunları, kendini ve dünyayı anlama gibi, iletişimsizlik, 'mütekabiliyet', gereklilik üzerine kurulu toplumsal ilişkilerin karşısında duyulan yoksunluğu dile getirir. Korku ve terkedilme duyguları, çocukların ve ergenlik çağındakilerin ortak psikolojisinde ağır basarlar, bunu, düşsel köy testinde sıkça görülen "siyah evler" olduğu kadar başka "projektif" testler de doğrulamıştır. Geçmişe yöneltilen parçalanmış zaman kavramı, yaratıcılık yoksunluğu, dağıtılan rollere uyum, annenin önemi, iletişim yokluğuyla belirlenen ortak psikolojinin başlıca özellikleri olarak gözükür.

SEKİZİNCİ BÖLÜM
GELENEKSEL DAVRANIŞ BİÇİMLERİ

I. Toplumbilim ve Geleneksel Davranış Biçimleri

Çingenelerin ortak psikolojisi toplumdaki yerleriyle tanımlanırken, yalnızca düşsel, gerçek ötesi bir sosyoloji, farklı çevrelerde gözlemlenen karmaşık kültürel biçimlerin çokluğuna uygun bir anlam üretebilir. Belirli bir dönemde bir toplumca seçilen geçici unsurları benimsemelerini engelleyen dışlama olgusu, bu insanların toplumsallaşmış alan sınırlarını geçmelerini yasaklar. Böylece, içinde yaşadıkları toplumların çok az değer verdiği geçici kategorileri ve yolları seçmek zorunluğu ile karşı karşıya kalırlar. Bu, içinde yaşadıkları Batı dünyasının kendi geleceğinden emin olması kadar, Çingenelerin de geçmiş ve geleneksel tutumlara verdikleri değer ve önemi açıklar. Kültürel bileşenler, ülkelerin ve yüzyılların getirdiği rastlantılarla yapılan eklerin ya da alıntıların sonucudur. Zaman dışı kalan davranış biçimleri, boyutları geçmişle sınırlı olan sosyolojik bir ortam içinde belirginleşir, kalıcı olmayan bu boyutlar geleceksiz toplumlara ve sürgünlere özgüdür. Geçmişin bu denli büyük etkisi, genel bir gerilemenin tepkisel belirtisidir, gerileme yalnız sanatsal üretimleri değil -ki bunu başka azınlıklarda buluyoruz- aynı zamanda bireyler arası bağımlılık biçimleri gibi kişilik tipini de tanımlar: Gerileme sonuç olarak belirleyicidir.

Elverişsiz koşullarda yaşayan kesimlerle yapılan karşılaştırma, çingenebilimcilerin özel psikolojisinin bir tabuya bağladıkları yöntemlerin bir parçasını oluşturur. Oysa ayırdedici kültürel çizgilerin özü -yoksul kesimlerin çoğunda olduğu gibi- yalnızca geçiş ritlerine -doğum, evlenme-ölüm- gruba giriş ve çıkışa verilen önem, ölüm ve kokuşmuşluk imgesine verilen değerle birlikte bir eşik imgesi üzerinde merkezlenecektir. Ölüm ve kokuşma, *bozulma simgeleri*, bunların büyük ölçüde çöplerde ve onların yeniden kazanımına bağlanmasıyla ve çoğu toplumun dışlanmış topluluklara ayırdıkları yerle ortaya çıkar.

II. Budunbilim ve Altkültürler

Çoğu Çingene araştırmacılarının yöntemleri, bir grupta, bir ailede hattâ tek bir bireyde gözlenen olguları, incelenen toplulukların bütünü düzeyinde genelleştirir. Bu yöntemlerin amacı çoğunlukla, Hint kökenli, homojen ve özgül bir kültür mirasının varlığını kanıtlamaya yöneliktir ve bu bağlamda, geleneksel tutumlarının ana çizgilerinde, zamanda ve uzamda Çingenelerin varlığını tanımlamak için asal olduğunu ileri sürdüğümüz düşsellikle benzeşmektedir. İzole edilmiş örneklerin birikimi ve yanyana getirilmesi, geçmişin Kâşiflerinin tarihi anlatılarını andıran, tutarsız bir çokluğu gizlemeye yetmez. Bu örnekler, göçler, değişimlerin hızı ve başvuru kaynaklarının, göndermelerin eksikliğini kolay affetmeyen etnolojinin yeni yöntemlerinin bilinmemesi yüzünden konumlandırılamazlar. Avrupa'nın yerli (autochtone) kültürlerinin incelenmesi bu altkültürlerin özünü belirlemekte kolaylık sağlar. Dıştan evlenmeleri, geçici komşuluklarla olu-

şan değişik köklerden rastlantısal olarak edinilen rit ve gelenek parçacıklarının kökeninin anahtarını veren Avrupa ve Akdeniz'in bölgesel kültürlerine yapılan göndermelerdir: Bu karşılıklı alışverişler, dilenilen ya da toplanan giysiler ya da beslenme alışkanlıkları kadar çeşitlilik gösterir. Yalnızca farklı gruplara sınırlı dağılımları nedeniyle, özellikle seçilmiş olan birkaç örnek bir bütünlük ve süreklilik izlenimi verir, ama ne olursa olsun, gözlemlerin, zaman ve uzamdaki çeşitliliği ve etnik sınırları ve zamanı, çok nadir olarak kesinlik kazanır.

Sınırlı bir bütünlük, bazı kültürel özelliklerin - örgütlenme biçimleri, akrabalık terimleri gibi- benzer bir Avrupalı temelden kaynaklanması durumunda vardır. Bu da, sözkonusu sınırlı, göreceli Birlikte, hemen Hint kökenli bir Çingene kültürünün özgüllüğünün ve homojenliğin kanıtlarını gören Çingene araştırmacıları tarafından bilinmez. Bunun gibi Çingenelerde gençlerin, yaşlı erkekler için kullandıkları alışılmış bir saygı ifadesi ve hitap biçimi olan amca-dayı sözcüğüne yine benzer anlamıyla birçok ülkede rastlanır. Rusya'da, Çehov'un *Vanya Dayı*'sıyla ünlenen *diadia* sözcüğü, çoğunlukla "küçük baba" "amca" olarak yanlış çevrilmiştir. Romanya'da *unkiashule*'nin sevimli bir kısaltması olan *unkio*, İspanya'daki *tio* ile aynı anlamda kullanılır.

Ritler, törenler çoğunlukla bir Avrupa ya da Orta Doğu bölgesi kültürü etkisinin altını çizer. Bir açıklamanın zorunlulukları, en önemli olguları, konumlara göre sınıflandırarak sunmayı gerektirirken, bu yamalı kültürün mozayiği hep üstü örtülü kalır, oysa birbirinden çok farklı etkiler aynı toplu luk içinde aynı zaman diliminde ayırdedilebilir:

Meksika Çingeneleri Yunan'dan *Kris*'i, Katalonlardan *kompania, sogoro*'yu, Rumenlerden *pomane*, Türklerden *diwano, marino* sözcüklerini, Araplardan sünneti, Meksika'dan ise beslenme biçimlerini, giyim tarzlarını ve Guadalup Meryem'ine yapılan hacc, Macar etkisi olarak *paprika, dikloro*, Ruslardan da *samovar*'ı yani semaveri almışlardır.

III. Toplumsal Örgütlenme

Komponja, kumpania sözcüğü "akrabalık bağlarını katmaksızın, ikâmet birliğini, gelir kaynaklarının ortaklığını, düşünce birliği anlamlarını kapsar: *Kompanya*, Fransızca'ya ancak "compagnie" (Türkçe'ye de ancak kumpanya olarak çevrildi, ç.n.) olarak çevrilebilmektedir". Tanımdaki küçük farklılıklarla, gezgin toplulukların bu biçimde örgütlenmesi, J. Yoors tarafından Lovara ve Çuraralarda gözlemlenir. (*J'ai Vécu Chez les Tsiganes*, s.81 ve 132). Bu 1961'de L. de Heusch'un Orta Avrupa'da yaptığı "bir keşif gezisi" için yazdığı rapora esin kaynağı olur (A la Découverte des Tsiganes, s.43). Birçok Kuzey Amerikalı Araştırmacı, benzer tipte bir örgütlenmeye Kanada'da kentsel bölgelerde, ya da Birleşik Devletler'in Batı kıyısında rastlarlar. (Ronald Lee, JGLS, XLVI, 1-2, 1967, s.42, Anne Sutherland, *Gypsies, The Hidden Americans*, s.32) Öte yandan bu sözcük -compagnie- (Türkçe'de bir diğer anlamda "ortaklık", ç.n.) Fransa'nın güney doğusundan gelen farklı Çingenelerce yakın bir anlamda kullanılır. "Kaptan" ve *Hauptmana* gibi 20. yüzyılın başına dek birçok göçebe toplulukta kullanılan sözcükler 14. yüzyıl "kumpanyalarını" anımsatır. Önceleri Avrupa krallarının, bazileus yani Bizans imparatorunun hizmetinde olan bu "kumpanyalar",

sonraları yine bunların artıklarından oluşan aynı model üzerinde örgütlenen yasa dışı yağmacı gruplara dönüşmüşlerdir.

Vica sözcüğünün kullanılışı da zaman ve uzam içinde tanımların sık sık değiştiğini ortaya koyar. Yüzyıl başında Rusya'dan Fransa'ya gelen Kalderaşa topluluğu için soy ve *kompanya* ile anlamdaş olan sözcük, Kuzey Amerika'da *vitsa* olarak biçim değiştirir, bireyin ana ya da baba yanlı soy çizgilerinden birini seçmesi anlamına gelir (Sutherland, s.182). Ama etnolojik oldukları ileri sürülen bu tanımlar da -medenî hâli belirlemek için- ne anayanlılığı ya da babayanlılığı seçmeye olanak tanıyan evlilik dışı birlikteliklere, ne de ardarda ya da aynı anda yapılan ve ailelerde istikrarsızlığa yolaçan evliliklere rastlanmaz, ayrıca "marjinalize" edilmiş kesimlere özgü bir o kadar toplumbilimsel veri de bunların kapsamı dışında kalır. *Nacija* denilen soy çizgileri, birçok soyun birleşmesiyle *vica* ve aileleri biraraya topladığını ileri süren tek bir tabloda gösterilen bu toplumsal örgütlenmenin bütünü, Romanlar, Çingeneler ve Manuşlar için pek gerçekçi olmayan bir genellemedir. Orta Avrupa'nın dışındaki göçebe topluluklarda bu tür hiçbir terime rastlanmaz, yalnızca Romanya'da *vitsa* kullanılır. Bu bağlamda sözcüğün kökeninde semt, kent, köy ya da çiftlik anlamlarına gelen Lâtince *vicus* sözcüğünün bulunması pek şaşırtıcı olmasa gerek.

Avrupa etnologları, bu aile üyelerinin taşıdıkları takma adların bir hayvan, bir nesne ya da bir aile geleneği ile ilintili olduğunu kabul ederler -*sap*, yılan, *kask*, ağaç ya da *papin*, kazgiller-köylü ailelerinin kalıtsal lâkaplarına benzer, "tavşan yiyenler", "koca külâhlılar", "bedbahtlar" (Liegeris, s.114), "sinolar" ya da "komedyenler" gibi topluluklara veri-

len takma adlar birçok Fransız köyünün ortak adını (blason) anımsatır.

Aynı kültürel konuların içinde, geleneksel bir mahkeme olan *kris*, bütün Hint-Avrupa ve Akdeniz dünyasında rastlanan bilgeler ya da yaşlılar konseyinin bir türevidir. Bu, Yugoslav *zadruga*'yı yöneten meclise ve bir zamanlar bütün Mağrib ülkelerinde varolan yaşlılar kurulu *cema'a*'ya benzer bir kuruldur. Bütün bu tür kurullarda olduğu gibi, kadınlar oturumlara katılamazlar, ama otoritesi topluluğun muvafakiyetine dayalı olan ve kararları uygulayan bir meclis tarafından dinlenirler. Entellektüellerin ve turizmin ortak etkisiyle, *kris* Paris'te, Çingene kültürünün "Hint kökenli" bir özelliği olarak sunulan büyük bir gösteriye dönüşmüştür. "Kris" sözcüğü büyük olasılıkla Yunanca *eklesia*'dan -halk meclisi- gelmektedir. Her ikisi de aynı dil kökenine sahip olan *diwan* ve *kris* ya da *diwano* karıştırılmış olabilir, karardan önce yapılan tartışmalar anlamına gelebilir. Yine aynı kesimde yuvarlak masa toplantısı (Pickett, s.12), Osmanlı İmparatorluğunda Divanı Hümayun'un toplandığı yer olan divan sözcüğünün Türkçe kökenli olduğunu doğrular.

IV. Birleşmeler ve Evlenmeler

Evliliğe ilişkin törelerin çeşitliliğini gösteren kanıtları çoğaltmak pek olası değildir: ikonalar, fular değiş-tokuşu, çiçek ya da şapka, kına gecesi Orta Avrupa çingenelerinde, badem şekeri, kırık testi ya da çömlek, Granada'da, yine şeker ve *panuelo* Perpignan'da yaygındır. Etnolojik karşılaştırma yapmaksızın biraraya getirilen bulgular, asal gerçeği gizler. İlk töresel birleşme ya da evlenme yaşı,

yerel geleneklere ve yürürlükteki mevzuata göre değişir. 19. yüzyılın sonundan 1975 yılına değin, kızların evlenme yaşının, Orta Avrupa kökenli topluluklarda, yirmi yaş olduğu saptanır, bunu, belirlediğimiz soyağaçları da doğrular, Lâtin ya da Müslüman ülkelerde evlilik hep erken yaşta gerçekleşmiştir. Bazan çok çabuk kopan erken evlilikler ya da birleşmeler hâlâ çok yaygındır, 1985'te kızlar nadiren on bir yaşında ama çoğunlukla on üç yaşından sonra, erkek çocuklarsa on dört ya da on beş yaşlarında evlendirilirler.

Manuşlarda yaygın olan "nişanlının kaçırılması" âdeti Endülüs Çingenelerinde ve Orta Avrupa'dan gelen Romanlarda da görülür. Öte yandan bu yöntem, her ne kadar yasaları ihlâl de olsa, etnolojide yaygın bir kural olarak görülür: Mistral şiirinde Mireille'in Vincent tarafından kaçırılışı, II. Dünya Savaşı'na dek, Romanlarda bu âdetin nadir olduğuna işaret eden Yoors'unki gibi bir örnek oluşturur. Öte yandan göçebe ve yerleşik düzene geçmiş topluluklarda, akraba evlilikleriyle, kan bağı, toplumsal kast ya da "ırk" özellikleriyle oluşan yasaklar sık sık çiğnenmektedir. Bakireliğin önemi, Akdeniz yöresinde ve Müslüman bölgelerde, belirgindir, kadının temizliği, erkekliğe, iktidara verilen değerle sıkı bir bağıntı içindedir. Bunun yanısıra genç kızın temiz olmasına, Manuşlarda, öteki topluluklarda olduğundan daha az değer verilir. Zifaf gecesinden önce mendil ya da örtü sergilemeyle -*diklo, panuelo*- genç kızın bakireliğinin kontrol edilmesi âdetine -bu bazan kızlığın bozulmasıyla da kanıtlanır- Güney Avrupa'nın İspanyol kültürü etkisindeki Çingeneler ve Orta ve Doğu Avrupa'nın Türk kültürü etkisinde kalmış bölgelerindeki Çingeneler dışında başka bir toplulukta rastlanmaz.

Bu, doğu kökenli, evli genç kızın kanıyla lekelenmiş çarşafın sergilenmesi âdetinin bir türevidir - türevidir çünkü zaman ve uzam içinde farklılıklar gösterir-. Bugün de Endülüs ve Murcia İspanyolları arasında yaygındır. Zifaf gecesinin sabahı kanlı çarşaf pencereden gösterilir, bu töre İtalya'nın güneyinde, Sicilya'da, Mağrib ülkelerinde ve Yunanistan'da hâlâ geçerlidir (Yunanistan için bkz. M. Christine Couffin, *Monde Féminin et Mariage en Empire Grèque*, s.253). Günümüzde de, bazı Çingene topluluklarında olduğu gibi bu yörelerde sözkonusu töre aynı düzen ve hileleri beraberinde sürdürmektedir, geçmişte Romanların, Kadiz'li Çingenelerin, Endülüslülerin ya da Faslo köylülerin güvercin kanıyla hallettikleri sorun, bugün doktor raporları ya da cerrahî yöntemlerle çözülür.

Macaristan'da ise *diklo* beyaz bir mendil değil, kadınların evlenme dahil bütün törenlerde taşıdıkları siyah başörtüsüdür.

Çingenelerde görüldüğü gibi, köylü kesimde her türlü söz kesmede ya da vermede bu bez parçasını kullanma âdeti vardı: bir genç kızın bakireliğini kanıtlamanın yanısıra her türlü alış-verişte, alımda, satımda kullanılırdı. Bu başörtüsü ya da yaşlı bir kadının -örneğin Vajda'nınki- başörtüsü üzerine bütün bir topluluk önünde yalan yere yemin etmek siyah başlık kadar kara bir geleceği muştulardı.

Kadının baş örtüsüne ve bakireliğe bu denli yaygın bir biçimde verilen değer yalnızca Çingene töreleriyle benzeşebilir. Bakireliğin böyle gösterişli bir biçimde kanıtlanması Türk ya da Arap etkilerinin varlığını gösterir.

Roussillon'da ya da İspanya'da genç evlilerin, evlendikleri gün Meryem Ana'yı ziyaret etmeleri ve heykeline çiçek koymaları sık rastlanan bir olaydır,

oysa Orta Avrupa'dan ya da Almanya'dan gelmiş göçebeler için koparılmış çiçekler ancak ölümle özdeşleştirilir. Perpignan'da evlilik "bu tür durumlarda halk arasında hâlâ geçerli bir tür gelenekle" "karşılıklı tokatlaşmalarla" pekiştirilebilmektedir. Bu garip âdete, Katalonya'nın eski "Mısırlıların" ya da "Griegosların" tarihi ile bağlantılı olarak Yunanistan'da da rastlanır. Yunan köylülerinde kaydedilen başka kültürel özellikler ise -evlenme yaşı, kızın çeyizi, evlilikten sonra örtü takma gibi- çoğu Akdeniz ülkesinin köylü geleneklerinde olduğu gibi birçok Çingene topluluğunda da ortaya çıkar. Endülüs Çingene töresi örneğinde düğün çömleğinin bazan damat tarafından, bazan da kız tarafından nişanlısının kafasında kırılması bütün folklorlarda, "kırık testi" anıştırmasının aynı simgesel anlamı taşıdığını gösterir, ama kırıkların falcılıktaki önemi bizi yine Magrip Araplarının kültürüne götürür.

Evliliğe ve ikili yaşama ilişkin çeşitli töreler arasındaki tek ortak nokta kadının ırzıdır. Endülüs *'copla'*larında söylenen şarkılarda geçen, kan damlası "çiçek" Fransa'nın ya da İspanya'nın güneyinde mendil üzerindeki yeşil işaretler, etkilenmeler sonucu ortak bilinçaltını oluşturan bir ögenin sayısız dışavurumlarından bazılarıdır. Çingenelerce yorumlanan Endülüs folklorunda kadın hiç sakınımsız bir biçimde *loca*, deli, *mala malina*, kötü olarak gösterilir (Daniele Dumas, *La poesie populaire...*, s.155), Macar Çingeneleri ise corri, bayağı ya da *kurve*, orospu olarak nitelendirilen kadının şarkısını söylerler, "*kurva*, yüklem olarak, kadının zina ile suçlandığı anlamına gelir." "Çingeneler için kadın lekelenmişliği, kirlenmişliği ifade eder".

V. Kadının İffetsizliği: "Mahrime", "Marimo"

Kadının cinsel yaşamında zorunlu olarak yaşadığı belli anlar-aybaşı, doğum gibi- geleneksel toplumların çoğunda kirlenmişlik, arılığın bozulması olarak görülür. Yoksul dışlanmış kesimlerde ise, kadınların gücü çocuk sahibi olmalarından kaynaklanır, öylesine ki erkek küçümsenir. Biçimsel olarak bir Çingene topluluğundan ötekine değişen kadını bu kirlenmeden uzaklaştıran kurallar bütünü, *mahrime* ya da *marimo* sözcüğüyle belirtilir. Birçok metinde sözü edilen bu uygulamalar ancak Orta Avrupa ve Fransa'dan Amerika Birleşik Devletleri'ne, Meksika'ya gitmiş bazı Çingene gruplarında kesinleşmiş ve gelenekselleşmiş olarak karşımıza çıkar. Nitekim bunlara, Mexico'da sünnet ve *divan* geleneklerini sürdüren Çingenelerde rastlanır. Bütün bunlar -aynı Sâmî kökenden türetilmiş- mahrime: HRM, yasak *Harem* (mahrem, ç.n.) sözcüğünün köklerinin açıkça gösterdiği gibi Arap kültüründen gelen alıntılardır. Bu yalnızca lehçeye değin benzetme değil, aynı zamanda Türklerin Orta Avrupa ülkelerini ele geçirmesiyle daha iyi açıklanabilen ortak bir namus kavramıdır.

VI. Doğum ve Çocukluk

Doğuma ilişkin törelerin, uygulamaların dökümü, öncekiler kadar uzun ve karmaşıktır ve törelerden daha çok bir âdetler envanteri oluşturur. Bazı evrensel temalar sürgelen ana kültürden kalan jalonlar olarak ele alınabilir ve bunun böyle olduğuna ilk önce inananlar, Çingene araştırmacıların çoğu gibi, genellikle Çingenelerdir. Doğu Avrupa kökenli Kalderaşlar'da, *Ursitory*'ler doğumlara hükmeden

üç peridir. Beşiğin yanındaki periler imgesi Batı'da, üç perinin "çocuklara doğumlarında yetenekler verdiği" birçok Ortaçağ romanında görülür. Bu "ak kadınlar" Hint üçleminin (Trinité) üç tanrıçasından çok, yazgının tanrıçaları Parque'ların uzantısıdırlar.

Önadların incelenmesi, Çingenelerin yerleştikleri topraklarda yaygın olan kuşaktan kuşağa yapılan aktarımların kurallarını saptamaya yarar. Bu adlar genellikle bir bölgenin kutsal yerlerinin koruyucu, ermişlerinin adlarıyla ilintilidir. Olga, Iola, Yoşka, Boba gibi Danilo, Nicolas, Mirko adları, bunların yanısıra Fernand, Angele, Pauline, Hippolyte kendi köklerini belli ederler, öyle ki bir Avrupa etnolojisi uzmanı yalnız bu ipucuyla göçebelerin doğum yerlerini bulabilir. Buradan ortaya çıkan mozaik, yarının Avrupa'sı -dünyası- görünümünde olan ermişlerin çok kültürlü takvimini öncelemiştir. Daha önce gördüğümüz gibi takma adlar kimliğin dış dünyaya karşı maskelenmesine ve çok sık karşılaşılan adaşlık durumlarında bireyleri birbirinden ayırdetmeye yarar: takma adlar bugün Avrupa köylerinde hâlen olduğu gibi bütün topluluklarda vardır. Ama günümüzde birden çok ayırdedici önada daha çok genç Çingeneler arasında rastlanır.

VII. Yas ve Ölüm

Genel olarak, ölümü izleyen töreler ve törenler, geleneksel toplumlarda, ölümden sonra yaşamın devam etmesi, yani ruhun yaşaması düşüncesiyle yakından ilgilidir: Ölümden sonra ruhun evrimi konusundaki açık bilgiler ve cenaze törenleri ve töreleri birbiriyle bağıntılıdır. Üstelik insanların ölüm sonrası üzerindeki düşünceleri, doğum ve yaşamın başlangıcına ilişkin gösterimlerle de bir bağ içinde-

dir. Göçebelerin ve yerleşiklerin çoğu, cinlenme, büyülenme olaylarının ve hastalıkların oluşunda önemli bir rolü olan ölüm sonrası yaşam düşüncesine inanmaktadır. Bu birliğin olmaması ölümün neden olduğu korku duygularının dışında, gözlemlenen davranışların çokluğu ve çeşitliliğinden de kaynaklanmaktadır. Cenaze törenleri bir gruptan, bir bölgeden ötekine, hattâ bir aileden ötekine farklılıklar gösterir ve zaman içinde çok çabuk değişebilir. Yas ise çok katı bir biçimde üç, sekiz ya da dokuz gün ya da on iki, on beş gün arası boyunca tutulur. Yas ölümden altı hafta sonra kaldırılabildiği gibi altı ay, bir yıl, hattâ üç yıl da sürebilir... Ölünün giysileri aile fertlerine ya da yabancılara dağıtılabilir ya da Manuşlar'da veya Doğu ve Orta Avrupa'dan (Lowara, Kalderash, Eflâk) gelen Çingenelerde olduğu gibi, ölünün bütün eşyaları ile birlikte yakılır. Katalonya ve İspanyol Çingeneleri, siyahlar giyinerek Lâtin ülkelerinde yaygın olan "büyük yası" tutarlar. Yugoslavya'da ise İslamiyet'in etkisi açık bir biçimde görülür.

Çingene araştırmacılarının metinlerinde yeralan, *pomana* denilen cenaze törenlerinin gelişimi ilginçtir. Bu törenleri 1912-1913 yıllarında Liverpool'dan geçerken Kalderoşlar'da gözlemleyen ilk araştırmacı E. O. Winstedt'tir. Aynı ad altında -pomana- düzenlenen şenliklerin J. Slavici'nin Romanyalılara bağladığını da not düşer. Daha ileri bir tarihte, Macaristan'da, C. Erdös "Eflâk" kökenli bir Çingene topluluğunda düzenlenen aynı etkinlikleri anlatır. P. W. Pickett ise *pomana*'yı Mexico Çingenelerinde "ölü için düzenlenen bir şenlik" olarak betimler yalnızca. 1962'de Kalderaları gözlemleyen Mateo Maximoff'un ardından, 1971'de J. P. Liegeois sonra 1983'te F. de Vaux de Foletier bunları

"genellikle" ölümden sonra üçüncü, dokuzuncu ve kırkıncı gün düzenlenen törensel yemekler olduğunu belirtirler. Yaşamöyküsel göndermelerin ve saptamaların eksikliği ve karmaşıklığı bunların "bütün Çingenelerde, Manuşlarda gözlemlenebilen" ritler olduğu tezini doğrular görünür: bu birçok Çingene araştırmacısının benimsediği bir düşüncedir (*Les Tsiganes*, s.150, ve *Le Monde des Tsiganes*, s.112-113). R. Lee, 1979'da bir Hint dergisinde, Kalderaş Çingenelerinde yaşayan, İngilizce'ye "Romana table" olarak çevrilen, *Pomanaki Sinia* geleneğini anlatır. *Sinyia*, Arapça bir sözcüktür, Mağrib ülkelerinde tepsinin karşılığıdır (Türkçe'de sini olarak geçer, ç.n.), ama en önemlisi *pomana* -"bağış"- müzikolog (Brailoie'in Rumen köylüleri arasında incelediği çok karmaşık cenaze törenlerinden gelir. Bu Rumen geleneğinin birçok istisnaî uygulaması -Suya bırakılan mumlu küçük kayık, yoksul yaşlı kadınların seçimi, su bağışı gibi- benzersiz olmakla birlikte, bazı Türk-Eflâk Çingene kesimlerinde yaygın olduğu kesin bir biçimde saptanabilirken, altmış yıldan daha uzun bir süreden beri hep, bütün Çingenelere özgü ölü törenleri olarak gösterilmişlerdir.

Genellikle görkemli hattâ çok lüks olan mezarlar, bu son istirahatgâhda sabitlenen ruhun ölüm sonrası yaşamına olan inancı pekiştirir: bu yaldızlı, süslü son mekândaki yazılı mektuplar ve yakarmalar, fotoğraflar, birçok ailenin yegâne belgeliğini oluşturur. Mezarların biçimleri ilginçtir, çünkü başka bölgelerden, başka zaman diliminden gelirler: şimdi artık bu biçimlerin tamamen yokolduğu Fransa'nın güneydoğu kırsal kesiminden ve 19. yüzyıldan alınıp, bu biçemin egzotik sanıldığı 20. yüzyıl sonu Savoie'sına nakledilmiştir. Çoğu gerçekten birer ev gibidir.

VIII. Kutsal Ziyaretler

Göçebelerin ve yerleşik düzene geçmiş eski göçebelerin benimsedikleri başlıca kültler "pentecôtisme" dışında- ortak bilinçaltının incelenmesi ile ancak genel olarak yorumlanabilir, çünkü gerçekte, dinler, inanç, sözel açıklamalar ve davranışlar, süregelen bölgesel kültüre göre, aynı zamanda da bir aileden, bir bireyden ötekine değişir. Siyah Meryem her şeyden önce olumlu bir özdeşleşme olanağı sağlar, bu, siyahın kutsal düşündeşliğinde (coincidence) bütün olumsuz, aşağılayıcı içeriğini yitirdiği bir aynadır. Meksika'nın koruyucusu olan ve bu ülkenin çoğu yerli azınlıklarınca kutlu sayılan Guadalup, Meryem'i, Mexico Çingene evlerindeki sunaklara doğulu ermişlerle birlikte yerleştirir. Bölgesel kültlerin nesnesi olan bu Meryemler'in bulunduğu her yerde, Çingeneler ve yerleşikleşenler bu kutsal kişiliğin sadık inananları olmuşlardır: Macarine "Mağripli prenses", Sevilla'nın koruyucusudur, Saragosa'daki Notre-Dame-du-Pilier, Pilar olarak birçok İspanyol kıza adını verir, Polonya'daki Czestochowa ikonu, ya da Granada'daki Grenua bunların arasındadır.

Amargua, Acıların Meryemi, aynı adı taşıyan şehirde yaşayan, ama Saintes Maries - de-la-Mer'de hac yerini bile bilmeyen Çingeneler tarafından da kutsal sayılır.

1920'lerde, Granada'da bir Çingene kadın Sara adını taşıyorsa da bu adın kökenini bilmez. *Sara* - Fenike dilinde Kadın (Dame)- Notre-Dame'ın, yani Meryem Ana'nın antik dönemlerdeki karşılığıdır. Saintes-Maries-de-la Mer Kilisesi mahzenindeki Provence'lı iki bakirenin Siyah hizmetçisi Sara'nın kültüne 19. yüzyıldan önce pek rastlanmaz. Son yıllar-

da dine dönme çabaları ve turizmin katkısıyla suya batırma (immersion) ayininde, kilisenin ermiş saymadığı Sara'nın yerini "gerçek" ermişler almaktadır.

Provence kökenli bu geleneğin incelenmesi bizi Antik Akdeniz dinlerinin törenlerine, büyük Tarım ve Bereket tanrıçalarının tapınımlarında yaygın uygulaması olan heykellerin suya batırılmasına götürür. *Roma* dergisi iki resim yayınlar: bunlardan biri "Romanların tanrıçası Saintes-Maries-de-la-Mer kutağındaki Ermiş Sarah", ötekisi ise "Hindistan'da Pencap'taki Patiala tapınağındaki" tanrıça Kali'dir, dergi bunlarla birlikte şu yorumu ekler: "ikisinin benzerliğine dikkat edin", "benzerlik" öylesine ileri götürülür ki Sara değişime uğrar, bir kaç yıl sonra aynı dergide aynı yazar tarafından Sati'nin (Siva'nın karısı) "tecessümü" olarak gösterilir. Böyle bir yaklaşım, İspanya'dakileri bir yana, Fransa'da bilinen 1200 dolayındaki siyah ermiş bakire'nin varlığını yok saymak anlamına gelir. Bu aşamada, kilisenin hemen hemen kendi içinde erittiği halk geleneklerinin yapısını oluşturan eski Hint-Avrupa dinleriyle karşılaşmaktayız. Mayıs ayı sonunda Saintes-Marieş'ye yapılan hac ziyaretinin Antik takvimdeki tarihi Marie ayına denk düşer, bu bizi daha önceki tarihlerdeki Yunan-Roma kökenli Tanrıça Maria'ya ve Hindistan'ın güneyindeki Tamil köylerinde tanınan Marianna'ya dek götürür.

Macarların -ülkedeki Çingenelerle birlikte- Bakire Meryem'in Doğuşu'nu, Fransa'nın güneyinde, Isle-sur-la-Sorgue, Font-Romen ya da Gignac'ta olduğu gibi, 8 Eylül'de kutlaması şaşırtıcı olmasa gerek. Aynı tarihte Gignac'ta, uzun süredir bölgede yerleşik olarak yaşayan Çingene ve Languedoc halklarının da katıldığı kutsal bir gece ziyareti yapılmıştır.

1980 yılından bu yana artık Czestochowa âyin yerinin, Kalderaş Adam Kirpats'ın Winstedt'e 1912'de Liverpool'da söylediği gibi bir 'Romen katolik tapınağı" olduğunu herkes bilmektedir. Çadırlarda Meryem'in ikonları asılıdır. Bir çocuğu iyileştirmesi umuduyla Liverpool'dan Polonya'ya yapılan yolculuk onun ne kadar kudretli olduğunu doğrular. Aynı Çingeneler Ortodokslar gibi haç çıkarırlar ve İspanya'daki gibi Katolik vaftizle birlikte saç kesiminin olmayışını yadırgamaktadırlar: bu Müslüman halk kültürünün izidir. Zaman ve uzam içinde ortak yönelimlerin yorumu daha çok, bulguları, genellikle bitmiş, tamamlanmış bir geçmişe ait olan bir Avrupa etno-arkeolojisi ile bağlantılıdır.

Çingenelerin Saintes-Maries-de-la-Mer hac ziyaretine katılma sürecinde, kilise ve turizmin yanısıra Provence ve Languedoc'un yerel halklarının da etkisi vardır, ve onlar için her yıl yapılan geleneksel iki hac ziyareti de -24 Mayıs ve 22 Ekim- artık kaybolmuş bir geleneğin kalıntılarıdır. Günümüz balıkçıları ve köylüler arasında, bolluk, bereket için yapılan tapının bütün anlamını yitirmiştir. Aynı olgu Sırbistan'da Kosova bölgesinde Gracanica manastırında gözlenir, "Sırp Ortodoks halkının" eskiden yaptığı bir hac ziyareti, 1945'ten sonra çeşitli uyruklardan -Sırp, Arnavut, Türk, Çıgan- ya da dinlerden olan -Müslüman, Hıristiyan- Çingene topluluklarınca yeniden başlatılır.

Çingenelerin kültürel kimliği burada daha önce açıklanan sürgün yasalarına göre oluşur ve tanımlanmaktadır. Ayrı Ritleri ve kaynakları birbirinden uzak ayrı ülkelerde, ya da belirli bir yerde öteki toplumlarca terkedilmiş geleneksel sistemlerde bulunmaktayız: Örneğin Sırbistan'daki Gracanica manastırında ve Saintes-Maries-de-la-Mer'de olduğu gibi.

IX. Giysiler

Bütün zamanlar boyunca, Çingenelerin çoğunluğu kendilerini komşu halklardan ayırdedici özelliği olmayan, genellikle yoksul giysiler giymişlerdir. Kendi giysilerini diken köylülerden farklı olarak, göçebeler ve yerleşik olanları ne bir kumaş dokumuşlar ne de dikmişlerdir, sağdan soldan toplanan eşyalar kullanırlar: bunun sonucu olarak giyimde zamana ve yöreye ilişkin biçimlerin bir karışımı çıkar ortaya, bunların arasında zengin sınıfa özgü giysiler, hattâ askerî üniformalar göze çarpar. Yine bu bağlamda, aynı 'değişmeyen' (constante) öge belirir, bu önemlidir, çünkü bedenin görünümünü belirtir: giyimdeki kuraldışılık cinsiyetleri ve yaşları anlaşılmaz hâle getirir- kadınlar uzun elbiselerinin üstüne erkek ceketi giyerler, çocuklar yetişkin giysileri kullanırlar.

"Küçük uğraşlar" genellikle "namusluca dilenmeye" yaramıştır. Bu dilenme turlarında, çocukların bakımını üstlenen kadınların giydiği paçavralar kendilerini acındırmaya yarar. Toplanan giysiler satılır, bazıları giyilmek üzere seçilir ve ancak parça parça olunca atılır. Şimdi ise bu sadakalar ya da yardımlar, sosyal yardım kurumlarından gelmektedir.

Bugün, Çingeneler, "elden düşme" ya da indirimli giysilerle giyinebilmektedirler. Nitekim çoğu kentlerde çok yakınında yaşadıkları halk kesimlerinden ayırdedilemezler, küçük kızlar için yeni ve son moda pantolonlar, şık erkek giysileri kolayca elde edilebilir. Fransa'da 1. Dünya Savaşı'ndan önce göçebelere verilen antropometrik karnelerdeki fotoğrafların çarpıcılığı genellikle birbirine karışan iki imgeyi ortaya çıkarır: yaş belirlemesi, yırtık, dökük giysilerin aşırı sefilliğinin yanısıra, yakalar, bı-

yıklar ve kravatlar eski Bohemya dünyasından çok Belle Epoque tarzını anımsatır. İberya'lı Çingenelerin giysileri J. C. de Luna'nın kitabındaki fotoğraflar (*Gitanos de la Betica*) ya da Rouissillon'un gösterdiği gibi İspanya'nın değişik bölgelerinin giysileridir. Yapılan ilk araştırmalardan bu yana, bu saptamanın Avrupa ya da Orta Doğu ülkelerinde de geçerli olduğu görülür.

Mısırlıların taşıdığı, F. de Vaux de Foletier'nin çok sık sözünü ettiği ve özel bir türban olarak betimlediği giyim eşyası (berne) aslında Batı Avrupa'da da iyi bilinen bir giysidir: bu kolsuz, etek boyundan kısa, önü tamamen açılabilen bir tür "pardösüdür". 16. yüzyılda Endülüs'ün Mağribli kadınları içdonuyla bu giysiden başka bir şey giymezlerdi, o da kalın yünlü ve çizgili bir kumaştandı ve adı bu özelliklerinden dolayı ona uyuyordu (Bernio). Rabelais bu uzun kolsuz yeleği *Gargantua*'da kadınların yaz elbisesi olarak anlatır. Modanın getirdiği değişikliklerle bu yelek Fransa'da bir yüzyıl boyunca kadın giysisi olarak kullanılmıştı.

Aynı giysi tarihçesi, S. Münster'in anlattığı *Zingherilerin* görkemli, yuvarlak ortası delik yastığı (bourrelet) gibi Mısırlıların ve Bohemyalıların giydiği bütün eski giysi parçalarını belirlemede yardımcı olacaktır. Jouvenel des Ursins'in, günlüğünde yazdığına göre Bourrelet, aslında, 1417'de moda olan bir başlıktır: o kadar büyüktür ki, kraliçe, kadınların geçebilmeleri için Vincennes şatosundaki kapıları büyütmek zorunda kalmıştır. Kökü Doğu'ya bağlanan türbanlar yüzyıl boyunca kullanımda kalmıştır, Parmes'in 1530'da Roma'da yaptığı, uzun bir süre bir "Türk kölesi" sanılan, ve aslında zamanın modasını gösteren kadın portresi de bunu açıklar.

Çingene araştırmacılarının kitaplarında yeralan desenler ve resimler, basındaki fotoğraflar ve genellikle az ışıkta çekilmiş olanları, değişimlere rağmen, yüzyıl boyunca hep aynı imgeyi sunarlar: bu siyah, pasaklı ve mutlu "vahşinin", ya da Doğu egzotizminin imgesidir -bu aynı mitin iki değişkenidir yalnızca. Egzotizm sürekli olarak yenilenir, 15. yüzyılda Türk modasıyla, bugün "Yugoslavya'dan Esma'nın" ya da pentecotiste bir falcının karısı "Seur Gratain'in" giydiği, lame elbiseler ya da Hint sarileri ile ortaya çıkar.

X. Beslenme

Çingeneler yiyeceklerini genellikle dilenerek elde etmişlerdir ve yine bunların nitelikleri de bölgesel kültür bağlamı dışında açıklanamazlar. Etnolojide, beslenmeyle ilgili özellikler genellikle çok eski ve unutulmuş dinsel yasaklara bağlıdır. Örneğin, tavşan eti yemek isteyen Danimarkalılar, bunun için Almanya'ya gitmek zorundadırlar, bunun nedeni belki de Kelt dininin getirdiği çok eski bir yasaklamadan kaynaklanmaktadır. Başka bir Çingene topluluğunda ise çeşitliliğin en büyüğü gözlemlenir. Fransa'nın güneyindeki birkaç yüz Çingenin yarıyerleşik düzende yaşadığı bir yörede eski Rumenlerin rituel yiyeceği olan, dişi domuzun döl yatağını yalnızca üç kız kardeş C., yiyebilirler. Günümüzde, dinsel yasaklamalar, Müslümanları ve Yahudileri kendi dinlerinden olanların işlettiği kasap dükkânlarından alış-veriş yapmaya zorlar: hayvan din törelerine uygun kesilmeli, eti kurallara göre hazırlanmalıdır. Bazı Çingenelerde ve Manuşlarda yemeğin hazırlanmasına ilişkin yegâne yasaklar kadının âdet görmesiyle bağlantılıdır.

Eski seyyahların belirttiği gibi, acaba Çingenelerin gittikleri bütün ülkelerde her çeşit alkol ve eti yiyip-içtikleri söylenebilir mi? Doğrusu, bütün yoksullar gibi, buldukları her şeyle beslenmişler, bolca bulduklarında ise alem yapmışlardır.

Manuşların *niglo* dedikleri, seçkin yemekleri olan kirpi, çoğunlukla köpeklerle avlanır, büyük bir olasılıkla, doğulu bir tazı ırkı olan *barzoi* adı burdan kaynaklanır, çünkü bazı Romanlar kirpiye bu adı takmışlardır. Hâlâ Çingenelerin tipik yemeği olarak yapılmaktadır, öte yandan Katalonyalı Çingeneler, bu tür "barbarca" alışkanlıkların varolmasına şaşırmakta ve bütün Çingenelerin tipik yemeğinin *encudella* olduğunu ileri sürmektedirler, bu Barcelona yöresinin eski bir yemeği olan, tavuk güvecidir. Hiçbir Çingene araştırmacısı Avrupa'nın ve Fransa'nın birçok köyünde, örneğin bugün hâlâ köpeklerle avlanılan, Korsika Allier'de, kirpi yenildiğinden sözetmez. Öte yandan Batı ülkelerindeki çoğu Çingenenin, ki bunların çoğunluğunu yirmi yaşından küçükler oluşturur, artık fast-food çağında yaşadıkları gözönüne alınırsa, bu beslenme alışkanlıklarının çağdışı kaldığı görülür, artık annelerin yemek hazırlamasını gerektirmeyen çukulatalı pastalar, hazır sandviçler ve konserve yiyecekleri tüketirler.

XI. Müzik ve Dans

Genellikle içiçe geçmiş olan müziği, şarkıyı ve dansı birbirinden ayırmak güçtür. Farklı topluluklarda gözlemlenen müzikal koreografik ifade biçimlerindeki dağınıklık, bir döneme, bir ülkeye, bu yöreye özgü halk sanatlarıyla olan benzerlikten kaynaklanır: yalnızca zengin halk sanatı gelenekleri

olan bölgeler ve ülkeler, Çingenelere, bu sanatın bazan çok usta yorumcuları olma olanağı verirler.

Yalnızca bir tek ustalıklı sözlü müzik (vocale) geleneği olan İngiltere'de Çingenelerin özel yetenekleri olduğu pek görülmez. Oysa İspanya, Romanya, Yugoslavya gibi halk müziği gelenekleri olan ülkelerde, Çingeneler müzik âleti çalmaları ve şarkı söylemeleri ile ünlüdürler. Halk müziği sanatının daha çok sese dayalı olduğu Rusya'da, Çingeneler şarkılarıyla tanınırken, Istanbul'daki Çingene kadınları turistlerin önünde göbek havası çalarlar. Benzer çeşitlilik müzik âletlerinde de görülür: Manuşlar Germen folklorundan kemanı, İspanyol Çingeneleri Arap kökenli İspanyol gitarı, Romanya Çingeneleri bir Türk üflemelisi -maia- alırlar. Müzik, "pentecôtiste" Çingenelerin toplantılarında verilen vaazlar gibi akla değil "kalbe seslenir": aynı ortak psikoloji, bir ülkeden, bir bölgeden ötekine farklılaşan sanatsal biçimler bütünlüğünü gizleyen aynı süsleme, bezeme biçimine götürür. Bu kısmen de olsa, genellikle onların Hint kökeninin kanıtı olarak gösterilen, Çingene sanatlarının özgün olduğu savını açıklar -bu sav Çingene araştırmacıları tarafından savunulmakla birlikte tüm müzikologlarca terkedilmiştir. Macaristan Çingenelerini araştıran A. Hajdu "farklı Çingene topluluklarının ortak bir müzik dili" olmadığını ileri sürmektedir. Önce Arap sonra da Türk yayılmacılar -7. yüzyıldan 20. yüzyıla ve Hindistan'dan İspanya'ya dek- Macaristan'da da birçok iz bırakmışlardır. Balint Sarosi'ye göre, en azından doğu etkisiyle Macaristan'ın müzikal folklorunu zenginleştirmiş olan Çingeneler aslında bu geleneği dış etkilere açmışlardır. Hintli müzik anlayışları, Arapların aracılığıyla Çingenelerden çok önce 9. yüzyıldan itibaren Endülüs'e gel-

miştir. *Puellae gaditanae*'lerin sanatı Romalılar döneminde de ilgi görmüş, Martial ve Juvenal tarafından yorumlanmıştır.

Çingenelerin uyarlama ve yorum duygusu, kültürel süreklilik ya da yaratının dışında başka varsayımları akla getirir, nitekim bütün Avrupa'da köylüler ya da soylular onlara eğlendirici rolünü yüklemişlerdir. Romantizm İspanya'nın güneyindeki *aficionodos*'ları, birçok *coplayı*, içine *cale* dilinden sözcükler ekleyerek, "Çingeneleştirmeye" yöneltir, *coplas* bugün Endülüs ve Çingene *'cantaores*'lerin repertuarlarında yeralmaktadır. Araştırmaların vardığı bugünkü noktada, müzikal yaratıya olan yatkınlıkları, Çingenelerin ortak psikolojisine aykırı gözükür. Örneğin Granada Çingenelerinin bestelediği yavan *coplalar* (1974'te Juan Sanchez Ocana'nın derlediği *Saefas al Cristo del Consuelo Gisto de los Gitanos*) flamenko repertuarındaki Japon haikusuna benzer *copla* şarkılarından çok farklıdır.

Bazı müzisyenler -Liszt gibi- Macar halk ezgilerinin Çingene kökenli olduğu düşüncesinde ısrarla dururlar, hattâ kendileri, zavallı *csardas* -köy hanları- müzisyenlerinkinden daha otantik Çingene müzikleri bestelemişlerdir. 1931'de B. Bartok'un tamamladığı başyapıta rağmen (*Hungarian folk music*) Balint Sarosi, Liszt'in -1859'da yayımlanan (Des Bohemiens et Leur Musique en Hongrie)- yanlış savının bir yüzyıl sonra bile Macaristan'da ve dış ülkelerde hâlâ etkisini sürdürdüğünü vurgular (*a.g.e.*). Müzikolog Zoltan Kadaly ve daha sonra L. Vargyas, Macar halk müziğini, radyoların "Macar halk ezgileri" ya da "Çıgan melodileri" olarak sunduğu "Çıgan" müziğine ve şarkılarına indirgeyen bu romantik düşünceyi çürütmüşlerdir (*Folk Music of Hungary*, s.5-9).

Michel del Castillo'nun düşündüğü gibi Çingeneler kuşkusuz bir Çingene sanatı olarak görülen *Farruca*'nın da yaratıcısı değillerdir. Bütün İspanya'da, bu sözcük köylü, Galiçyalı anlamındadır, çünkü Galiçya'dan birçok göçmen gelmiştir, Çingene evlilik şarkısının kökenine dek uzanır, *alborea* aslında bir Galiçya ilâhisinden başka bir şey değildir. Öteki kültürel etkileşimler -Arap, Lâtin Amerika- on iki yıl öncesine kadar Granada'da kabul gören türlerin devamlılığını anlamamıza yardımcı olur: *Cachucha*, birleşecek olan iki ailenin anası tarafından söylenir, sonra mendildeki üç lekeyi dile getiren *albores* söylenir ve son olarak genç kızlar düğünün bitimine imâlı bir gönderme olarak, *mosca* dansını yaparlar.

Repertuarlardaki konformizm ya da anakronizm araya giren mesafelerle daha karmaşıklaşır: dünyanın başka yörelerinde ve Fransa'nın güneyinde Manitas de Plata tarafından yorumlanan Endülüs ezgileri Endülüs'te çalınmaz, eski Rus, Türk-Boşnak ya da Macar folkloruna Paris'te ya da Finlandiya'da rastlanır, Marsilya gecekondularından birinde dünyaya gelen dansçı *Chunga*, Fransa'da İspanyol kökenli sanatıyla ünlenmiştir, kendisinin belirttiğine göre takma adı "Sanskrit kökenli dil" *calo*'dan gelir: aslında bu ad Meksika'da çok yaygın olan bir argo terimden gelmektedir. Günümüzde, Çingeneler, Çıganlar, Lâtin Amerika'dan gelen repertuarları ve müzik âletlerini benimsemektedirler, böylece bilmeden flamenkonun eski köklerini yeniden keşfederler.

Yaklaşık on yıldan beri yaygınlaşan "pantecôtist" biçimde kuralları içinde, kadınların koro şarkıları, Meksika televizyonunda sıradan bir gösterim olurken, Avrupa'da bir yenilik olarak gözükebil-

mektedir. Angaje sanat, Batı kalıplarını izler, zamanın düşüncesine uygun olabilmek için kavgadan sözetmeleri gerekir, nitekim Mario Maya'nın dış ülkelerdeki dansları, doğduğu şehirde gösterime çıktığı zaman bambaşka bir kimliğe bürünür, aynı şey, Finlandiya'da Lorca'nın şiirlerinden esinlenen "Los Flamencos" üçlüsü için de geçerlidir. Göçebeler önceleri Rus Çingeneleri toplulukları ile, Avrupa'da bir Roman "Çingene" kültürü yaratmak amacıyla, pedagojik bir araç olarak görülen, tiyatro gösterimleri yapmaya zorlanmışlardır. Ama şimdi yavaş yavaş yükselen cılız sesler, bu onaylı halk eğlendiricisi rolünü reddetmektedirler: sanki sahne üzerinde takdim edilirken "işte Çingene gitarcı" denildiği gibi "işte Yahudi gitarcı" denilebilirmiş gibi?

XII. Meseller

19. yüzyıldan bu yana, Sebillot okulunun halkbilimcileri masalların, herhangi bir kültürel özerkliği simgeleyen ögeler olmadığını bilmektedirler. Masalların yayılımı bütün Avrupa halklarını kapsar. Çingene araştırmacıları ise bir de masalların düşsel katkısından -örneğin Wilislochi Çingene şarkılarını kendisi besteler- ya da bilgi aktarıcılığından sözederler-, bu bilgiler, örneğin *aşiret reisi, Zanko*'nun anlattığı -sözde- "Kalderoş Çingenelerinin efsaneleri ve gelenekleridir". Uzun süre bütün Çingene araştırmacıları, bu varsayımda, sözcüğün etnolojik anlamında, Çingenelerin ortak mitini görmüşlerdir. "Yamyam bebek" gibi temalar, birtakım dış etkileşimlerle birlikte, ortak ruh durumunun ifade biçimleridir, süt emme çağındaki çocukların diğer kardeşlerin rekabetiyle güçlenen, büyük oral doyumsuzluklarından kaynaklanır (Georges Deveu-

rense, *Essais d'Ethopsychiatrie Generale*, s.157). Bu temaya sayısız birçok kültürde de rastlanır, aynı biçimde, mezarlıklardan kaçan yaşayan-ölüler Çingene masallarında ve inanışlarında görülür ve parapsikologların gözlemlerinde de sıkça sözü edilir. Bunların yanısıra annesinin memesini ısıran vahşi bebek gibi temalar Manuşlar tarafından nakledilir. Macarlar arasındaki çok eski inanışlar, ağzında dişlerle doğma ve annenin göğsünü ısırma gibi özelliklerin Şamanlara özgü olduğunu kabul eder.

Hayvanlaştırılan vahşî, yarı hayvan-yarı insan, ortak tasvirlerin bir parçası olan Çingene imgeleridir. Örneğin, "Jean de l'Ours" (Ayı Jean) masalına Sırbistan'ın çivici göçebelerinde de rastlanır (Jean-Paul Clebert, *Les Tsiganes*, s.141). Merimée'nin *Loki* adlı öyküsü, bu masalın Litvanya versiyonudur. Aynı öykü Grimm kardeşlerin derledikleri metinler arasında *Ayı Postlu Adam (L'homme à la Peau d'Durs)* başlığıyla bulunur. Bu masalın sayısız çeşitlemelerine Pireneler'de ve günümüzde Lâtin Amerika'da bile rastlanır.

XIII. Antisosyal Davranışlar

"Hırsızlığa" ilişkin gerçek dışı düşünceler özellikle son yirmi yıldır, genellikle çok renkli, ilginç bir çok masalı, "öykünce"yi (fable) doğurmuştur. Bazılarına göre, haneye tecavüz, gece hırsızlığı, cinayet Çingenelerde yasak olan eylemlerdir. Bu konuda, çok azı istatistiklerde kayıtlı, toplumların ve hukuksal statülerin farklılığı ve karmaşıklığı yüzünden çok zor kanıtlanabilen birçok anlatı vardır. Oysa, belirsiz bir toplumsal konuma gösterilen tepki, çoğu kez saldırganlık, topluluğun değerlerini üstün görme, komşu topluma karşı bir öfkedir. Suçluluk

konusunda yapılmış yalnızca çok sınırlı birkaç istatistiki inceleme bulunmaktadır -New York, Bükreşama bu ulusal ya da uluslararası düzeyde değildir. Fransa üzerinde yapmış olduğumuz araştırma, 1967 ve 1968 yılları için, kırsal kesime ve nüfusu 50.000'den fazla olan kentlere ilişkin verilerin tümünü biraraya toplar. İncelenen rakamlar gözönüne alındığında, bu araştırma, belli bir yanılma payına rağmen, bize istatistiklerin karşılaştırmalı bir incelemesini yapma olanağı sağlamıştır.

Fransa'da yalnızca göçebelerin "konaklama" kurallarını çiğnemeleri, en yüksek oranı oluşturmaktan öte, bu topluluğa özgü eylemdir, sonuç olarak bir karşılaştırma yapılması olanaksızdır. Buna ek olarak mallara verilen zarar, toplumun bütününde işlenen bu türden suçların beş katı, kişilere karşı işlenen yasa dışı suçlarsa otuz katıdır. 1963-1978 arasında basında çıkan suçluluk ve suç işleme oranlarının incelenmesi suç türlerinin belirgin özellikler içermediğini gösteriyor: hırsızlık, çok çeşitli dolandırma yöntemleri, yağmalama, gasp, silâhlı saldırılar, eylemler, başta nakit para olmak üzere, 1964'ten önce mücevher ve bu tarihten sonra da mobilya elde etmeye yöneliktir. Metal eşya hırsızlıkları, çapulculuğun kent kesimindeki uzantılarıdır. Ancak 1970 yılında ortaya çıkarılabilen, olmayan çocukların bildirimi ve kimlik tahrifi ile aile yardımlarında yapılan ilginç yolsuzluklar, modern bürokratik kent toplumunun kaynaklarını kullanan bir yenileşme anlayışının olduğunu gösterir.

Amerika Birleşik Devletleri'nde federal örgütlenmenin bu tür girişimleri kolaylaştırdığı görülür. Fransa'da olduğu gibi burda da erkeklerin toplumsal ideali ücretsiz konut ve kızlarınki ise aile yardımlarıyla yaşayabilmektir. Çocuklar değişik yol-

suzlukların ve hırsızlıkların dolaylı ilk kurbanlarıdır: genellikle kimliklerini, adreslerini, gerçek aile durumlarını gizlemeye alışkındırlar, doğuştan dilenciliğe itilirler, daha da kötüsü kadınlar tarafından hırsızlıkta kullanılırlar. İşlenen suçların niteliği, aynı dönemlerde Fransa'da belirlenenlerden farklı değildir. Özgünlük yalnızca tarzda -suçun işlenişinde- ve suçu işleyenlerde saptanır. Bu arada, kadınların çocuklu ya da çocuksuz, toplu halde yaptıkları hırsızlık, dolandırıcılık suçlarının sayısının altını çizmek gerekir: Batı'da bugün varolan hırsızlıklara özgü bir olaydır bu, ama tarzları ve eylem biçimleri Ortaçağ'a özgüdür, yine çağımız terörizminin tarihinde iyi bilinen örgütlerde olduğu gibi erkek, kadın karışık üyelerden oluşan çetelerin varolduğu da bilinmektedir (J. Servier, *Le Terrorisme*, s.104-105). Sözkonusu bu gruplarda kadınlar bekâr ya da evli, fakat çocuksuzdurlar. Basında, başka ölçütler olmadığı için, Çingeneler konaklama kamplarında, gecekondularda, iyi bilinen bazı semtlerde yaşayan insanlar, rengârenk, yırtık-pırtık elbiseler giyen kadınlar olarak tanımlanacaktır. Böylece gazeteciler anominin dışavurumlarını Melton'un uygunluk (conformité), yenilenme, ritualizm, terkedilme, içe kapanma (isolement) ve başkaldırı olarak bölümlediği gibi (*Social Structure and Anomie, s. 672-682)* ele alırlar. Yasadışı davranışların tarzı, yapılış biçimi, 1427'den bu yana eylemde bir kültürel devamlılığı, değişmezliği açığa vurur. 1427'de "Paris'li burjuva" bu kadınları betimlerken "sihirli bir sanatın... İblisin yardımıyla ya da büyük bir maharetle, insanların keselerini boşaltırlar" der. Bütün bu geçmişe safça bağlılık bizim beklentilerimizle bağıntılıdır, her an, onlardan kaynaklanabilecek bir güvensizlik, hırsızlık, dolandırıcılık beklentisi

içinde, bütün bu düşün parçaları olan büyülü gizleri, hastalıkların sağaltımı, mutluluğu, aşkı ve kaderciliği kabullenmeye hazırızdır.

Basında ele alınan değişik olaylarda yeni soyadlarının (patronyme) ortaya çıktığını gösterir: 1964'te adlar çoğunlukla Fransız, İspanyol ya da Germen kökenlidir, 1967'de -1977'ye dek- yerlerini Yugoslav ya da Polonya kökenli isimlere bırakırlar, bunlar Doğu'dan gelen Batı uygarlığının çektiği ya da çeşitli devletlerce Batıya itilen yeni bir kesimi oluşturur. Sürekli olarak yeni baştan başlayan film, 15. yüzyılın başında 19. yüzyılda olduğu gibi, 20. yüzyılda da yeniden dönmeye başlar, baştaki şaşkınlık ve ilgi çabucak dışlamaya, ardından sürgüne dönüşür:

"Bir kılavuz rahip (...) piskoposun emriyle inanmış bütün bu erkek ve kadınları afaroz edip onlara gitmelerini söyledi ve onlar gittiler (...) ve Pontaise'a doğru yola koyuldular" (*Bir Parisli'nin Günlüğü*, s.202).

"Yabancı göçebeler Fransa'ya girmeye çalışırken jandarmalar (...) Fransız topraklarına göçebe arabalarının girmesine engel oldular. Arabalar geri dönünce bu kez öbür taraftan Belçika jandarması izin vermedi" (*Le Journal du Matin*, 4 Şubat 1907).

"C. Szy... birkaç ay içinde, Amsterdam'a ve daha sonra, Polonyalı göçebe kadınlarla bir "yaşlı insanlar çetesi" kurduğu Fransa'ya varmadan önce, sırasıyla Polonya'dan, Yugoslavya'dan, İtalya'dan ve Belçika'dan sürülür" (*Le Bien Public*, Dijon, 12 Kasım 1977).

Batı ülkeleri hükümetleri her türlü yasal yaptırımdan korunan yetişkinlerin kullandığı küçük Yugoslav çocukların yaptıkları hırsızlıklar karşısında ne tür bir çözüm bulacaklarını bilememektedirler.

Bir yandan bu toplulukların en istikrarlı bireyleri, kültürlerini koruyarak uyum sağlarken, toplumlarımızın en zayıf, kırılgan üyeleri ise düşleyebildikleri oranda onları taklit etmeye çalışırlar: göçebe arabaları, seyyahlık toplum karşıtı davranışlara dek uzar. Sürekli yinelenen bu devingenlik, dışlanma ve karşıtlık, geçmişin topluma uyum sağlama çabası içinde olanları ketleyen bir imgesidir: bunu Çingeneler "bizi ayaklarımızdan çekiyorlar" gibi ilginç bir deyişle ifade ederler, bu ifade biçimi bazı halk söylencelerinde yaşayanları öteki dünyaya sürüklemeye çalışan uğursuz, lânetli ölüleri çağrıştırır.

DOKUZUNCU BÖLÜM
ENTEGRASYON YA DA ÖZERKLİK

Uluslararası örgütler kurulmasını yüreklendiren dış telkinler -1967-1968 dönemine dek- bir yüzyıl boyunca Çingene topluluklarında etkili olamamışlardır. Daha önce de gördüğümüz gibi, bu tür girişimler temelini Batılı modellerden alan iki tür kurumlaşma biçimi üzerinde yoğunlaşır: bunlardan biri 'ethnie', yani budun, öteki ise halk örgütlenmesidir. Birincisi Avrupa'daki bölgeciliğin güncel konumu içinde yeralır: egemen ideolojinin bu tür bir bilinçlenmeyi yasaklayan etnolojik yöntemleri zorla benimsettiğini görmüştük. İkinci görüş ise Afrika'nın kuzeyinde, güneyinde, Somali'de ve son yıllarda Hindistan'ın kuzeyinde ve güneyindeki "anavatan" toprakları üzerinde hak iddia etmeye dek varır. Gerçekte, bu halk ve vaadedilen toprak düşüncesi, kutsal kitap modeliyle bastırılmıştır: ancak 1950-1960 yıllarından sonra, Çingene topluluklarındaki pentecotiste hareketin incelenmesi, bu düşüncenin gelişiminin izlenmesine yardımcı olur yalnızca.

I. Aydınlar

1965'ten beri merkezi Paris'te bulunan, önceleri Çingene adını taşıyan CIR, Uluslararası Roman Komitesi, 71 örgütü ve 21 devleti biraraya getirir. Çoğunluğunu bir aydınlar grubu oluşturur. Doğu ülkeleri üyeleri olan bir çoğunun Rom aydını kimli-

ği, yalnızca soyadlarına (patronyme) ya da geçici önadlara indirgenir ve seçkin Batı yazımını çözmek için gerekli üst düzeyde bir dilin kullanımıyla belirlenir. Bu komite, sonuncusu 1979'da Paris'te yapılan üç uluslararası kongre düzenlemiştir. 1978'deki Cenevre Kongresi'nden önce, Sovyetler Birliği'nin rolü, 1974'te Şandigar'da *Roma* dergisinin "ilk" sayısı ve *Multi Lingual Romani Dictionary*'nin yayınlanmasıyla açık bir biçimde ortaya çıkar. Bu ikinci çalışmanın önsözü, adını eski periodik Rumen Çingene yayınından olan O glaso Romano'da "Roman halkının sesi" sütununda yazan, CIR'in Fransız başkanı Vanko Roda ve bir Fransız dilbilimci J. Kochanowski tarafından kaleme alınır. Kapağında Hint samsara dairesi bulunan, 1978'de Cenevre II. Roman Kongresi'ne sunulan -Romani, Hint, İngilizce, Fransızca, Rusça- bu sözlük değişik dilbilimcilerin danışmanlığında oluşturulur, bunlardan Sanskritçe uzmanı olan bir Sovyet yetke, *Romanların* köklerinin kuzey Hindistan'ın merkezine bağlanması konusunda şunu belirtir: "Dil sorununun anahtarıdır." Bu önermeler, Yugoslavya'da Üsküp parlementosu milletvekili olan M. Abdi Faik tarafından yeniden ele alınır: Romani "Pencap'ta yaşayan Hint halklarının dilidir." Romanlar burdan gelirler (*Roma*, sayı 1, s.48). Çingene -Hindistan- Sovyetler Birliği - üçgeni *India and Russia* kitabının, 1983'te *Roma* yayınlarından çıkmasıyla doğrulanır. Oysa Rusya ve Hindistan arasında kültürel, dilsel benzerlikler bile her şeyden önce ortak bir Hint-Avrupa temeli mantığı içinde yeralır, Çingeneler de Avrupa'da yabancı olarak tanıtılır. Anlamsız bir biçimde, Çingeneler, sömürgeleştirilmiş halklarla bir tutmaya çalışılır, oysa onlar "başkalarının topraklarında yaşamaya mahkûm edilmişlerdir" (R. Goy,

s.243). Böylece onlar da, Üçüncü Dünya halkları gibi, ideolojilerin ve kilisenin "mission" alanı olurlar. Katolik Cizvit örgütlerinin etkisi ve Çingene incelemeleri üzerine yazılanlarla birlikte, Fransa'nın bu anlamda önemli bir roloynadığını görürüz.

II. "(Pentecôtisme)"

Yine Fransa'da 1966'da "Çingene Protestan (evangélique) misyonu" kurulur. Amerika kıtasında - ABD, Brezilya, Arjantin- SSCB'de, Üçüncü Dünya'da, Avrupa'da yaygın Protestan kökenli "pentecôtisme" inanışı, varsıl olsun olmasın Çingeneler, Manuşlar, Çiganlar, göçebe ve yerleşikler arasında birçok yandaş bulur, öte yandan CIR, komitenin varlığından haberi olmayan ya da birçok üyesinin Çingeneliğini reddeden bu insanlara karşı duyarsız kalır.

Toplantıların, toplantı yerlerinin sayısı papazların sayısıyla birlikte çoğalır, toplantı yerlerinin "beyazlar" ve Çingeneler için ayrı olduğu bütün Batı Avrupa ülkelerinde seçkin bir kesimin oluşmasına katkıda bulunur. Pentecôte Çingene kiliselerinin öteki kıtalarda da, Kanada'da, ABD'de, Arjantin'de, Hindistan'da, temsilcilikleri vardır ve Doğu Çingeneleriyle sürekli bir ilişki içindedirler. "Pentecôtisme"i "İsa için acı çeken sessizliğin kilisesi" olarak tanıtan resmî din şekilleri (martyrologe) listesine rağmen, misyon tarafından yayınlanan derginin (*Vie et Lumière* -Yaşam ve Işık-) içeriği ve uluslararası büyük anlaşmalara katılanların gösterdiği gibi, Doğu ve Batı arasındaki karşılıklı alış-verişler ve yer değiştirmeler sürüp gitmektedir. 1973'te Cher'de yapılan uluslararası toplantıda podyumun üstüne asılan dev harita, Hindistan'ı Avrupa'ya ve Amerika kıtasına çok yoğun bir ilişkiler ağıyla bağ-

layarak, Çingene topluluklarında "pentecôtisme"'in yayılışını gösterir. "Misyonun alanı geniştir": "On milyon Hint Çingeneye" "Iraklı" "Afgan" Pakistan Çingenelerinin yanısıra, bir de "altmış milyon paryayı" da eklemek gerekir. Egzotik kabile isimleri, falcılar, kâhinler gibi çoğalmaktadır. Bunlarla beraber din eğitimi merkezlerinin ve, Madras eyaletine dek Hindistan'ın kuzeyinden güneyine, çocuk evlerinin sayısı artar: 1976'da Avrupalı bir Çingene ayda elli franka, Hindistan'daki "çocuğunun" fotoğrafını elde edebilmektedir (*Vie et Lumière*, sayı 71, 1976, s.8). Çingene misyonerler, "Manuş" "Roman" dilini konuşarak, kendilerini kolay anlaşılır biçimde ifade ederler. Gerçekteyse, dergi makalelerinin içeriği bu doğrulamayı yalanlar. Batılı entellektüellerin Çingene ya da Roman sözcüğü için yaptıkları kısıtlı tanımın tam tersine, Çingene misyonu bu sözcüğün ya da tanımının kapsamına Batılı, göçebe, yerleşik ya da yurtsuz, bütün "Dördüncü Dünyayı", Hindistan'ın -"Dokunulmazlarını" (les intouchables) - ve bütün Üçüncü Dünya toplumlarının kıyısında biten "Dördüncü Dünyaları" alır. Bu "Dördüncü Dünyalar" da (Quarts Mondes) ancak aileler halinde, mevsimlik işler arayarak, küçük mesleklerle, çöp toplayarak yaşayabilirler, sokakta ya da sefalet içindeki gecekondularda uyurlar, Batının bazı Çingeneleri gibi hırsızlıkla geçinirler.

III. Dine Dönüşün Oluşumu

"Uyanış" -Amerika'da "Revival"dan gelir- kiliselerinin cemaatleri "Hıristiyan" olduklarını ya da "vaftizli" olduklarını ileri sürmektedirler. Bu dinin, Çingene kesimlerinde hızlı gelişimini, büyücülüğün büyük önemi ve etkisi hesaba katılmaksızın anlaşı-

lamaz. Cinlenmenin kökenini oluşturan ölüler ya da ruhlar kendi biçimlerinde ya da iğrenç yaşlı kadın, çeşitli evcil hayvan görünümünde, Ortaçağ'ın Avrupasındaki büyücülüğü anımsatan belirtilerle, yeniden ortaya çıkabilirler. Dünün Avrupa ve Akdeniz kırsal kesiminde olduğu gibi, önceleri büyücüler ve nazar, "büyülü hastalığın" etkenleri olarak görülür, ama dine dönüşle birlikte, eylemleriyle yalnız insanın kendisinin sorumlu olduğu "İblis" ya da "Şeytanın" zalimliği ve işlenen günahlar yüzünden yakalanılan hastalıkların sağaltması sözkonusudur: bu anlamda "criruinogène" bir toplum kavramından uzaktayız. Pazarların saygınlığı bir ölçüde kötü ruhları kovma güçlerinden kaynaklanır.

IV. Tarihsel Zaman

Dine bağlanmalarla birlikte, Çingeneler, Manuşlar, Romlar, Judes-Christianisme'le açık bağlantılarla, tarihsel bir zaman kavramında birleşirler. Davranış biçimlerinin, tarihlerin, kökenlerin ve geleneklerin çeşitliliğinin yerini kutsal, tek, yazılı bir tarih alır, geçmişte, şimdide ve gelecekteki dünyayı kuran bir oluştur bu (genèse). Kutsal kitaplarca vaadedilen ve İncil'in seçtiği halkı yeniden canlandırır, onlar "İsa'nın halkıdır". Bugün üzerinde daha az durulan Millenium savıyla, varlık süresini Ahd-i Cedid'in son kitabında (Apocalypse) belirtilen ortak geleceğin en uç sınırlarına dek uzatırlar, "Verus Israel"le özdeşleyerek, ilk Hıristiyanların kendileri için öne sürdükleri, seçilmiş tek halk olarak Batı tarihinin en eski köklerine sahip çıkarlar. Tarihsel zaman, ortak ve bireysel gelecek kavramlarının oluşumu dine dönüşün belirtisidir.

V. Batılı Değerleri Kabullenme

Yaratıcı Tanrı düşüncesi müridlerin kurallara uymak konusundaki sorunları ve din değişiminin kısa süreli, geçici olduğunu gösteren gözlemlere rağmen oluşur. Sözlü aktarımlar üzerinde yapılan araştırmalar, dinsel tanıklıklar ve vaazlarda sözün düşünce üzerindeki etkisini izlemeye yardımcı olur: "dil daha kolaylaşıyor (...) Okuma yazma bilmeyenler (...) Kutsal kitapları çözmek istiyorlar". Merkez ya da "içerisi", Kutsal Kudüs imgesinde, seçkinleri barındırır. Uzam böylece Tanrı yasasıyla kutsallaştırılır ve her yerde aynı çileci toplumsal ülküyle ve değişik ülkelerde yürürlükteki yasaların benimsenmesiyle toplumsallaştırılır. Öncelik sırasına göre, papazlar önce imandan, daha sonra okuldan sözederler. Sözlü ifadelerde olmasa bile davranış biçimlerindeki saygı, görev ve bağış anlayışları, daha şimdiden ortak bir pay istenen haklardan üstündür: böylece ortaya karşılıklı bir alış-veriş çıkar. Ama dün, uyumu reddettikleri için dışlananlar, Batı'nın eski değerlerini benimsedikleri için yine yarının sürgünleri olma tehlikesini yaşamıyorlar mı?

SONUÇ
AYNA İMGE

Ekonomik etkenler, Çingenelere yapılan ayrımın nedeni değil, yalnızca materyalist toplumların bu ayrımda kullandıkları en etkili araçtır. Günümüzde bir topluluğun, sömürülen bir işgücü olarak kullanıldığını kanıtlamak kolaydır. Yahudiler ve Çingeneler bu sınırlamanın dışında kalırlar, ve bu özellikleriyle, benzer Batılı bir dünyanın sürekliliğine tanıklık ederler: bu tamamen ayrıkçı ve Batı'nın kutsal değerlerinin izdüşümsel olarak sığınma olanağını bulduğu bir dünyadır. Çingenelere karşı gösterilen dışlayıcı tutumların temel nedeni, onların davranışlarından ve görünümlerinden kaynaklanır: hırsızlık yaparlar, göçebedirler ve tenleri karadır, Avrupa söylenlerinde ölümü simgeleyen gerçek ya da öyle düşlenmiş özelliklere sahiptirler. Bu anlamda uygarlığımızın, "gizli uyumunu", "yapısını anlamamızı sağlayacak" anahtarlarından biridirler (J. Servier, *L'idéologie*, s.4). Göçebelerin Batı sahnesine özellikle edebiyat ögesi ve sanatsal esin kaynağı olarak çıkışının, kilisenin ve dinsel inanışların yeniden topyekûn tartışıldığı bir dönemle çakışması rastlantısal değildir- "Geçici, maddî dünya salgını ve kilisenin yozlaşması": "Mısırlıların", "Sarazenlerin", "Bohemyalıların" göçebe akımına tanık olan büyük dinsel parçalanma (Grand Schisme) dönemi böyle özetlenmektedir. "Geçici, dünyasal olanın salgını" denmesi doğrudur, ama karşılıklılık etnoloğun

önünde belirir, çünkü çifte bir evrim Batı toplumunda ölülerin ve ataların önemini giderek azaltırken, aynı zamanda tüm dünyanın geleneksel toplumlarında bu ölülerin üstlendikleri rolleri, işlevleri ve nitelikleri Çingenelere yükler. Bu bağlamda Çingeneler Batı'nın kendine taktığı maskelerdir. Bütün etnologlar maskların "atalarla sürekli bir ilişki kurma amacı olduğunu" ve dünyaya geri dönen ölülerin ve ruhun öteki dünyaya yolculuğunun temsili olduğunu bilirler. Çingeneler eski Avrupa geleneklerinin maskelerini canlandırıp onların yerine de geçeceklerdir. Çingenelerde maskeli, kılık değiştirmeli eğlenceler yoktur: renkli, cıvıl cıvıl, yırtık, dökük paçavralarıyla Batının -bilinçsiz- değişmeyen maskeleriyken kılık değiştiremezler. Çingeneler, ancak Batılı toplumlarda, -geleneksel toplumlardan farklı olarak- tarihte kazılmış olan öte bir dünyanın dışa vurumu olarak görünebilirler. Onlar toplumsal ölümü, kutsal olanı dışlayan bir toplumda kabul gören yegâne ölüm düşüncesini simgelerler.

1912'den 1970'e uzanan ilk evrede, Çingeneler, ölümden sonra yaşayanların dünyasına tehlike salan gezgin ruhlar gibi işe yaramayan, kullanılmayan yerlere sürülmüştür. Yaşamı sürdürme olanaklarından yoksun, ölümden ibaret olan bu toplumsal rolde, varlığını sürdürebilmek için öteki dünyanın sunularını bekleyen ruh gibi, sadakayla, vurgunla, yardımlarla yaşarlar, isli maskların evlerin kapılarını zorladığı gibi, çalıp çırparlar: ölüm de gizlice gelir, aşırır ve öldürür. Tanrılaşmış ata-maskları gibi hayat da verirler: gözle görülmeyen armağanlar -müzik, dans, sağaltmalar- imlerle geleceğin sırlarını açığa vurur. Bu rolde, maddî olmayan zenginlikler bahşetmek için yiyecek maddeleri olan ataruh gibi, yaşayan ve yeniden canlandırılan can ve

ruh veren konumuna da girerler. Bu masklara benzer biçimde, toplumsal bedeni ya da birliği canlandırarak, bugün Batının terkedilmiş, kutsal yerlerinde yeniden yaratırlar. Böylece eski suçluların soyundan geldiklerini ileri sürenler, bugün bazan "*pentecôtiste*" kiliselerde papaz, olabilirler. Geleceklerinden emin olan toplumlarda, onların kaderi, yükselen bir toplumsal devingenlikle birlikte, önce, tehlikeli, "zararlı" olup sürülmesi, öldürülmesi, sınırdışı edilmesi, ya da yoksullar, özürlüler, delilerle birlikte kapatılması gerekenlerin sonuyla bir tutulmuştur. Bugün ise giderek azalan toplumsal devingenlikle "krize" giren bir toplumda, "nesli tükenme tehlikesinde olan" türlerle aynı anda kurtarılan bir kesim olarak görülürler: kıyamet ve yaratılış almaşık aynalar olarak zamanın sınırlarında karşı karşıya gelirler. Öte yandan, böylesi bir dışavurum, böylesi bir transfer, ölüm sırasında yaşamın yadsınmasından kaynaklanır -insanlığın geri kalanının düşüncelerinin tersine-, ortak bilinçaltımızın Çingenelere yüklediği bu insanlıkdışı, ama dinden bağımsız olan roller bununla bağlantılıdır, bu da onların ortak imgelemimizde hattâ düşüncemizdeki önemini açıklar. Onlar hâlâ "göçebedirler" ve hep öyle kalacaklardır, zaman zaman, ölüm gibi, çekip giderler, her insana bu dünya üzerinde geçici olduklarını anımsatırlar. Zaman zaman periodik geri dönüşleri, müzikleri ve danslarıyla, her insanın doğmadan önce tanıdığı kalp atışlarının, yürüyüşün tartımını çağrıştıran, ana "kopya" olurlar. Bu karşıt ve çifte rolde, Hermes gibi, her türlü yaşamın kökeni ve sorunun yeryüzüne yansıyan birer izdüşümü olurlar. Öteki dünyanın yeryüzünde yeniden dirilişiyle, Batı kültüründe bütüncül ihlâli, karşı gelmeyi simgelerler. Göçebe, başka bir deyişle "Çingene" geçtiği yer-

de, ancak düşsel yollarla, imgelemle ulaşılabilen görünmeyenin serüvenini özetler. Bu serüven sembollerle, kapıların ötesindekilerle -içinde yaşadıkları toplumların ışığı ve gecesi, cenneti ve cehennemi, doğumu ve ölümüyle- 'öteyle' kavranabilir.

BİBLİYOGRAFYA

Bart Mac Dowell; *Les Tziganes*, National Geographic Society, Flammarion, 1979.

Black, G.F.; *A Gypsy Bibliography*, Londra, Quaritch, 1914.

Block, Martin; *Moeurs et coutumes des Tziganes*, Paris, Payot, 1936.

De Luna, Jose-Carlos; *Gitanos de la Bética*, Madrid, EPESA, 1951.

Dumas, Danièle; *La poésie populaire des Gitans d'Andalousie*, Montpellier, 1972.

Gabbaï, Philippe; *Approche socio-culturell ede la maladie mentale chez le Gitan*, Montpellier, 1968.

Grellmann, H.-M.-G.; *Histoire des Bohémiens*, Paris, Joseph Chaumerot, 1810.

Gropper, R.C.; *Gypsies in the City*, New York, Darwin Press, 1975.

Karpati, Dr. Mirella; *Les écoles spéciales pour Tziganes en Italie*, Courrier de Suresnes, Paris, CNEFEI, 1972.

Kodaly, Zoltan; *Folk music of Hungary*, Budapeşte, Corvina Press, 1971.

Leblon, Bernard; *Les Gitans d'Espagne*, Paris, PUF, 1985.

Liégois, Jean-Pierre; *Les Tsiganes*, Paris, Le Seuil, "Le Temps qui court", 1971.

Maas, Peter; *Le roi des Gitans*, Paris, Ed. Seuil, 1976.

Maximoff, M.; *Les Ursitory*, Paris, Flammarion, 1946.

Papazian, Vrthanès; *Santho*, Paris, E. Leroux, 1920.

Paspati, Alexandre G.; *Etude sur les Tchinganiés ou Bohémiens de l'Empire ottoman*, İstanbul, Imp. Antoine Koromela, 1870.

Poliakov; *Le mythe aryen*, Paris, Calmann-Lévy, 1971.

Rehfish, Farnham; *Gypsies, Rinkers and other travellers*, Londra, New York, San Francisco, Academic Press, 1975.

Rishi, W.R.; Roma, *Patiala*, Punjabi University, 1976.

Scott, Macfie; Robert, Andrew; *A Catalogue of the Gypsy Books*, Univ. Liverpool, 1936.

Serbojanu, Popp; *Les Tsiganes*, Paris, Payot, 1930.

Simson, Walter; *A history of the Gipsies*, Londra, Sampson Law, Son & Marston, 1865.

Sutherland, Anne; *Gypsies, The hidden americans*, Londra, Tavistock, 1975.